

МОЗИВГА
САҲАТ

ЮСУФ РЎЗИ БАЙКЕНДИЙ

БУХОРОНИНГ
ОЛД ПОДВОНИ

1999
1999
1999

ЮСУФ РЎЗИ БАЙКЕНДИЙ

БУХОРОНИНГ
ОЛД
ПОЛВОНИ

ТАРИХИЙ-САРГУЗАШТ РОМАН

35773

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI

ToshDO'TAU

AXBOROT-RESURS MARKAZI

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2006

84(59)6-4 Ўзб. адаби, асарлари-
Роман

Биринчи полвон бўлиш учун нима қилиш керак? Халқ олқишига сазовор бўлиш учун-чи?

Мазкур асар қахрамони Мурод полвон Пойкандий кураги ерга тегмаганлардан устун келиб, Бухоройи Шарифнинг сўнгги ҳукмдори Саййид Амир Олимхон назарига тушади. Ўзи полвон бўлса-да табиатан камсуқум бўлган инсоннинг турмуш тарзи ва тақдири кўпчиликни бефарқ қолдирмайди, деб ўйлаймиз.

20_07 А253	Alisher Navoiy nomi lagi
---------------	--------------------------------

Ю 32763
301

ISBN 978-9943-08-022-5

© Юсуф Рўзи. «Бухоронинг олд полвони» «Янги аср авлоди»,
2006 йил

ПАҲЛАВОНЛИК СИРЛАРИ

Ўзбек кураши бугун дунёда янги ва ёрқин бир спорт гури деб тан олингани ва ҳамма қитъаларда намоён этилаётгани дилмизда миллий ифтихор туйғуларини уйғотади. Бу курашнинг "Ҳалол", "ёнбош", "чала" каби атамаларини инглизлар ҳам, руслар ҳам, бошқа ўнлаб миллат вакиллари ҳам мусобақалар пайтида бизнинг она тилимизда талаффуз этганларини зангори экран орқали кўрганда ва эшитганда қалбимиз яйрайди. Чунки кураш ўзбек миллати яратган ва асрлар давомида ўз паҳлавонлари ёрдамида сайқал берган ноёб қадриятдир.

Адабиётимизга бу ажойиб миллий қадрият ўз қаҳрамонлари билан кириб келмоқда. Истеъдодли ёш адиб Юсуф Рўзиев "Бухоронинг олд полвони" деб аталган романида оддий меҳнаткаш оилада ўсган Мурод образини худди ҳаётдагидай ишончли ва жозибали қилиб тасвирлайди. Гарчи Мурод полвон ўтган асрда амирлик даврида яшаб шуҳрат қозongan бўлса-да, биз унинг кураш майдонида эришган улкан зафарларини худди бугун юз бераётган ажойиб ҳодисалардек қизиқиб кузатамиз.

Бунинг бонси шуки, роман муаллифи, Мурод полвон ҳаёти ва курашларини халқ орасида юриб, чуқур ўрганган ва аслида қандай бўлса шундай ҳаққоний тасвирлаган. Мурод полвон бизнинг кўз ўнгимизда туғилган пайтидан то боқий дунёга кетгунча тарихий шахс сифатида гавдаланади. Бонча кўпчилик қаҳрамонлар ҳам ўз ҳаётларини қандай яшаб ўтган бўлсалар, романда шундай кўрсатилади. Шунинг учун Юсуф Рўзиевнинг романи тарихий роман жанрини машҳур полвонлар бошдан кечирган саргузаштлар билан бойитувчи асар сифатида ҳам қадрлидир.

Албатта, бу ҳали муаллифнинг биринчи йирик асари бўлгани учун келажак нашрларида уни янада такомиллаштириш мумкин бўлар. Энг муҳими, Юсуф Рўзиев жозибали қаҳрамон яратган. Унинг ўзи ҳам кураш майдонига кўп тушган. Шунинг учун муаллиф кураш сирларини ичдан ҳис қилиб, мароқли тасвир этган.

Қорақўл туманида, қадимий Байкентда ўқитувчи бўлиб ишлайдиган Юсуф Рўзиев мактабда физика ва астрономиядан дарс беради. Аниқ фанлар унинг адабиётда ҳам ишонарли, аниқ образлар яратишига ёрдам беради. Шунинг учун унинг романи ёшларимизга полвонлик сирларини ўрганишда аниқ бир ҳаётий сабоқ бўлиб хизмат қилиши ҳам мумкин.

Мен Юсуф Рўзиевнинг илк романига оқ йўл тилар жанман, келажакда унинг янада мукамал ва ёрқин асарлар яратишига умид билдираман.

Пиримқул ҚОДИРОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси,
31 октябр 2006 й.

1. ОНАСИГА ТОРТГАН ЧАҚАЛОҚ

Милодий 1887 йил. Эрта баҳор. Бухоронинг жануби-ғарбида жойлашган Қоракўл беклигининг қадимий Пойканд шаҳри харобалари яқинидаги Сайёт қишлоғи. Эндигина қизариб отаётган тонгги қуёш шуълаларида қишлоқнинг ўзига хос манзараси янада гўзалроқ, ён-атрофда жонланиб бораётган яшил ўтлоқлар, дарахтлар янада сўлимроқ кўринади. Яқиндагина қору ёмғирдан ҳосил бўлиб, толнинг яланғоч баданига ёпишиб олган қиш сумалаклари — биллур яхлар ўрнини сарик попук гулли тол хивичлари эгаллаган. Улар баҳорнинг тонгги майин шабадасида бетакрор рақс ижро этаётгандек, гўё.

Зарафшон дарёси сўлида жойлашган бу қишлоқ ўз атрофини ўраб турган қум тепаликлардан анча пастда бўлиб, қора гупроғи жуда унумдор ва шу сабабдан қишлоқ терагу толлар, олмаю ўрикларга бой. Ана шундай кўҳлик ичида жойлашган бири-бирига туташиб кетган паст-баланд пахса уйлар, тепаликдан қараган кишига, яйловда ётиб дам олаётган ўрқачли туяларни эслатиши табиий.

Қишлоқнинг шарқидан ўтган эгри-бугри тупроқ йўл Бухоро амирлигини ўз музофотидаги Чоржўй беклиги билан туташтиради. Ана шу йўл бағридан ажралган кичик сўқмоқ қишлоқни деярли қоқ иккига бўлиб ўтади. Сўқмоқнинг катта йўл билан туташган жойи энли бўлиб, узоқлашган сайин торайиб боргандек, гўё. Сўқмоқ йўлнинг икки ён четида унча катта бўлмаган — нари борса, ароба сиғар катталиikka эга, ёғоч дарвозали, қатор пахса уйлар ястаниб ётибди.

Қишлоқнинг тонгги сокинлигини эшак қўшилган аробанинг гижирлаши бузди. Аробага қўшилган эшакни тез юришга ундаб, бод-бод халачўп ниқтаётган киши ўттиз ёшлардаги, кенг елкали, бўйчангина. Шароф исмли йигит бўлиб, у ўзи билан

қишлоқнинг доя момосини олиб келаётган эди. Йигит аробани катта йўлга етмай, чақдан учинчи дарвоза олдида тўхтатди. У аробадан сакраб тушаркан, қарияга қарата такаллуф билан:

— Момо, ёрдамлашайми? — деди.

Ҳали ўрнидан қўзғалишга ҳам улгурмаган оппоқ сочли доя момо кулимсираб:

— Барака топгур, болам, яхшиси уйингга кириб хабар оличи, балки, Худо дардини енгил қилиб, хотининг туғиб улгургандир. Суюнасан. Мен, ўзим аробадан сирганиб тушавераман, — деди.

Шароф қўлидаги ип ва таёқни ароба устига қўяркан:

— Иншоолло, — деб, ҳовлиққанча, дарвозадан ичкарига кирди. Момо эса ён-атрофга бир аланглади-да, оёқларини пастга узатиб, аробадан сирғалиб тушди. Сўнгра, тўпланган этакларини тузатган бўлиб, қариликка хос вазминлик билан дарвозадан ичкарига кирди. Момо кенг ҳовлининг чалида жойлашган пастаккина, энсиз пахса уйга кираркан, тўлғоғи тутиб, туголмай ётган Роҳатхоннинг аҳволини тушунди.

— Ҳозир, қизим, ҳозир енгил тортасан, — деди ва нима килишини билмай сўррайиб турган Шарофга қараб:

— Сен ташқарига чиқиб туравер, болам — деди.

Момо эгнидаги яктакни счиб, дераза олдига қўйди-да, қўйлагини енгларини юқори кўтариб, дард чекавериб терга ботиб қолган Роҳатхоннинг ёнига чўкди.

Шароф эшикдан ташқарига чиқаркан, анча пайт ўзига келмади. У ҳовли ўртасида ўсган улкан тут дарахти остига бир неча марта, хаёли паришон ҳолда, бориб қайтганини ўзи ҳам билмайди. У бир зум тўхтаб, ўзини қўлга олди, эндигина уфқдан бош кўтараётган қуёшга қараб қўл очаркан:

— Аллоҳим, хотинимнинг мушкулини енгил қилгайсан, — деди ва қўлларини кўтариб юзларига тортди. Шу пайт хонадан бирдан чақалоқ йиғиси эшитилди.

Отаётган тонг арафасида чақалоқ чунонам жарангдор йиғладики, бу овоз гўё табиат мўъжизакори — она Қуёшнинг тонги нурларига уйғунлашиб, бутун борлиққа тарқалгандай бўлди.

— Худога шукур. — деди Шароф ва эшикка яқин борди. Аммо ичкарига кирмай тисарилди. «Балки доя момо чақирар, унинг рухсати билан кирарман» — ўйлади у. Шароф бир зум

кутди. Бу орада янги туғилган чақалоқни расм-русуми билан қўлга олган доя момо бўғиқ овоз билан Шарофни чақирди:

— Шарофжон, болам. Ў-ў-ў Шарофжон!

— Эшитаянман, момо! — жавоб берди Шароф.

— Киравер, болам. Киравер.

Шароф ичкарига кирди-ю, на севинишини на йиғлашини билмай қолди. Момонинг қўлида «инга-инга»лаб йиғлаётган каттагина чақалоқ, унинг сўлида устига кўрпа ёпилган, деярли нафас олмаётган Роҳатхон ётарди.

— Роҳатхонга нима бўлди? — қўрқув аралаш, ҳайрат билан, сўради у.

— Роса қийналиб ҳолсизланди. Ҳозир ўзига келади. Умри билан бергур, боланг жуда катта туғилди. Онасига тортган. Онаси сендан ҳам гавдалироқ-да, боласини яхши етилтирган. Шу пайтгача дсялик қилиб, бунақа етук бола туғилганини курмаганман. Бундайларни кўз-суқ чалиши мумкин, асра. Аллоҳ умрини бериб, муродига етказсин. Отини Мурод қўй! — деди момо ва чақалоқни оқ сури матога ўраркан, уни эркалаб юпатди.

Шу пайт Роҳатхон бошини болиш узра тебрата бошлади. У кўзини очди-ю, мадорсиз, унсиз говуш билан:

— Болам қани? — деди.

-- Боланг мана, — дед, момо чақалоқни нкки қўлида ушлаб, кўтариб онасига юзлантирди. — Роса йиғлади. Энди ором ола-япти. Сен ётавер. Ҳозир мен атала пишириб, русумини қилиб кетаман. — Шароф унинг борми? — деди, кейин отасига юзланиб.

— Бор, моможон. Худога шўкур, бор

— Ҳа-я, бекорга айтишмаган сени «Шароф тегирмончи» деб. Тегирмонинг бор-да, унни орттирасан. Насиб қилсин, хизмати ҳам оғир. Кетаримда, мента ҳам бир ўмочлик беришни унутма. болам, — деди момо, вазминлик билан.

— Ҳўн бўлади, момо, жопим билан, — деди Шароф, хотинининг кўзи ёригани — фарзандлик бўлганидан хурсандлигини ошкора намоёнш қилгандай, табассум билан.

Доя момо барча ирим-сиримларини қилиб бўлиб, қўлида тугунча билан дарвозадан чиққанида кун тушга яқинлашган эди.

2. ҒАЛАТИ БОЛА

Шароф тегирмончининг ҳовлиси. Дарвозадан кнраверишда, ўнг томонда, жойлашган пасттаккина айвон остида эшик бўлиб, ундан Шарофнинг исмига қишлоқдошлари томонидан «тегирмончи» сўзини илова қилишларига сабабчи бўлган тегирмонхонага ўтилади.

Шуни айтиб ўтиш жоизки, Сайёт қишлоғи турли бекликлар ва қишлоқлардан кўчиб келган кўчманчилар ва овчиларнинг ўтроқ қолишидан юзага келган бўлиб, алоҳида кўчиб келган ҳар бир қабила, ёки уруғ алоҳида қавм шаклида қишлоқнинг маълум бўлагини ташкил қилган. Уруғларнинг сўзлашув тиллари бир-бирига етарлича тушунарли бўлса-да, шева ва талаффузлари кескин фарқ қилган. Қишлоқда араблар, беклар, қуллар, хўжалар ва бошқа қавмлар мавжуд бўлиб, сўзлашув пайтида, бир хил исми кишиларни алмаштириб қўймаслик мақсадида, уларнинг исmlарига уруғ ёки касбининг номн илова қилинарди. Аслида хўжалар авлодидан бўлса-да, «Шароф тегирмончи» бўлиб кетишнинг сабаби ҳам шунда эди.

Тегирмонхона эшиги очиқ бўлиб, ундан Шароф тегирмончининг жуссаси яққол кўриниб турибди. У қўлидаги сопол косага солинган донни эшикдан ташқарига юзланган ҳолда, кун ёруғида, чўп-хасдан тозалар ва вақги-вақти билан кашкаш ҳамасига қуярди. Ичкарида кашкашни кунига етти-саккиз соатлаб айлантиравериб кўникиб қолган хачир Шароф тегирмончининг ўқтин-ўқтин «ҳсҳ - ҳсҳ!» дейишига бепарво, бир меъёрда айланапти.

Шароф тегирмончи хушмуомала, меҳнаткаш ва ҳалол инсон. Шу сабабли қишлоқда, етти-саккиз хонадонда кашкаш ва қул тегирмони бўлса-да, кўпчилик донни ун қилдирмоқ важида унинг тегирмонини маъқул билишарди.

Ҳовлининг қоқ ўртасида катта тут дарахти, унга узоқ бўлмаган жойда, усти очиқ ҳолда тандир ўчоқ жойлашган эди.

Тандир ерга шундай ўрнатилганки, унинг оғзи тик ҳолатда турибди.

Бугун Роҳат ойим нон ёпаётир. Унинг нон ёпиши бошқа аёлларнинг нон ёпишидан ўзгачароқ. У ноннинг шаклини тандир ёнгинасида ёйилган бўйра устида ўтириб ясар ва ўрнидан турмасдан, тиззалари устида туриб, зувалани ёйиб тандирга урар-

ди. Унинг бўйчанлиги бу юмушни моҳирона бажаришига имкон берарди.

Роҳат ойим Қоракўл беклигининг Олот мавзейига қарашли Буржоқ қишлоғида туғилган. У Шароф тегирмончининг онаси томондан узоқ қариндош бўлиб, тақдир уларни юлдузини юлдузига мос қилиб боғлаган. Меҳнатсевар, қалби пок, қорача юзлик, соғлом бу аёл қоматининг узундан келганлиги ва тўлалиги унинг бир ҳуснига яна ўн ҳусн қўшарди.

У ясама хамирни тандирга урди-да, ўз навбатида, хушбўй ҳид таратаётган бўрсилдоқ нонни узиб олиб, бундан бир неча дақиқагина олдин олинган нонлар ёнига оҳиста қўйди.

Шу дам дарвоза томондан қўшниси Наима момонинг товуши эшитилди:

— Ҳорманг, Шарофжон! Хўп саломатмисиз? — деди у, тегирмонхонада ишлаётган Шароф тегирмончига қарата.

— Ассалому алайкум! Ўзингиз омонмисиз? Бетоб экансиз деб эшитдим, тузалиб қолдингизми?

— Ҳа, қурғур оёқларим тортиб оғрийди, юрагим санчийди. Ҳозир яхшиман, Худога шукур.

— Шифо бергани рост бўлсин. Кираверинг, Роҳатхон уйда, — деди Шароф тегирмончи, момони ҳовлига ундаб.

— Кўраяпман. Келин нон ёпаяпти, чарчамағур.

Наима момонинг ҳовлига киргани ва суҳбатидан воқиф бўлган Роҳат ойим:

— Келинг, қани, хола. Бугун сизникига иссиққина нон олиб чиқаман, деб ният қилган эдим, — дея ўрнида туриб, бўйранинг бир бурчагига кўрпача ёйди.

— Кечагина бориб ҳоллашдинг-ку, раҳмат. Э-э, Аллоҳнинг ҳукми вожиб: оламан деса бандасини бир зумда олади-қўяди. Умр бераман деса, юз йил ҳам кам, — дея, момо кўрпача устига вазмин ўтирди. — Келин, меш кўтариб чиқиб эдим. Муроджонга айтсам, Зарафшон сувидан келтириб берар, деган умид билан кирдим, — деди ва қўлидаги меши ёнига қўйди.

— Албатта, момоси. Албатта, келтириб беради. Лекин бир оз кутасиз. Муроджоннинг ўзи ҳам сувга кетиб эди. Ҳозир келиб қолади.

— Муроджон — оқил бола, меҳнаткаш. Шу дамгача бирор юмушимга йўқ демаган, — деди Наима момо ва қўшиб қўйди.

— Роҳатхон, рапидани берироқ қўйинг, нонингизни ясаб бериб тураман, — деди.

— Йўғ-э, хола. Яхшиси, нондан еб туринг.

Роҳат ойим шундай деб, ҳозиргина тандирдан чиққан нонлардан бирини момога узатди ва ёнидаги ўчоқ бошидан қумфонни олди-да, сув солиб, тандир ичидаги чўғ устига ўрнатиб қўйди.

Дарвозадан, сув тўла қўшқулоқни елкасида кўтарган Мурод кириб келди. У тўрт-беш челақ сув кетар ҳажмидаги қўшқулоқни оҳиस्ताгина тутнинг қуюқ соясидаги сўрига қўйди. Чуқур нафас олди. Қоматини ростлади.

Мурод ўн тўққиз ёшни тўлдириб йигирмага етган, бўйдор, тўладан келган йигит. Кўп жисмоний машқлар қилганидан қомати келишган, ақли расо. У ҳазил-мутойибани ёқтирадиган, шўх ва айни пайтда вазмин, босиқ йигит. Унинг сочлари қорамтир малла рангда бўлиб, энди сабза ура бошлаган мўйлаби бугдойранг юзига жуда ярашиб турибди. У Шароф тегирмончи билан Роҳат ойимнинг ёлғиз ўғли.

— Ассалому алайкум, момо! Саломатмисиз? — деди Мурод, Наима момога табассум билан.

— Ваалайкум ассалом, Муроджон. Ўзинг катта йигит бўлиб қолдингми, болам, — деди момо.

Уларнинг суҳбатларига тиззалари устида туриб, тандирга нон ураётган Роҳат ойим қўшилди:

— Болам, яна қўшқулоқни тў-ўлдириб олиб кўтариб келдингми?

У «тўлдириб» сўзидаги «ў»га ундов бериб чўзиб гапирди.

— Шундоқ, она, — деди Мурод, маъюс.

— Сенга айтганмиз-ку, сувни камроқ солиб ол, деб. Ахир қўшқулоқ оғир идиш. Яхшиси, сен сувни меш ва кўзаларда ташиб, кейин қўшқулоққа қуйсанг, ишинг енгилроқ кечарди.

— Сиз айтганчалик оғир эмас эди. Бир кўтариб чиниқай, деб эдим, — деди Мурод.

Гапга Наима момо аралашди ва ўз муддаосини айтди:

— Болам, чарчаб кетган кўринадан. Зарафшон сувидан келтириб берасан деб, биттагина меш кўтариб кириб эдим.

— Чарчаганим йўқ, момо. Майли бирров олиб келаман. Сиз хотиржам ўтираверинг, — деди Мурод ва момонинг қўлидан мешини олди.

У икки чақирим наридан оқиб ўтадиган дарёга сув учун биттагина меш кўтариб боришни ёқтирмасди. Шу сабаб, ўзларининг мешларидан битта олмоқ учун тут тагига борди. Тутнинг илмоқли шоҳларида уч-тўртта меш осифлиқ бўлиб, улар қалин сояда сувни жуда салқин тутарди. Мурод улар орасидан бўш мешни олиб, сув келтирмоқ мақсадида, дарвоза томон отланган эди, онаси билан Наима момо пичирлашиб кулиб олишди.

— Болам, қизим Қизлархонни сен билан бирга сувга юборардим, аммо жуда уятчан. Паранжида қолгур, кўчага кам чиқади, — деди момо кулимсираб.

Ёшлигидан Мурод билан бирга ўйнаб ўсган қўшни қиз — Қизлархон уч-тўрт йил бўлдики, кўчага паранжи ёпиниб чиқадиган бўлди. Баъзан, болалигидагидек, Мурод у билан узоқ, дилдан суҳбатлашмоқчи бўлса, қиз гоҳ: «Отам чақиряптилар», деб ёки бирор юмушни баҳона қилиб, тез юриб кетар ва орқасидан тикилиб қолган йигитга анбар бўйини-ю, қисқагина, жарангдор кулгисини ҳадя қилиб кетарди.

Қани энди, онаси айтганидек, Қизлархон у билан бирга сувга борса, Зарафшон бўйида сув сепишиб, кулишиб, яйраб ўйнашса, хаёлидан ўтказди Мурод.

Бу қалбида муҳаббат гунчаларини асраб-авайлаб улғаяётган ёш ва етук йигитнинг ширин хаёллари эди.

Мурод аёлларнинг кулгусидан ўзига келиб, уялди. Айни чоқда кўнглига ёқимли буюм топиб олган боладек қувноқ бир аснода, қўлларидаги мешларни ўйнатганича, тез-тез қадам ташлаб, дарвозадан ташқарига чиқиб кетди.

— Вақти келиб, Муроджоннинг назари қизим Қизлархонга тушса, албатта, уни сенга келинликка узатардим, — деди Наима момо, нурсиз кўзларини бир нуқтага тикканча ўйланиб.

— Худо насиб, хола. Қизлархон одобли, сулув қиз. Уни келин қилиш нияти бизларда ҳам бор, Худо етказса.

— Аммо, менга насиб қилармикин, уларнинг тўйларини кўриш, — дея, пичирлаганча ўнг қўлини, эҳтимолки, оғриқ бераётган юраги устига қўйиб, ўйланиб қолди момо.

Бу орада Роҳат ойим нонларини ёпиб олган ва ўрнидан туриб, тандир чўғига қўйилган қумфони олиб, чой дамлаётган эди.

3. НАМОЗХОНЛИК ЁХУД ЕНГИЛ ЮККА РОЗИЛИК

Бугун пешиндан сўнг жума киради. Шунинг учун Шароф тегирмончи тушгача ишлади. Сўнгра таҳорат олиб, пешин намозини ўқиди-да, аср намозини қишлоқ марказида жойлашган масжидда адо қилишни ният қилиб, бир пиёла чойдан сўнг, пинакка кетди.

У беш вақт намозни ҳар кун ўз вақтида адо қилиб, қишлоқнинг ҳар бир маъракаларида муллалар қаторида иштирок этса-да, ҳеч қачон «муллалик»ни даъво этмасди. У иймонли бўлишни намоз ўқимоқ, яратганга шукур айтмоқ ҳамда тан ва қалб поклиги деб биларди.

Кўпчилик мусулмонлар қатори Шароф тегирмончи ҳам шариатда жума куни ишлашни нодуруст деб билар ва пайшанба куннинг пешинидан сўнгги аср намозини, жума кунги пешин, асрни қишлоқ масжидида жамоа бўлиб ўқирди.

Қишлоқнинг бош мулласи Мустафоқул Қори деган ёши қирқни қоралаган киши бўлиб, у Бухородаги Мир Араб мадрасасини тугатган. Саводхон бу киши Қуръони Каримни бошдан оёқ хатм туширган, ёд билган. Шу билан бирга Саъдий Шерозий, Бедил, Навоий ва бошқа кўлгина шоир ва адибларнинг шеърлари, асарлари ва баёзларининг аксариятини ёд биларди. Шу сабаб жума кунлари, қишда офтобда тобланиб, масжиднинг ташқи деворига суянишиб, ёзнинг иссиғида масжиднинг соясалқин айвонида ўтириб олган муллалар ва намозхонлар соатлаб Мустафоқул Қорининг авлиёлардан нақл қилишини, шеърхонлик қилишини қизиқиб тинглашар, саволлар беришиб, узоқ вақт суҳбат қилишарди.

Агар Мустафоқул Қори бир юмуш билан суҳбатга турмай кетиб қолса, умрларида бирор диний китобни қўлига олмаган чаласавод муллалар ҳар мавзуда тортишишиб бачканалик қилишар, ҳатто баъзи «ўткирлари» «дин зоҳидиман», — деса, баъзи бировлари валийлик даъво қилишарди.

Албатта, бундай «ўткир»ларнинг сўзлари бошқасига ёқмас натижада тортишувлар даҳанаки жанжалларга олиб борарди. Бундай пайтларда масжид имоми — Ҳусанхонхўжа исмли катта мулла билан Шароф тегирмончи уларни инсофга чақиришар ва аксар ҳолларда «нафаси ўткирлар» ҳамда «валийларни» яраштириб қўйишарди.

Мана бугун ҳам, юқорида айтилганидек, Шароф тегирмончи аср намозини масжидда ўқишни ният қилган ва унгача талайгина вақт борлигини кўзлаб пинак қилиб олмоқ мақсадида чўзилган.

Роҳат ойим ҳовлидан шошилиб уйига кирди-да, уйқу элита-ётган Шароф тегирмончини турткилади.

— Дадаси, дадаси. Турсайиз-чи!

— Ҳа! Нима дейсан, тинчликми?—деди Шароф тегирмончи. уйку аралаш, бошини кўтариб.

— Муродга бўлди қил, демайсизми? Анчадан бери хуржуннинг икки кўзини тупроқ билан тўлдириб, кўтариб уйнаяпти.

— Астафурилло. Шунга мани уйғотганмидинг? О бўлди қил дегин, тамом!

— Айтдим, кўл айтдим. Кулади. «Сизга оғирдек туюлади, мен учун енгилгина, бироз кўтариб чигил ёзди қилиб олай, она-жон», дейди. Бунақада бир хасталикни топади. — деди Роҳат ойим йиғламсираб.

— Полвон дегани тиниб-тинчимас бўларкан-да, ўзи,—деди Шароф тегирмончи ва уйқуси бузилганидан норози аснода, бош чайқаганча, ҳовлига чиқди.

Ҳовли ўртасида каттагина хуржуннинг иккала кўзини тупроққа лиқ тўлдирган Мурод, терга ботганига қарамай, машқ қиларди.

— Э-би, қўй хуржунни ерга! Ҳозир юрагинг ҳовлиқиб йиқиласан! — дея, Шароф тегирмончи ўглининг елкасидан юкни кўтариб олиш илинжида, шошилганича, уриниб кўрди. Аммо бунинг уддасидан чиқа олмади.

— Ҳозир, дада, ҳозир, — деди Мурод ва секингина, тупроқ тўла хуржунни ерга қўйди.

— Қани, уйга кир, болам. Қизиб кетибсан, шамоллаб қоласан, — деди Шароф тегирмончи, ўглининг елкасидан оҳиста суриб, уйга ундаркан. Роҳат ойим қўлидаги сочиқни ўғлига узатиб:

— Ма, болам, тезроқ артии. Мен ҳозир тўнингни олиб чиқаман, — деганича ичкариги уйчага ўтди.

Шароф тегирмончи эса, кўрпачага ўтириб, чарчоқ оёқларини узатиб олди-да, ўглини дўқ аралаш койий бошлади.

— Ўғлим, сен бунча юкни кўтариб отмидинг, туямидинг? Ахир бу танажабрлик-ку! Бунақада ўзингни-ўзинг хаста қилиб

қўймоғинг ҳеч гал эмас. Мен санга неча бор айтганман, «Оғир юк кўтариб ўйнама» деб, қайта бундай қилмиш устинда мен сани учратмайин!

Мурод сочиқ билан олдин тер оқаётган юзини, йўғон бўйнини, сўнгра кенг елкасига мос қилиб тикилган ёқаси жиякли сурп қўйлагидан бўртиб турган кўкрагини артаркан мулойим оҳангда гап бошлади:

— Дада, мен энди ёш эмасман. Машқ қилавериб тобланганман. «Сизга оғирдек туюладиган бу юк мен учун енгилгина», деб онамларга айтсам ҳам ишонмайдилар. Нуқул, «Юкни қўй, зўриқасан!», деб туриб оладилар. Ахир, енгилгина юк билан қандай зўриқасан, киши?

— Енгил эмиш, — дея асабийлашди Шароф тегирмончи, — кеча ҳайит кунини, «менинг борарим бор, тегирмонни ишлатиб тур», десам икки қоп буғдойни, икки елкангга қўйиб найранг қилибсан. Қоплардан бирининг тешиги бор эканми, бир қадоқ чоғи буғдой ерга тўкилибди.

Сухбатга қўлида қора тўн кўтариб чиққан Роҳат ойим ара-лашди:

— Болам, яқиндагина сув тўла қўшқулоқни кўтариб эдинг, бир қулоғи синди, — у ўғлининг елкасига тўнни ёйиб ташларкан, гапида давом этди. — Энди ўша қўшқулоқда ўзингдан бўлак ҳеч ким сув келтира олмайдиган бўлди.

Дарҳақиқат, ичига тўрт-беш челақ сув сиғадиган ҳажмдаги бу қўшқулоқ рўзгорнинг яхшигина ҳожатбарори эди. Унда қишлоқ четидан ўтган Зарафшон дарёсидан тиниқ оқар сув келтирилиб, фақат чой ҳамда кунда бир маротаба пишириладиган камтарона овқат учун ишлатиларди. Рўзгорнинг бошқа заруратлари учун эса сувни атрофдаги ариқ ва қудуқлардан кўза ёки мешларда келтирилларди.

Онасининг қўшқулоқ ҳақидаги жонфиғонлик билан гапирганини тик турганча, боши эгик алфозда тинглаётган Мурод лабида кулги билан:

— Берди савдогарнинг маърака ошида кураш тушиб, мукофотига каттагина кўза олганман-ку, яна машқ қилаверсам, бир неча кўза соврин оларман, иншоолло, — деди. Ўғил бу билан ота-онасининг курашга бўлган қизиқишларини орттиришга ва уларнинг ризолигини олишга интилаётган эди.

Муроднинг кураш тушишига келганда, сўнгги икки-уч йил ичида нафақат Сайёт қишлоғи, балки Пойканд ҳудудидида

Ўтказилаётган барча байраму тўйлардаги курашларда Муроднинг кураги ерга теккани йўқ. Шу сабабдан унинг полвонлиги овоза бўлиб барча қишлоқ одамларини лол қолдирган эди. Ёш полвоннинг кураш тушишини томоша қилган кексалар Шароф тегирмончига: «Ўғлингни эҳтиёт қил, кўз чалиб қўймасин тагин», деб айтиб ҳам қўйишарди.

Аслида, Шароф тегирмончига одамларнинг «полвоннинг отаси» дейишлари хуш ёқса-да, қарияларнинг «кўз чалиб қўйиши» ҳақидаги насиҳатлари, Роҳат ойимнинг болажонлиги уни Муродга «Кураш тушишни тарк эт!» дейишга мажбур этарди. Шу сабабли ўғлининг гапини тинглаган бўлиб жим турди-да, сўнгра чуқур нафас олиб:

— Ўғлим, синглингни Худо кўп кўрган экан, — Шароф тегирмончи Муроддан икки-уч йил кейин туғилган қизининг олти ёшида, зотилжам касалидан нобуд бўлганини назарда тутмоқда эди. — Сен ёлғиз ўғлимизсан. Ахир, мундоқ тушунсангчи, кейинги пайтларда, сенинг тўғрингда мақтов гаплар кўпайиб қолди. Ёмон кўздан сақлан, деймиз-да, азбаройи Худо! — деди, куюниб.

Эрининг ҳар бир гапини бош силкиб, маъқуллаб турган Роҳат ойим ҳам ўғлига юзланиб:

— Шундай, болам, шундай. Бу кундан қўяқол, давраларга чиқиб таталашишингни, — деди, йиғламсиб.

Кўнгли алланечук бўлган Мурод бироз гуноҳкорона тикилиб тургач:

— Майли, мен даврада кураш тушмайман. Аммо енгил-елпи юк кўтариб тобланишимга қаршилик қилмасаларингиз бўларди, — деди.

— Мана бу бошқа гап, ўғлим, — деди Шароф тегирмончи, — юкни ҳам енгилгина кўтариб машқ қиладирғон бўлсанг, майли.

Мурод ота-онасини даврада кураш тушишга кўндира олмасда, «енгилгина» юк кўтариб машқ қилишига розилигини олганидан хурсанд бўлиб, кўзларида сурур билан:

— Хўп, айтганингиздек бўлади, — деб болаларча жилмайиб қўйди.

Шароф тегирмончи эса, ёнбошидаги лўла болишни олиб чўзиларкан:

— Энди менга халал берманглар, тегирмондан чарчаб чиқиб, аср намозигача дам олсам, деб эдим, — деди.

Мурод ва онаси секингина ҳовлига чиқиб кетишди.

4. БЕРДИ САВДОГАР

1907 йилнинг кузи. Куннинг саҳар ва шом пайтлари, киш яқинлашаётганини эслатиб, киши баданини ёқимсизгина чимчилаб қўйса-да, пешин чоғларида қуёш нури яхшигина элитиб олади.

Шароф тегирмончининг ҳовлисида ўсган улкан тут дарахти баҳорнинг сўнгги чорагидан то кеч кузга қадар баргларини қуёш шуъласига тоблаган ҳолда кишининг дилини яйратувчи кўҳлик манзара касб этиши билан бирга, хонадон соҳиблари учун соя-салқин ҳосил қилиб турувчи табиий соябон ҳам эди.

Дарҳақиқат, қуюқ сояли бу балхи тут соясида узунчоқ шакли обиғишлардан чиройлигина сўри қурилган бўлиб, унинг устига олдин бўйра, сўнгра қалингина кигиз ёйиб ташланган. Меҳнат қилиб чарчаган ҳар қандай киши бундай соя-салқин жойда мириқиб чой ичса ва дам олса, тану жони ҳаловат топади.

Куз охирлаб бораётганига қарамай улар ўша тут соясидаги сўри устида тушлик қилмоқдалар. Ўғлининг қатиқланган гўжани иштаҳа билан ичиб тугатганини кўрган онаси унинг қўлидаги косасига қўл узатиб:

— Болам, яна бир косагина овқат қуйиб берай, еяқол, — деди.

— Ҳей онаси, сўраб нима қиласан? Ахир, қачон боланг бир косагина овқат еб, «Бўлди, тўйдим» деган. Бундан ташқари, тандир-ўчоқ учун ёвондан икки боғ юлғинни орқалаб, кўтариб келган бўлса яна бир коса гўжани ейди-да, — деди отаси кулиб.

— Дада, онам пиширган овқатни сира еб тўймайман. — деди Мурод бир зум туриб, онасига меҳр тўла кўзлари билан боқаркан. — Шундай экан, яна бир коса бўлса ҳам жон деб еявераман-да.

Ҳаммалари кулиб олишди.

— Каттагина йигитсан, меҳнат қиласан, онажонинг бўйингдан. Ҳозир қуйиб бераман, — деб, Роҳат ойим қўлида коса билан ўрнидан турмоқчи бўлди. Икки ҳовли наридан эшитилаётган, болаларнинг кий-чувидан ниманидир англаган Мурод уни тўхтатди:

— Онажон, бўлди. Емайман. Кўчага чиқаман. Карвон келаятганга ўхшайди. Ана, ана Саъди «Карвон, карвон!» деб бақираяпти.

— Саъдулла ўзи доим шунақа бақириб-чақириб ўйнаб юради. Овқатингни еявер, болам, — деди Роҳат ойим ўғлига термулиб.

Мурод адашмаган эди. Саъдулланинг уйи катта йўлга яқин бўлганлиги учун Бухоро шаҳри томонидан келаятган юк ортилган туялар карвонини кўрган эди.

Шу пайт Саъди ва Муродларнинг ҳовлиси ораллиғида жойлашган Хўжжи чўпчининг ўғли Рўзи унинг ҳовли пахсасидан бош чиқариб:

— Мурод, эй, Мурод! Карвон келаяпти, карвон, Берди савдогар келди, — деди.

— Дада, дастурхонга дуо ўқиб беринг. Рўзилар билан катта йўлга, карвоннинг истиқболига чиқамиз, — деди Мурод.

— Ўзим ҳам чиқаман, — деди Шароф тегирмончи қизиқишини яшира олмай. — Қани, Берди савдогар нималар олиб қаятган экан? — дея, қўшиб қўйди.

Улар дастурхонга қўл очиб дуо айтишди.

— Тавба, туя кўрмаганмисизлар? — деди Роҳат ойим, ҳовлиқиб ўринларидан қўзғалишган ота-болага истеҳзоли оҳангда.

Мурод шошиб кўчага чиқди. Бир пайтнинг ўзида Рўзи ҳам, ҳовлиққанча, кўчага отилиб чиққан эди.

— Мурод, катта йўлгача ким ўзарга югурамизми? — деди Рўзи.

— Майли, югурамиз, — деди Мурод, кўшни боланинг таклифини рад этгиси келмай.

— Бўпти, — деди Рўзи ва тез югура кетди.

Қорача юзлик, қотмадан келган, узун бўйли бу йигитнинг бўйи Муродникидан бирозгина паст, ёши тўрт ёш кичик бўлса ҳам жуда чаққон эди.

У Муроддан саккиз-ўн қадам олдинроқда туриб югуришни бошлади. Орқасидан Мурод ҳам югурди. Икковлари катта йўлгача бўлган юз қадамча масофани шиддат билан босиб ўтдилар. Йўл охирида Мурод Рўзига етиб олиб, елкасидан ушлади.

— Мурод, тўғрисини айтсам, — деди Рўзи, югуриб чарчагани боис, гапиролмай чайналиб, — мен сени полвоилигинг туфайли, ҳўкиздеқ кучли деб билардим, аммо бунақанги чаққонлигингни энди билдим.

— Вой мирриғ-ей. Хўкизга ўхшатарминдинг мени?

— Нима бўпти, ўғил боласан-ку! Қизиқ, кеча уйда онам Қизлархон билан Гулчи она суҳбатлашиб, сендан гапиришганида, «Мурод ҳўкизни айтяписизларми?», десам, Қизлархон роса кўйди.

— Ростданми. Рӯзи? Ростданми? — қизиқиб сўради Мурод, Рӯзининг елкасига қўли билан қоқиб.

— Ро-о-о-о, — деди Рӯзи. Аммо унинг диққати суҳбатдан «қочиб» келаётган карвонга қадалган эди. Мурод эса Қизлархон ҳақида эшитиб, хурсанд бир аснода туриб қолди. У Рӯзидан опаси Қизлархон тўғрисида яна нималарнидир сўрамоқчи бўлди-ю, аммо кеч эди. Рӯзи келаётган карвон томон илдам юриб кетган эди.

Мурод ҳам келаётган карвонга юзланиб юра боплади. Карвон тобора яқинлашиб келди. Унинг теварагини олган йигирма чоғлиқ болалар қий-чувлашиб қичқирришар, кузатиб чиққан катталар ҳол-аҳвол сўрашиб, «Савдоларингиз бароридан келдимиз?» деб, олиб келган молларига кўз ташлаб қўйишарди. Карвондагилар эса узоқ муддат қишлоқда бўлмаганликларидан бўлса керак нукул, «Сизлар яхши юрибсизларми, менинг уйимдагиларнинг барчаси соғ-омонми?», деб такрор сўрашар ва «Соғлик», «Барчаси соғ», «Сайётдагиларнинг барчаси кўриб кетганингиздек» каби жавобларни эшитгач, таскин топишар, карвонни кузатиб келаётганларга калла қанд, сақич булақларидан тарқатиб чиқар эдилар.

Карвон етмишга яқин юк ортилган туялар, учта от қўшилган аробадан иборат бўлиб, унинг олдида савдогарларга хос кийинган учта отлик келаётган эди. Уч отликдан бири Сайётлик Берди савдогар бўлиб, қолган иккаласи Қоракўл беклигининг Қаймоқчи қишлоғидандир. Улардан бири Бозор Шариф ўғли, иккинчиси Ҳомид Ражаб ўғли бўлиб, ёнларида ёрдамчилари — Бозор Саҳат ўғли, Азим туякаш, Ёмғирбек исмли шотир йигит ва бошқалар эди.

Берди савдогарнинг қирққа яқин туяси бўлиб, карвон кўчди куни, яъни савдо йўлига чиқадиган пайтда Бозор Шариф ўғли ва Ҳомид Ражаб ўғли каби савдогарлар ҳам унга келиб қўшилди.

Сайёт қишлоғигача етиб келгач, Берди савдогар ўз туялари билан ажралиб қопар, бошқа савдогарлар эса карвон сафи билан Қаймоқчи қишлоғига етиш учун йўлида давом этарди.

Берди савдогар ўзи билан йўл ва тил биладиган Раҳмат бобо исмли ҳарияни, Қулли Рӯзи исмли, ёшлигидан туя боқиб катта бўлган, ёши элликни қоралаган туякашни, унинг қорачадан

келган ўгли Ғофур Қорапи ва уч-тўрт чаққон-шотир йигитларни доимо савдога олиб чиқар эди.

Ғофур Қора сотиб оладиган молларни ўлчаб оладиган ва ҳисобни чиқарадиган яхшигина баққол ҳамда баззоэ эди. Унинг удлабуронлиги ва аниқ ҳисоб-китобидан Берди савдогарнинг савдоси доимо бароридан келарди. Шунинг учун ҳам у сафардан қайтгач, қишлоққа ош берарди. У ош куни нафақат Пойканд ҳудудидаги, балки Қоракўл беклигининг барча полвонларини курашга таклиф қилиш учун чопарлар юборарди.

Унинг бу галги савдоси ҳам яхшигина даромад бернши тайин бўлса керак. Бу нарса унинг йўлдошлари билан бўлаётган хушчақчақ суҳбатидан кўриниб турарди.

— Мана, ман айтган полвон йигит, — деди Берди савдогар Муродни ёнида келаётган икки отлиқ — Ҳомид ва Бозор савдогарларга таништириб.

— Келишган йигит экан, — деди Бозор савдогар.

— Елкадорлиги ҳам полвон эканлигини англатиб турибди, — қўшиб қўйди Ҳомид савдогар.

— Нима, мени қуриқига мақтаб гапирди, деб ўйловдингизларми? Эртага мен ҳам ош бераман, эшитган, билган полвонларингиз бўлса олиб келасиз-да. Ўшанда кўрасиз, бизнинг Мурод полвонни, — деди Берди савдогар.

— Бизда ҳам зўрлари бор, олиб келамиз, — деди Бозор сарбон.

— Ассалому алайкум! — деди Мурод ўзига яқинлашиб келган сарбонларга.

— Ваалайкум ассалом, полвон, — салом-алик қилишди, отлиқлар бирваракайига.

Илонизи катта йўлдан келаётган карвоннинг боши Сайёт қишлоғига етиб келди. Шу йўлдан Берди савдогар ўз уйига бурилади. Шунинг учун йўл бошида отининг жиловинн тортиб, орқага бурилди-да, туякашларга қарата:

— Туяларни ажратинглар! — деб буйруқ берди.

Бундай катта карвондан ўз туяларини ажратиб олишлари учун туякашлар энг аввало, тосакли туяларни, яъни бўйнига кичик қўнғироқлар тақилган нор туяларни ажратиб чиқаришарди. Тосакли туялар изидан унга узоқ вақт ўрганган ҳамроҳлари — «гуруҳ вакиллари» эргашишади. Агар тосакли туяга эр-

гашмай қолган туя бўлса, унинг қумфошидан яъни устига ёйиб тапланган матойидан ёки иккала томонига боғичлаб ташланган ёғоч юк қутиси — сандиқлари, кажаваларидан аниқлаб, ажратиб олинарди.

— Энди мен отдан тушаман. Узоқ йўлда мен Дурдулдан, Дурдул мендан безди, — деди Берди савдогар. Йўлдошлари ва атрофда тўдаланганлар кулиб юборишди.

Берди савдогар ўзининг қизғиш-қорамтир рангли ёлу дули дурдек говланиб турувчи, отини чиройли қилиб «Дурдул» деб атарди. У бу отни попук ва шилшилалар билан безаб минишни ёқтирарди. У отидан тушган эди ҳамки, ўғиллари Эргаш ва Ҳамро: «Дадам келдилар, дадам!» деганларича, югуриб келиб, кучоғига отилишди.

Берди савдогар Бухоро амирлиги музофоти бозорларидан қўшни вилоятларга, Чин мамлакатлари ва Мозори Шарифга кундалик кийим-кечаклар, қорақўл тери, чарм, қорақурут, тут шинниси кабиларни сотувга олиб кетар, қайтаётганда: гуруч, чой, шакар, каллақанд, чинни идишлар, матолар, турли қимматбаҳо тақинчоқларни кўтара харид қилиб қайтар эди. Унинг бу мамлакатларга бориб қайтишига, камида икки-уч аксари ҳолларда беиш-олти ой вақт кетарди. Шунинг учунми, у болаларини соғинч ҳислари тўла бағрига босди.

— Асалларим, ҳар кетганда уч-тўрт ой кегаману қайтганим-да болаларим анча улғайган бўлиб кўринадилар, — деди Берди савдогар, икки ўғлини бағрига оларкан.

— Бола-да, бола кун сайин бўй чўзади, — деди Ҳомид савдогар кулиб.

— Дада, мени Дурдулга миандиринг, — деди кичик ўғли Ҳамро.

Берди савдогар ўн ёшлардаги кичик ўғли Ҳамрони кўтариб, от устига қўйди ва отнинг жиловини қўлига тугқазди.

— Мени-чи, дада? — деди ёлвориб, ундан икки-уч ёш катта Эргаш.

— Сени ҳам миандириб қўяман, келақол, — деди савдогар ва катта ўғлини ҳам кўтариб эгарнинг орқасига, отнинг устига ташланган чиройли кумфош устига, миандириб қўйди. Ҳамро «Чу-у-у, жонивор!» дегач, от узоқ орзиқиб кутган хонаси томон шахдам юриб кетди.

Бу орада туяканлар катта карвондан ўз туяларини ажратиб олишган эдилар.

— Демак, эртага полвонларингизни олиб келасизлар-а? — сўради Берди савдогар сарбон ўртоқлари билан ажралишдан олдин.

— Албатта, полвон йигитларимиздан икки-учтасини олиб келамиз, — деди Ҳомид сарбон.

— Номдор полвонларимиз бор, олиб келамиз, — деди Бо зор сарбон ҳам.

— Хўп, хайр, биродарлар! — деди Берди савдогар, йўлдошларига.

— Эртага кўришгунча, — деди Ҳомид савдогар.

Берди савдогар, атрофидаги қишлоқдошлари билан кичкина йўлдан уйи томон қишлоқ ичига юрди.

— Эртага ош бермоқчимисиз, дойи? — деб сўради бўйчангина йигит, савдогарларнинг ҳалиги гапи юзасидан.

— Кураш ҳам бўладими, дойи? — деди Рўзи.

— Ҳа. Эртага ош ҳам, кураш ҳам бўлади, худо хоҳласа. Мурод полвоннинг курашини томоша қиламиз, насиб бўлса, — деди Берди савдогар, ёнида бораётган Муроднинг елкасига қўл ташлаб.

— Кураш тушардим, аммо дадам ва онамларга: «Энди кураш тушмайман», деб ваъда берганман, — деди Мурод хижолат билан.

— Нега энди тушмас экансан, Муроджон? Ахир эртага ошга сарой уламоларидан бир нечтасини таклиф қилганман. Уларга мен: «Бизларда зўр кураш бўлади, деб мактаб гапирганман. Сенсиз кураш кураш бўлмайди, полвон».

— Мен-ку, жон деб кураш тушардим, фақат бунга дадамларнинг руҳсатлари лозим, — деди Мурод ийманиб.

— Дадангдан руҳсат лозим экан, оламиз. Ана, Шароф аканинг ўзи ҳам дарвозанг олдида турибди, — деди Берди савдогар, дарвозаси олдида туриб, қишлоқ ичига бурилган карвоннинг ўтишини кузатиш учун, қизиқиб чиққан Шароф тегирмончи томонга ишора қилиб.

— Ассалому алайкум, тақсир! Соғ-омонмисиз, — деди Шароф тегирмончи, Берди савдогарнинг олдида пешвоз чиқиб, иккала қўлини саломга чўзаркан.

— Ваалайкум ассалом, Шароф ака. Омонмисиз?

— Савдонгиз бинойидай бўлдим, тақсир? — деди Шароф тегирмончи.

— Савдомиз-ку, бинойидай, аммо эртага ўтказмоқчи бўлаётган кураш тадбиримиз хунукроқ чиқади, деб қўрқаяпман.

— Тавба денг, Бердибой. Тавба денг. Ахир, давра боши сиз бўласизу кураш хунук бўлардими?

— Мен, ўғлингиз — Мурод полвонсиз кураш қизмайди, деб айтмоқчиман. Унга сиз кураш тушишни таъқиқлаган эмишсиз.

— Йигит бўлгандан кейин у ер-бу ерда кураш тушиб юргани маъқул. Уни таъқиқлаш шарт эмас, — деди Берди савдогар билан келаётган нотаниш киши.

— Мен-ку, хўп дейман. Аммо... онаизори болажон-да, — деди, ўйланиб, Шароф тегирмончи.

— Ахир, сиз хўп десайиз, заифайиз кўнадилар-да, — деди яна кимдир.

— Хўп майли, Муроджонга кураш тушишга рухсат, — деди ота унга қараб, кулиб турган ўғлига юзланиб.

— Ана бу гап бўлак-да, Шароф ака. Эртага ошга ўтинг, — деди савдогар.

— Насиб, Бердибой. Насиб бўлса, борамиз.

— Қани, хоҳиши бор йигитлар бўлса, юринглар. Уйга бориб, юкларни ташиб, омборга киритишга ёрдамлашиб юборинглар! — деди Берди савдогар, атрофидаги йигитларни ўзи билан боришга ундаб.

— Биз ҳам борамизми, жўралар, — деди Рўзи.

— Юр Мурод, борамиз, — деди Саъди.

— Борамиз, — деди Мурод.

Улар Берди савдогар билан кетаётганларга эргашдилар.

5. ОШ ВА КУРАШ ТАДБИРИ

Берди савдогарнинг бу тадбирига Сайёт қишлоғининг ёшу қарилари келибгина қолмай, балки Пойканд ҳудудининг ҳамма қишлоқларидан, қолаверса. Қоракўл беклиги қишлоқларининг таниқли полвонлари-ю, жонфигон ишқибозларининг аксарияти жон-жон деб қатнашарди. Бундай жойда бирор киши «доира хабар» яъни айтилмаган жойга келган, деб ҳисобланмасди.

Савдогарнинг ҳовлисида, маърака кунлари, эрталабдан одам гавжум бўлиб қоларди. Бир қарашда уларнинг ҳаракати гартибсиз бир аснода кечаётгандек туюлса-да, аслида, маълум тартиб мавжуд эди. Берди савдогарнинг узоқ-яқиндан келган дустлари

ва савдогар биродарлари, қишлоқнинг бообрў кишилари чиройли безатилган меҳмонхонага олиб кириларди. Меҳмонхонага сиғмай қолган бошқа меҳмонлар қишлоқнинг ҳурматли қариялари билан бинонинг олд айвони сўрисига ташланган кигиз ва шол устига таклиф қилинарди. Меҳмонхона эшиги ва деразаси очиқ бўлиб, ичкаридаги суҳбатлар ташқарига эшитилиб турар ва бош мулланинг дуою фотиҳалари ташқаридагиларга ҳам бирдай тааллуқли эди. Қўшни қишлоқлардан келган бошқа одамлар ва болалар ҳовли атрофи бўйлаб супа бетига ташланган шол ва кигизлар устига ўтириб олишган. Бошқа бирлари эса супа бетига белбоғларини ёйиб ташлаганларича ошдан насибалўрлик қилишарди. Маъракада икки мисқозонда ош пишарди. Уларнинг бирида пишадиган ош кўпчиликка, иккинчи, кичикроқ мисқозонда, Берди савдогарнинг азиз меҳмонларига аталган сергўшт ош бўлиб, устига чалов, яъни майда қирқилган қовурилган гўшт сеппиб сузилар эди.

Бугунги тадбирнинг ҳам ўзига хос қатъий тартиб қондаси мавжуд эди. Бу қатъийлик уй эгаси томонидан эмас, кўпроқ меҳмонлар томонидан юзага келганди. Бунинг бирдан-бир сабаби янги полвонларнинг курашини кўришга келган Бухоро амирлиги қозикалони Бадриддиннинг хўжалик мудирини Мулла Мирзо ва яна икки нафар сарой амалдорининг ташрифи эди. Мана шу кишилар ҳурмати важдан катта қозон атрофида ҳар галгидек қичқириб гапиришлар, суқулиб товоқ узатти қилишлар йўқ эди. Бу эса, ёши элликдан ошиб, олтмишни қоралаган, узун бўйли, қирра бурун, келишган сийратли ошпаз — Умр бобога енгиллик бағишласа-да, қозон тубида қолиб кетаётган паловига ачинганидан, тез-тез: «Паловга келинг, меҳмонлар. Паловга келинг!» деб чақириб қўярди.

— Умр бобо, ош қолган бўлса зиёни йўқ. Ҳали олдинда кураш бор. Ўша даврада ҳам, кечикиб келган меҳмонларга сузасиз. Ҳа, улардан ҳам ортса, ҳар галгидек, қишлоқнинг бева-бечорлари-ю қарияларига, беморларига ўзим тарқатиб чиқаман. — деди қишлоқнинг хабарчиси — Акбар ғуррон, салгина нарида ўрнатилган кичик мисқозон бошида туриб.

Акбар ғуррон сочу соқолига оқ оралаган, тўладан келган, калта бўйлик, ёши қирқдан ошган киши бўлиб, унинг овози жуда баланд эди. У қишлоқнинг ҳар бир тўю маъракаларига хабарчилик қилар ва табиийки, ҳар бир маъракага аралашиб юрар-

ди. Меҳнатсеварлиги ва ҳалоллигини ҳисобга олиб қишлоқнинг бош ошпази Умр бобо уни ўз ёнига ёрдамчи қилиб олган эди.

— Тўғри айтасан, Акбарали Маъқул гапни дединг, — деди Умр бобо.

— Мана биз ҳам ўзимизга тегшли меҳмонларни ош билан таъминлаб ҳам бўлдик. Энди баҳузур ўтириб ошхўрлик қилсак бўлар, насиб бўлса, — деди, нуқул меҳмонхонага ош ташиб, хизматини ниҳоясига етказган, Ғофур Қора.

— Меҳмонларни совган бўлсангиз, келинг, ўзингизга ҳам, чаловлигина қилиб ош сузиб берай, Ғофуржон, — деди мисқозон ошпази Акбар ғуррон.

Аҳён-аҳёнда Умр бобо олдига ҳам товоқ кўтариб келиб турар эдилар.

Меҳмонлар ошу неъматлардан тўйиб, дастурхонга ҳеч ким қўл узатмай қўйгач, Мулла Мирзо уй эгасига қарата:

— Бердибой, назаримда ҳамма овқатланиб бўлди. Дастурхонга дуо ўқилса, дейман. Пешин намози яқин, уни адо қилиб бўлгач, маъраканинг иккинчи фаслида катта полвонлар курашини томоша қилардик, — деди.

— Модомики, шундай экан, марҳамат, Мустафоқул Қорига бахш этдик, ўқисинлар, — деди Берди савдогар.

— Марҳамат, Қори дўстим, — деди Мулла Мирзо.

Ўтирганларнинг барчаси Қорига юзланиб: «Марҳамат, марҳамат Қори» дейишди.

Мустафоқул Қорининг ўзига ром этувчи қироати меҳмонхонанинг очиқ деразасидан бутун ҳовлига тарқала бошлади.

Дарвоқе, Мулла Мирзонинг Мустафоқул Қорини «дўстим», дейиши бежиз эмас эди. Улар аввалдан таниш ва иноқ эдилар. Бунга сабаб, Мустафоқул Қори қишлоқнинг бош мулласи бўлибгина қолмай, Пойканд худудидан тушадиган ариза ва шикоятларни амирлик қозикалонига етказувчи котиб ҳам эди. Унда тўртбурчак шаклидаги кумуш муҳр бўлиб, унда «Мустафоқул Қори», деган арабча битлик бор эди. Шу худуддан берилган ариза ва шикоятлар Мустафоқул Қорисиз, ёхуд унинг муҳрисиз инobatга олинмас ва кўриб чиқилмас эди.

Мустафоқул Қори тез-тез қозикалон олдига бориб тургани боис унинг ёрдамчиси мулла Мирзо билан дўстлашиб қолишганди.

Қорининг ошга ўқиган дуойи фотиҳасидан сўнг ёш болалар ва ҳангоматалаб катталар ҳовли ўртасига ёйилган қум устида кураш бошлаб юборишди. Меҳмонхона ичидагилар ва олдидагилар эса қўзғалишмай бир дам суҳбат қилишди.

— Берди ака, қани, сизнинг мақтаган полвонингиз Муроджон, кўринмаяпти? Бу дейман, бизнинг полвонларни кўриб, қуён бўлган бўлмасин, тагин? — деди Берди савдогарнинг савдогар дўсти Ҳомид. Кўпчилик баралла кулиб юборди.

— Ҳа, энди, бизнинг алплар ҳақиқий полвонлар-да, — ёнида ўтирган икки полвондан бирининг елкасига қўл ташлаганча кўшиб қўйди Бозор сарбон.

— Бизнинг Муроджон меҳмонхона ташқарисида ўтирибди. Ичкарига кир десам, тортинди. Ҳали ёш-да, уятчанлиги бор, — деди Берди савдогар.

— Кирсинлар. Полвонга бир назар солайлик, кам бўлмайди, — деди Мулла Мирзо.

Берди савдогар меҳмонхона эшигидан ташқарига чиқиб, сўрида ўтирганлар орасидан, Муродга яқинроқ борди-да:

— Полвон кел, ичкарига кириб, меҳмонларга ўзингни бир таништириб қўй! — деди.

— Йўғ-э, дойи*, насиб бўлса даврада кўрарлар, — деди Мурод тортиниб.

— Келсанг-чи, меҳмонлар интизор бўлмасин, — деди савдогар.

Мурод Берди савдогарнинг орқасидан меҳмонхонага кирди. У кириши билан қўлларини кўксига қўйиб, ўтирганларга салом берди. Ўтирганларнинг барчаси алик олдилар.

Ўн тўққиз-йигирма ёшлардаги йигитнинг кенг елкаси эшик олдини тўсиб турса-да, ўтирган полвонлардан унинг ёши ҳам, жуссаси ҳам кичик эди.

Дарҳақиқат, бугунги курашга Пойканд ҳудудининг барча қишлоқларидан, шунингдек, Бозор ва Ҳомид савдогарнинг Қаймоқчи қишлоғидан яна икки полвон келишган бўлиб, уларнинг ҳаммаси танилган, забардаст полвон эдилар.

— Мурод полвон деганингиз мана шу гўдакми, дейман? — деди кинояли оҳангда қаймоқчилик Ҳасан полвон, Ҳомид савдогарга.

* Дойи – тоға

— Ҳа, шу йигитча, — деди Ҳомид савдогар қишлоқдош полвонга бош чайқаб.

— Сайли, Мурод полвон деганлари мана шу тирмизак бола экан. Зап сенбоп экан. Сен курашавер у билан. Мени Ҳомид ака билан Бозор ака ваҳима қилиб, қуриқа*га олиб келишибди, — деди, масхараомиз оҳангда Ҳасан полвон ўзи билан бирга келган Сайли полвонга ва бош ирғиб кулиб қўйди.

— Нега энди айнан мен билан кураш тушар экан. Мана, ҳовлида кураш тушаётган болалар бор, қўшилиб тушаверсин, — деди Сайли полвон, ҳовли супасига ёйилган қум устида ўзаро таталашиб кураш тушаётган болаларни кўрсатиб.

Меҳмонхонада енгилгила кулги бўлди.

Зўр ва билимли кишилар табиатан мулойим, иродали ва камгап бўладилар. Муроднинг табиатида мана шу хислатларнинг барчаси мужассам бўлибгина қолмай, у келишган ва нур юзли эди. У Пойкандга меҳмон бўлиб келган бу икки полвоннинг андишасизларча айтган масхараомиз сўзларидан ўта ранжиган бўлса-да, буни уларга ҳам, меҳмонхонада ўтирганларга ҳам сездирмай:

— Полвон акалар, тўғри айтасиз, мен ёшман. Лекин кураш тушиш истаги билан келган экансизлар, муродинг изга албатта етасизлар. Пойкандда Ҳайдар полвон, Абдукаримхон полвон, Абдурахмон полвон каби давра кўрган полвонлар бор. Ўшаларни сизларга муносиб биламан, — деди.

— Ў-ў-ў бола, ўша сен айтган Ҳайдар полвонинг билан Абдурахмон полвоничгани бир йилча бурун йиққанман. Абдукарим полвонинг эса ҳали сўтак. Унақалар билан сен кураш тушиб юравер, эшитдингми?! — деди Сайли полвон.

— Ё, Сайли аканг сени ҳам, лўла ёстиқдай ирғитиб, ўйнаб, тўшининг тагига олсинми, ука?! — деди Ҳасан полвон, жиддий оҳангда.

— Полвонлар, «Иналлоҳа муассабирин!» — деди Мустафоқул Қори, полвонларнинг суҳбатлари жиддий тортишувга айланиб бораётганини англаган ҳолда ва айтган арабча сўзларининг маъносини ўзбек тилига ўгирди, — яъни «Аллоҳ сабр қилувчилар билан биргадир!» дейилган оятда. Сабр қилинг. Ана ҳозир, пешин намозидан сўнг, катта полвонлар кураши бошлади. Ўшанда синашасизлар.

* Қуриқага – бекордан-бекорга

— Майли, мен борай, — деди Мурод ва эшикдан ташқарига чиқди. Унинг орқасидан Берди савдогар ҳам эргашиб чиқди.

— Муроджон, бу полвонлар сенга қараганда кучлироққа ўхшайди. Сен ҳали ёшсан, кучга тулиб борасан. Улар билан бу кун эмас, орадан бир-икки йил ўтгач, яна ҳам кучга тулганингда курашарсан, — деди савдогар.

— Йўқ, дойи, курашаман. Агар Аллоҳ омадимни берса, бу андишасизларни бир қўлдан ўтказмай йиқитишга ҳаракат қиламан, — деди Мурод, босиқлик билан, майин оҳангда.

Муроднинг ўта хотиржамлик билан гапиришига қарамай, суҳбатдоши унинг қалбига ғазаб учқуни тушганини сезиб қолди. Чунки, Мурод курашаётган ҳарифи ундан жуда ожиз бўлса ҳам ҳурмат қилар ва уни одоб юзасидан, уч қўл курашиб бўлгачгина йиқитарди. Унинг бу одатини Берди савдогар жуда яхши биларди. Бу гал у «Бу андишасизларни бир қўлдан ўтказмай йиқитишга ҳаракат қиламан», деди. Берди савдогар Муроднинг бу сўзларидан ғурури, ориятига тош отилгани, ғазаби қўзғигани ва унда ҳосил бўлган асовликни фақат ва фақат олишув босиши мумкинлигини англаб:

— Майли, Аллоҳ омадингни берсин, — деди, ўнг қўлини йигитнинг елкасига ташлаб.

— Айтганингиз келсин, — деди Мурод.

Савдогар ичкарига — меҳмонлар олдига кирди. У Мулла Мирзога назар ташлади. Мулла Мирзо унга афсус билан, ачиниш билан қараётгандек эди. У бу қараши билан Берди савдогарга «Сенинг мақтовли Мурод полвонинг бу полвонлар олдида жуда ожиз», дегандек бўлди, гўё.

— Берди ака, ўтиринг. Даврага кичкина фотиҳа ўқийлик. Биз пешин намозини қишлоқ масжидида ўқишни ният қилдик, — деди Қори. Савдогар ўтирганлар даврасига чўккач, Қори қисқагина фотиҳа ўқиди. Сўнгра ҳаммалари ўринларидан гуриб, ташқарига чиқишди. Улар ҳовлида қий-чувлашиб кураш тушаётган болаларни четлаб ўтишиб, масжид томон кетишди.

Ҳовлида, меҳмонлар орасидаги полвонларни кузатган кишилар бир-бири билан ўзаро баҳслашар эдилар. Улардан бири: «Ана у полвонларни кўрдингми? Бизнинг Муродга йўл бўлсин», деса, иккинчиси: «Бизнинг Мурод ҳам шердай кучли ва чаққон, буларга олдириб қўймас», дер эди.

— Ғофир, барча гилам ва шолларни олиб кел, давра атрофи-
ни тузатамиз! Меҳмонлар бирров масжидга бориб келишгач ку-
рашни бошлаймиз, — деди Берди савдогар.

— Хўп бўлади, бой ака, — деди Ғофир Қора ва шошилиб
меҳмонхона тараф юрди.

* * *

Қорақўл беклигида, айниқса, Пойканд ҳудуди қишлоқлари-
да, ҳар бир тўйу базмларда кураш беллашувининг ташкил қили-
ниши одатий ҳолга айланган. Мазкур ҳудуд халқининг тез-тез
кураш беллашувлари ва бошқа ўйинлар ўтказиб туришини қуйи-
дагиларга боғлаб изоҳлаш мумкин.

Биринчидан, бу қишлоқлар Зарафшон дарёси бўйидаги
унумдор ва серсув воҳада жойлашганидан халқ дастурхони-
нинг тўқислиги бўлса, иккинчи ваз қадим мозийга бориб
қадалади. Тарихдан маълумки, бор-йўғи 72 таноб майдонда
жойлашган Пойканд шаҳристони аҳолисининг деярли бар-
часи савдогарлик билан шуғулланган. Улар ипак йўли ва ден-
гиз орқали бориладиган мамлакатлар билан савдо қилган-
лар. Шу боис бу шаҳар ўз замонасидаги, дунёнинг энг бой
шаҳарларидан бирига айланган. Афсуски, Ўрта Осиёга бос-
тириб кирган босқинчилар жинойи ва маҳаллий тудалар ки-
чик, аммо бой бу шаҳарни талаб ўтишни назардан қочирма-
ганлар. Бироқ, Пойканд шаҳрининг мустақкам мудофаа ис-
теҳкомига эга эканлиги, яъни атрофи баланд ва қалин девор
билан ўраб олинганлиги боис уни босиб олиш босқинчилар
учун осон бўлмаган. Боз устига, узоқ муддат савдо сафариди
бўладиган савдогарлар шаҳар аҳолисига мудофааланиш усул-
ларини мажбуран ўргатиб, машқ қилдириб турганлар. Таби-
ийки, қуролсиз мудофааланиш асосини яккама-якка қўл жан-
ги ҳамда кураш ташкил қилган. Кўпчилик босқинчилар ба-
ланд девор билан ўралган, мустақкам қалъа ва муносиб ҳимо-
ялана оладиган халққа эга бўлган бу шаҳарни қўлга кирита
олмаганлар. Савдогарлар Пойкандга қайтиб келгач, душман-
га муносиб қаршилиқ кўрсатиб, уларни чекинтиришга эриш-
ганлар. Бу билан улар маҳаллий аҳолига жанг қилиш қонда-
ларини амалий тарзда кўрсатиб берганлар. Савдогарлар ша-
ҳарни, оилалари-ю мулкини босқинчилардан ҳимоя қилиш-
да мардлик кўрсатганларга, ярадор бўлганларга мукофотлар

улашиб тақдирлаганлар. Алиқисса, бундай томошалар катта байрамларга айланган.

Берди савдогарнинг ҳовлиси ўртасига қалингина қум ёйилиб, кураш тушиш майдони ҳосил қилинган эди. Майдон атрофининг уч тарафи одамлар билан гавжум бўлиб, яқин турганлари ўтириб олишган, улардан орқадагилар тик турганларича, курашни томоша қилишга ҳозир эдилар. Давранинг бир томони гилам, палослар ёйилган ва кўрпачалар ташланган ҳолда ўз соҳибларига мунтазир эди.

Кўп ўтмай ўн-ўн икки кишидан иборат бўлган маъраканинг ҳурматли меҳмонлари ҳовлига кириб келдилар. Улар Берди савдогарнинг такаллуфи билан кўрпача устига ўтириб олдилар. Ўртада, гилам устига ташланган бахмал кўрпачалар устида, Мулла Мирзо унинг ўнг томонида Мустафоқул Қори, Бозор ва Ҳомид савдогарлар, Хасан ҳамда Сайли полвонлар ўтиришарди. Бу меҳмонларнинг рўнарасида базмнинг биринчи фаслига кечикиб келган, Қорақўл беклигининг Қораун қишлоғилик Юсуф полвон ўз ўғилчаси билан жойлашганди. Майдоннинг чап томонида Берди савдогар, Бозор закотчи, Мулла Қурбон, Шароф тегирмончи, унинг ёнида Мурод, Абдурахмон, Абдукаримхон, Ҳайдар полвонлар ўтириб олдилар.

— Бой ака, марҳамат, чой келтирдим. — деди Гофир Қора бир даста чинни пиёла билан, чой тўла чойнакни Берди савдогарнинг олдига қўяркан. Савдогар «балли» дегандек, мамнунлик билан бош иргитиб, чойнак-пиёлани олдига тортди. Сўнгра, даврада кураш тушаётган ёш болаларга қарата:

— Қани болалар, майдончани бўшатишлар, курашганингиз етар. Энди даврага катта полвонлар чиқадилар. Вақт бўлди! — деди.

Курашаётганларнинг бири Ҳайдар полвоннинг чамаси ўн бир-ўн икки ёшлардаги ўғли Аҳмад эди. Тўладан келган малласоч бу болакай ўзидан тўрт-беш ёш катта Янгимурод исмли полвон йигитча билан курашаётганди. Улар курашни тўхтатишди. Улар ажралишгач, голиб полвонларга мукофотлар улаб турган Қулли Рўзи:

— Ў-ў-ў, полвонлар! Мана, мукофотингизни олиб ўтиринглар, — деди ва ҳар икковларига бир жуфтдан калла қанд узатди. Болалар хурсанд ҳолда совринларини олиб ўтирдилар.

— Энди навбат катта полвонларга. Ким курашмоқчи? Чиқсин, марҳамат! — деди Берди савдогар.

— Ҳайдар полвоннинг ўгли ўтирди, энди ўзи чиқа қолсин, — деди Қулли Рўзи ҳазиломуз оҳангда. Унинг бу таклифи давра аҳлига маъқул тушди шекилли, ҳамма бир овоздан: «Ҳайдар полвон чиқсин! Ҳайдар полвон чиқсин!» дея бошлади. Берди савдогар Шароф тегирмончи ва ёнида ўтирган полвонларнинг «Қани полвон, чиқа қолинг!» деб ундашларидан сўнг, Ҳайдар полвон яктагини ечди. У Мулла Мирзо, Мустафоқул Қори ва Мулла Қурбонлар олдига бориб, тизза ташлаб, уларнинг дуосини олди. Сўнгра ўртага чиқиб, даврани ўнг қўл бўйлаб виқор билан айлана бошлади.

Этница полвонларча кийим — чакмон ва узун оқ бўзий иштон кийган, белига белбоғ боғлаган, қорача юзли, қирра бурун, лочин қарашли бу полвон Пойканднинг Солур қишлоғидан бўлиб. Қоракўл беклигининг барча қишлоқларда ўтказиладиган курашларга, жумладан, Сайёт қишлоғининг маърака ва курашларига ҳам қатнашар эди. Ёши ўттиз тўрт ёхуд ундан каттароқ бўлган, калтагина соқоли ўзига ярашиб турган бу полвоннинг жисмоний бақувватлиги келбатидан билиниб турарди.

У қўлларини бир-бирига ишқаб, ерга боққанича, оҳиста айланар ва аҳён-аҳён атрофга аланглаб, бўлажак рақиби ким бўлишини билишга интиларди. Бирдан даврада қий-чув кўтарилди. «Гидамга» «Бургут полвон» чиққан эди. У шу ҳудуднинг Кулlochи қишлоғидан Соҳиб полвон бўлиб, унинг отаси «Бургут полвон» номи билан машҳур бўлган. Соҳиб полвоннинг отаси даврада қўлларини ёнига ёйиб, гўё, парвоз этаётган бургут янглиғ айланиши одатидан шу лақабини олган. Ўғли Соҳиб ҳам даврада худди отасидек сакраб айланар, қўлларини атрофга ёйиб учаётган бургут тимсолини намоён қилиб, дорбозлар сингари қизиқарли ҳаракатлар қиларди.

Шунинг учун ҳам, халқ томонидан унга отасига берилгани каби, «бургут полвон» лақоби берилган эди. Бургут полвоннинг давраларга чиқиши томошабинларга завқ бағишлаб, унинг ҳар бир чиқиши қизгин олқишланар эди.

Бугун ҳам у, ўз одатига кўра, қанот ёйиб, сакраб ўйнаган ҳолда даврани бир неча бор айланиб чиққач, тўхтаб қариялардан фотиҳа олди.

— Қани полвонлар, курашинлар! — деди Қулли Рўзи вақт бўлганлигига ишора этиб.

Полвонлар ўз рақиблари билан ҳурмат юзасидан икки қўллари узатишиб кўришдилар. Сўнгра, икки - уч кадам орқага тисарилгач, бир-бирларни томон шиддат билан яқинлашдилар. Беллашув бошланди.

Одатда, давранинг баковуллигини ҳурматли кишилар ўтирган ҳолда, қатъият билан олиб боришар, янглиш ҳолларда атрофдагиларнинг «ҳалол», «чала» деб қичқиришлари инobatта олинарди.

Ушбу даврада кураш баковуллигини давранинг ҳурматли кишилардан бири Берди савдогар ва унинг дўстлари олиб борди. Қулли Рўзи уларнинг ёрдамчиси сифатида давра эълонларини айтиш ва мукофотларни тарқатиш каби ишларни бажарди.

Ҳайдар полвон билан Бургут полвонлар беш-олти қўл курашишдилар, Ҳайдар полвоннинг ёндан оёқ қўйиб ошириш усулини яхши ишлатиши натижасида, Бургут полвон йиқилди. Даврадагилар, «Ҳалол!», «Ҳало-ол!» дея, қичқира бошлашди.

— Офарин! Ҳайдар полвон деганингиз яхши курашар экан, — деди Мулла Мирзо.

— Бу полвон қўшни Солур қишлоғининг олд полвони санади, — деди савдогар.

Давра давом этиб, томошабинлар ва дўстларининг «чиқинг!», «чиқинг!» деб ундашларидан сўнг, даврага кўп полвонлар чиқиб, ғолиблик нашидаси-ю мағлубият изтиробини билан ўтирдилар. Даврани қиздириш учун «товоқ»лар ташланиб, уларни кўтарган полвонлар курашга тушдилар. Кураш давомида Уста Рўзивой полвон билан қўшни Қизилкесак қишлоғидан Бекки полвон курашиб, Уста Рўзивой полвон ғолиб, Абдурахмон полвон билан Ҳайдар полвон курашиб, Ҳайдар полвон ғолиб, Абдукаримхон полвон билан Уста Рўзивой полвон курашиб, Абдукаримхон полвон ғолиб бўлдилар. Қулли Рўзи ғолибларни бир жуфт ковуш, бир жуфт махси, чинни чойнак-пиедалар, чиройли ишланган кўза кабилар билан тақдирлади.

Кураш давом этди. Товоқлар ташланиб, давра ғолибларидан сўнгги учинчи даврани бошлашга Ҳайдар полвонни курашга чорладилар. Унга рақиб бўлиб Абдукаримхон полвон курашга чиқди. Қулли Рўзи ҳар галгидек баланд овоз билан даврага чиққан полвонлар таърифини айтди:

— Мана бу полвон Солур қишлоғининг энг зўр полвони, солурлик машҳур Нур полвоннинг шогирдлари — Ҳайдар пол-

вон. Бу киши эса, Алика Хўжа қишлоғининг энг донгдор полвони — Абдукаримхон полвон бўладилар.

— Марҳамат, курашсинлар! — деди баковул — Берди савдогар.

Абдукаримхон полвон Ҳайдар полвондан қарийб ўн ёш кичик бўлса ҳам, номдорликда рақибидан қолишмас эди. Туладан келган, оқ юзли, келишган келбатли бу йигитнинг ишқибоз ва тарафдорлари кўп эди. У яктагини ечиб, эғнидаги оқ бўздан тиззасидан тўрт бармоқ паст қадар узунликда тикилган чакмонига ва тўпигини ёпиб турувчи сурп иштонга аланглаб, у ер-бу ерини тузатган бўлди. Сўнгра, белини сербар қанжирга билан боғлаб, кекса мулла — Мулла Қурбон бобо олдига чўкди.

— Мулла бобо, номимга бир дуо ўқисангиз, Аллоҳ ижобатини бериб, шояд қўлим баланд келса, — деди.

Мулла Қурбон бобо дуога қўл очиб:

— Илоҳи! Аллоҳ ўз иноятларини сендек муслимдан дариф тутмасин — ўзи қўллаб қувватласин, болам. Омин, ё Роббил оламин, — деди ва кафтини юзига тортди. Унинг ёнидагилар ва давранинг аксарияти дуога қўшилдилар. Полвонлар даврани бир-икки айланишгач, Берди савдогар:

— Полвонлар, олишинглр! — деди.

Полвонлар икки қўллаб саломлашдилар ва шу лаҳзада бир-бирларининг кўзларига бир зумгина назар ташлаб олишди.

Одатий бу қўл сиқишиш тажрибали полвонлар ўнун катта аҳамиятга эга. Кўпчилик наздида бу шунчаки саломлашиш ва муросали курашга дебоча бўлиб тушунилса-да, аслида, тажрибали полвонлар рақибининг панжасига панжа уриб кўргач, унинг қай даражада бақувватлигини деярли аниқ биллиб олиши билан бир вақтда, кўзларига назар ташлаб, унинг айни дамдаги руҳий ҳолатини аниқлаб олиши мумкин. Улар беллашувни бошладилар.

Кураш давомида Ҳайдар полвоннинг озроқ устунлиги сезилиб гурса-да, Абдукаримхон полвон унинг усулларига муносиб қарши усуллар қўллай оларди. Анчагина чўзилган бу кураш сўнггида, давра бошидан курашган Ҳайдар полвонда бўшашиш пайдо бўлди. Омад келганиданми, Ҳайдар полвоннинг чарчаб қолганиданми, ёхуд Худо ёрлақганиданми, Абдукаримхон полвоннинг дастпеч усули Ҳайдар полвондек кучли полвоннинг бошини ҳам қилди. Даврадагилар қий-чувлашиб, «Ҳало-ол!», «Ҳало-ол!» дея қичқира бошлашди.

— Ана энди Мурод полвонни Абдукаримхон полвон билан курашга қўшсангиз бўлар, — деди Мулла Мирзо, савдогарга юзланиб.

— Шундай қилсак ҳам бўлади-куя, аммо Муроднинг нияти Ҳасан ва Сайли полвонлар билан курашиш. Шунинг учун, Мурод уларнинг даврага чиқишини кутиб турибди. — Сиз эса бундай қилинг, Фуррон даврага маълум қилсинки, агар Абдукаримхон полвонга талабгор бўлмаса, у бош совринни, яъни кўчқорни олади. Шундай дейилсагина ўз кучига ишонадиган полвонлар даврага чиқадилар.

— Маъқул, — деди савдогар ва Қулли Рўзини чақириб, — Эълон қилингки, агар Абдукаримхон полвонга талабгор бўлмаса, у давранинг энг олд полвони ҳисобланади ва бош совринни олади, денг, — деди.

Қулли Рўзи даврани айланиб эълонни эшиттира бошлади. Атрофдагилар «Мурод чиқсин!», «Мурод чиксин!» деб қичқира бошлашди. Шу пайт, кутилмаганда, даврага Сайли полвон чиқди. У тўнини ечиб, махсус кураш чакмони билан даврани айлана бошлади. Тўладан келган, кенг елкали, қорача юзлик бу полвон ўзини ўта виқорли тутар ва сажду салдарам билан, қадамларини оҳиста босар эди. У даврани айланиш баробарида одамларнинг кўзига тикилар, кўпчиликнинг нигоҳини ўзига қаратганидан кутаринкилик билан бўйин мушакларининг чигалини ёзган бўлиб, гарданини чўзиб айлантирарди.

— Бардам бўл! — деди Ҳасан полвон.

— Бўлганда қандоқ, бардамман, — деди Сайли полвон кулиб.

— Ана, энди кураш яна қизийдиган бўлди, — деди Мустафоқул Қори ёнидагиларга.

— Давранинг олд полвони аниқланади, — деб полвонларни қитиқлаб қўйди-да, — писанда қилди Мулла Мирзо.

— Ҳа, ҳали кураш олдинда кўринади, — деб қўйди Берди савдогар.

Полвонлар одатий қўл сиқишишларидан сўнг курашни бошлаб юборишди. Улар беш-олти қўл беллашишди. Ҳар қўл курашдан сўнг даврани бир айланар эдилар. Сайли полвон давра айланиб, Ҳасан полвонга яқинлашгач, Ҳасан полвон унга:

— Баччағар тик келаркан, ёндан қўйиб ташла, Сайли! — деди.

— Осон эканда, — деди Сайли полвон.

Уларнинг бу суҳбатини беихтиёр тинглаб турган Мулла Мирзо унинг икки уламо дўсти ва Мустафоқул Қорилар кулиб олишди.

Улар яна курашиб, Сайли полвон ўнг оёғи билан Абдукаримхон полвоннинг ёнидан қўйиб усул қилмоқчи эди, орқасида қолган Абдукаримхон чап оёғи бармоқлари билан унинг чап оёғини илиб олди. Натижада, Сайли полвон ўзини оддинга ташлаб ҳарчанд кучанмасин, ҳарифини Ҳасан полвон айтганидек, «ёндан қўйиб» ташлолмади. Оқибат ўзи қумга узала тушди. Атрофдагилар юзлари қум билан упаланган Сайлининг аҳволига «хо-хо»лаб кулиб юбордилар.

Шундан сўнг бир икки қўл беллашишгач, Сайли полвон қалмоқ усулини қўллади ва қутулиб чиқишга ҳарчанд уринмасин, Абдукаримхон полвонни чорасиз қилиб қўйди.

Абдукаримхон полвонни йиқитган Сайли полвон сакраб-сакраб даврани гир айланди. Сўнгра, мукофот тарқатувчи Қулли Рўзининг олдига келиб:

— Ака, қўчқор қани? — деди.

— Ҳў-ў-ў ана, сайисхона олдида, — деди Қулли Рўзи. Айвонига от ва туялар боғланган катта сайисхона олдидаги, гарам ёнига боғланган қўчқорга имо қилиб.

— Каттагина экан. Тортаверайми?

— Агар сенга талабгор топилмаса, майли, — деди Қулли Рўзи.

— Ҳасан мен билан олишмайди. Бошқа ким ҳам бор? — деди Сайли полвон.

Мурод ёнида ўтирган отасига юзланиб:

— Дада, дуо қилинг, мен чиқаман, — деди.

— Йўғ-э, ўтирсанг-чи, болам, — деди Шароф тегирмончи ўғлига қандайдир ички қўрқув билан қараб.

— Муроджон чиқсин. Ҳозир курашмаса, у ўзини бир умр кечирмайди. Қани Муроджон бўл, чиқа қол! — деди Берди савдогар.

— Ҳўп денг, дада, чиқаман, — деди Мурод, кўзлари жовдираб дадасига боқаркан.

— Майли, болам, чиқа қол, — деди розилик билан Шароф тегирмончи ўғлига.

Мурод устидаги кўк қалами яктагини ечиб, оқ иштон ва ёқаси жиякли, ўзига мос қилиб тикилган сурп яктада қолди. У белини энли қайиш билан боғлаб, отаси олдига чўкди.

— Дуо беринг, дада.

— Аллоҳ қўллаб-қувватласин. Омин, ё Роббил оламин, — деди, ёйилган қўллари кафтларини юзига суриб тегирмончи. Унинг дуосига кўпчилик шерик бўлди.

Мурод даврани бир айланиб чиқди. Сўнгра, иккала қўлини ёнга ёйиб, мушакларини қотириб керишди. Унинг бу ҳаракатидан сўнг кучига куч, елкасига елка, бўйига бўй қўшилгандек бўлди, гўё. У босиқлик билан даврани айланар экан аҳён-аҳён рақибига назар солар ва табиийки курашганда қайси усуллар маъқул келишини ўйларди.

— Полвонлар, бошланглар! — деди Берди савдогар.

Даврани айланаётган полвонлар тўхтаб, ўртага юрдилар. Улар рўбарў келишди. Қўлларини узатишиб қўл сиқишдилар. Мурод рақибининг қўлларини бир зум қўйиб юбормай, уни ўзига қарашга мажбур этди. Сайли полвон қўлларини ушлаб турган рақибининг кўзларига тикилди. Унинг кўзлари ишонч билан порлар ва: «Энди ўзингдан кўр!» деяётгандек эди. Сайли полвон у билан қўл силташиб шуни англадики, унинг олдида ёш бола эмас ёки Ҳасан полвон айтганидек, «гўдак» ҳам, «тирмизак» ҳам эмас, балки қўллари бақувват, кенг елкали, ўзига ўта ишонган полвон турарди.

Сайли полвон ундан кўзларини олиб қочди. Улар қўл сиқишиб бўлгач, бир-биридан икки-уч қадам узоқлашдилар.

— Қани, Сайли, омадингни берсин, бос! — деди Ҳасан полвон.

— Омадингни берсин, Сайлижон, — деди Ҳомид савдогар.

— Э-э-э, Сайли полвонга нима бўпти уни йиқитиш. Тўғрими, Сайли? — деди Бозор савдогар.

Сайли полвон уларга қараб, пастки лабини тишлаганча бош чайқади. Бу билан у «Энди менга қийин бўлди», демоқчидай эди.

Олишув бошланди. Мурод тикка туриб ўнг қўли билан ҳариф чакмонининг чап ёқасидан, чап қўли билан эса, унинг ўнг қўли энгини маҳкам ушлаб олди.

Сайли полвон эса чап қўли билан Муроднинг ёқасидан ушлаб, ўнг қўли билан унинг белбоғидан олишга ҳарчанд уринмасин бунинг уддасидан чиқа олмасди. Унинг бундай аҳволда курашмоқчи бўлишига сабаб, нисбатан кучли бўлган рақибини ўзига яқинлаштирмаслик ва усул бажаришга йўл қўймаслик

эди. У бир неча бор Муроднинг қўлларини ўзидан узишга уринди. Аммо бефойда бўлиб чиқди. Чунки, рақиб метиндек қўллари билан елкаси ва қўлидан ушлаб олган, қутулишига имкон бўлмас эди.

Сайли полвон эгилган ҳолда, тиришиб, йиқилмаслик учун қанчалик уринмасин, барибир куч ўз сўзини айтди. Юк кўтариб, машқ қилавериб чиниққан Мурод олдиниغا уни елкасидан юқорига кўтарди, сўнгра чап оёғига шундай қоқима қўйдикки, Сайли полвоннинг чап оёғи ердан узилиб, икки тирсак бўйи юқори кўтарилди. Шу пайтнинг ўзида, Мурод ўнг қўли билан унинг гавдасини чап томонга, пастга тортди.

Сайли полвон елкалари устига текис йиқилиб, Мурод кўкраги билан устига ташланиб босиб турди. Давра аҳли Сайёт қишлоғини ларзага келтириб «Ҳало-о-ол!», «Ҳало-о-ол!» дея қяққирар эди.

— Ҳалол, ҳалол! — дейишди гилам устидагилар ҳам, чапак чалишиб.

Муроднинг ғалабасидан бутун давра аҳлигина хурсанд бўлиб қолмай, балки даврадан ўттиз қадамлар нарида, сайихона олдидаги ғарам устида туриб курашни кузатаётган қизлар ҳам хурсанд бўлдилар. Паранжи ёпиниб олган ўн-ўн беш қизнинг ҳаммаси Муроднинг ғалабасидан қувониб қичқириб юборишди. Улардан биттаси, айниқса, ўз шодлигини кўпроқ намоён қиларди. Ёнида турган дугонаси унга:

— Қизлархон, қўшнингнинг полвонлиги ҳаммадан кўра сени кўп хурсанд қилган кўринадими? — деди.

— Иби-и-и, Гулчирой, қара қани, фақат мен эмас, ҳамма хурсанд бўлаяпти-ку, кўрмаяпсанми? — деди унга жавобан дугонаси.

— Мен ҳам бефарққина чапак чалдим, қўйдим-да. — демоқчимисан дугона? Ахир ўзинг айтардинг-ку «Баъзан Мурод акам, товорадан бўй чўзиб, менга гап ташлаб қўядилар», деб. Ҳозирги қувончингдан билиб олдим уни суюшингни.

— Топдинг, Гулчи, суяман. Аммо, ҳали дилларимиз боғлангани йўқ, — деди дугонаси.

— Боғланади, Қизларжон, боғланади. Ҳали айтганди дерсан. Сендек сулув қизни ҳеч бир қўшни йигит четлаб ўтолмайди. Айниқса, Мурод акамга ўхшаганлар.

Улар қиқирлашиб кулиб олишдилар. Қизлар қизил атласдан кўйлак кийиб, бошларига қорамтир паранжи ёпиниб олган

нидан лолақизғалдоқларни эслатишар, ғарам устида туриб бир-бирига суйкалишиб туришлари эса, қир устида ўсган лолақизғалдоғларнинг майингина шамол таъсирида бир-бирига оҳиста урилиб-суриляётган манзарасини эслатарди.

Сайли полвон йиқилди. Йиқилганда ҳам уятли йиқилди. Ахир у меҳмонхона ичида, дўсти Ҳасан билан Муродни менсимасдан «гудак», «тирмизак» дея бадзабонлик қилган эди Оқибат-чи? Мана оқибати..

Мурод қўл узатиб, ерга узала ётган Сайли полвоннинг ўрнидан туришга кўмаклашди. У ўрнидан туриб гангиб қолди. Наҳотки «Ҳалол!», «Ҳалол!» деб бақираётган одамлар унинг эмас, рақибининг ғалабасини қутлаётган бўлсалар? У атрофига назар ташлади. Ҳеч ким у билан қизиққани йўқ. Аммо рақибни Муродни эмас қандайдир бир ёш йигитни ҳамма кўтариб, айлантиряпти.

Даврада учта тенгқур чол ўтирар эдилар. Улардан бири. Пойқанд худуди бўйича амирлик закотчиси — Бозор закотчининг хизматкори Раҳмат бобо бўлиб, у ориқ, калта бўйли, бир кўзи юмуқ ҳолда туриб, иккинчисини зўр-базўр очиб турувчи, қулоқлари оғир, етмиш ёшлардаги чол эди. Иккинчиси, лоф гапларини кўп гапирадиган Гиррик лақабини олган, ёшлигида баққоллик ва баззозлик қилган Қурбон бобо эди. Учинчи чол кенг гавдали, тўладан келган, оқ юзли, қирра бурун – ҳусндор бир киши бўлиб, унинг иккала кўзи ҳам кўр эди. Бу чолнинг номи Ато бобо бўлиб у жуда баджаҳл одам эди.

У сал нарсага истаган одам билан жанжал чиқарар ва бор овози билан бақириб-қичқириб, бадзабонлик қилганича, уз атрофига ҳангоматалаб одамларни тўплар, бир зумда ўзини «бечора-ю» «жанжалкашини» «аҳмоққа» чиқариб қўярди. Шу боис одамлар у билан ўта эҳтиёткорлик билан муомала қилардилар.

— Раҳмат, Шарофнинг ўғли ғайрни йиқитди, — деди Қурбон бобо.

— А-а-а-а? — дея бақирди Раҳмат бобо, дўстининг сўзларини эшитмаганига ишорат қилиб, қулоғини яқинроқ тутаркан.

— Шарофнинг ўғли ғайрни йиқитди, — дея янада каттиқроқ бақирди Қурбон бобо, дўсти томон энгашган ҳолда.

— Нима-а-а-а? — қулоғини тенгқурига мумкин қадар яқинроқ тутганича, қичқирди Раҳмат бобо.

— Тўпнинг ўқи! Ҳайронман, Бозор закотчи сендек гарангии қай кунига хизматкор қилиб сақляпти? — деди Қурбон бобо,

секинроқ оҳангда, ҳеч нимани эшитмай бақиртираётган дўстидан хафа бўлиб. У сўнги гапларини олдинги бақириқлардай уч-тўрт чандон пастроқ оҳангда гапирган бўлса-да, Раҳмат бобо бу гал эшитган бўлиб чиқди. У:

— Э-э-э. Оғзингни ёп, Қурвон. Ўзинг ҳам баззоз бўлиб яшнатганинг йўқ. Ҳўл хивичдан ўлчов ясаб, етти газ чит ўлчаганинда Гуллига бир лозим чиқмаган, — деди.

— Ў-ў-ў, Рамат! Ман санга «Шарофнинг ўғли йиқитди, кўрдингми?» дедим, — деб бақирди Қурбон бобо, гўё бошқа ҳеч нарса демагандек, ўзини сипойи тутиб ва қулоғи оғир дўстига эшитилмайдиган қилиб, олдингидан ҳам секинроқ оҳанг билан қўшиб қўйди, «Ман буни бир кўзи кўр десам, икки қулоқдан ҳам айирган экан-да, бадбахтни» — деб қўшиб қўйди.

У дўстига киноя ташлаб ўз ичини совутмоқчи бўлганди, гўё. Аммо у бу гал ҳам адашган эди. Унинг орқасида ўтирган Ато бобо елкасига асо билан қаттиқ туртиб:

— Эй, Қурвон гиррик. Бундан чиқди, икки кўзи кўрларни «дунё беҳабар» демоқчимисан?! Эшитяпмиз. Билиб олдик, Шарофнинг ўғли Мурод Сайли полвон деганни йиқитганини, — деди.

— Э-э-э, сенлар билан битим ўтирсин! — деди, дўстларидан ранжиган, Қурбон бобо ва ўрндан туриб кетишга шайланди.

— Ҳой, бобо, қаёққа? Ҳа, ўтиравермайсизми энди. Ҳалигина «Ўтиринг болам, ўтириинг» деб, ёнингиздан жой бериб, мени олиб қолдингиз. Энди «Сенлар билан битим ўтирсин!» деб ўзингиз туриб кетмоқчисиз. Бу қанақаси? — деди, чолнинг елкасига қўлини ташлаб, унинг ёнгинасида ўтирган ўрта ёшлардаги йигит Парда.

— Пардавой, бу жойни сенга мен эмас, Аллоҳ берди. Минг афсуски, у менга бу ердан жой бермоқчи эмас, анави сўқирларнинг дастидан, — деди Қурбон бобо.

У шундай деган эди ҳамки, унинг гапларини эшитиб турган Ато бобо ҳасса билан елкасига зарб билан туширди. Зарб елкага эмас, балки Қурбон бобонинг елкасига қўлини ташлаб гапирётган Парданинг қўлига тегди.

— Воҳ-воҳ қўлим, воҳ-воҳ. Эй Аллоҳ, қаердан жой бердинг манга, кимларга шерик қилдинг мени? — деди Парда кўзларини юмиб, осмонга юзланганча. У бир кўзини очиб қараса, Ато

бобо уни урмоқчи бўлиб ҳассасини яна кўтараяпти. Буни кўрган Парда, ҳовлиққанча, давра бўйлаб тиззалари билан қочди. Қурбон бобо қарадики, Ато бобонинг ғазаби осмон. У яна урмоқчи бўлиб ҳавода асо ўйнатаяпти. Шунда Қурбон бобо ҳам шошганча, Парданинг орқасидан ўтиб тиззалари ва қўллари билан эмаклар қоча бошлади. Уларнинг қилиқлари даврадагиларнинг қаттиқ кулишларига сабаб бўлди. Парда олдинда, Қурбон бобо орқасидан тиззалари билан юрди. «Ҳассанинг дамидан қутулдим», деб ўйлаган Парда тўхтади. Қурбон бобо унинг орқасига урилди. Даврадагилар янада жарангдор кулиб юбордилар. Мулла Мирзо ҳам ичикиб кулди, сўнгра:

— Бердибой, бу шоёнлик қилаётган мардак билан бобо қишлоқнинг масхарабозларими? — деди.

— Йўқ. Улар масхарабозлар эмас. Улар орқаларида ўтирган Ато бобонинг ғазабидан қочиб, бир-бирига тўқнаш келганга ўхшашади, — деди Берди савдогар, кулиб..

— Кўр бободанми?

— Ўшандан.

— Тавба, — деб кулиб қўйди Мулла Мирзо.

Курашда Муроддан йиқилган Сайли Ҳасанларнинг ёнига борди. Унга «Зарари йўқ, кел, ўтир», дея олдинги ўтирган жойидан — гилам устидан жой кўрсатишди. Аммо у гилам устида эмас, четроқда, қум устида ўтирди. Унинг шашти синган эди. Мурод билан курашишдан олдинги кеккайиб ўтириш ва атрофга ғурур билан боқишдан асар ҳам қолмаган эди. У ўтирди-ю бошини тиззаларининг орасига яширмоқчидек, эгилди. Сайлининг ҳолатини тушунган Юсуп полвон:

— Зарари йўқ. Буни кураш дейдилар. Ҳозир сенинг ҳурматинг учун тарафингни олиб, Ҳасан чиқади, — деди.

— Чиқмагани ҳам маъқул.

— Нега?

— Шернинг панжасига тушади.

— Қойил, Муродга. Барибир ҳурматинг учун, удум юзасидан, бир қўл чиқсин, — деди Юсуп полвон ва Сайлининг кўнгли учун қўшиб қўйди, — У Муродни йиқитиши ҳам мумкин.

У Сайлининг оғриқ қалбига малҳам излаб шу йўлни тутган, шундай деяётганди.

У жияни Ҳасанни даврага чақириб, Сайлининг ҳурматиغا Мурод билан олишиши лозимлигини уқтириб:

— Ҳасан, чиқасан. Чиқасан-да, рақибингнинг кучини чамалайсан. Агар у сендан кучлироқ бўлса, бир қўл курашиб, тан бериб ўтирганинг маъқул. Шу ҳам Сайлининг ҳурмати бўлади. Мабодо ўзингни ундан кучлироқ сезсанг у ёғи ўзингга ҳавола, — деди.

Ҳасан полвон кураш тушишга ҳозирлана бошлади.

Юсуп полвон Сайли ва Ҳасан полвонлар узоқ йиллардан бери кураш давраларининг номдор полвонлари сифатида курашиб келаётганини жуда яхши билади. У Муроднинг ҳам кураш тушишини бундан бир ярим йилча олдин кузатган. Ўша пайтда Мурод бироз озгин ва жуссаси нисбатан кичикроқ эди. Ўшанда шердай ташланиб, турли усуллар бажариб, рақибларини мағлуб қилган бу ёш полвонни Юсуп олдига чақириб табриклаган ва маслаҳатлар берган эди. Мана, орадан бир ярим йил вақт ўтиб, тўлишган бўйига янада бўй қўшилган, қоматдор йигитга айланган.

— Мана энди ким ғолиб келса, бош соврин ўшаники бўлади, — деди Мулла Мирзо.

— Мен ҳам шундай деб ўйлайман, — деди Берди савдогар ва яна гапида давом этди, — агар Мурод Ҳасанни йиқитса, жиянининг ҳурмати учун Юсуп полвон чиқиши ҳам мумкин. Яна билмадим. Ҳали у ўнг қўли оғригани кураш тушишга эмас, томошага келганини айтганди.

— Юсуп полвон деганингиз қайси бири?

— Ҳў-ў-ўв ана у полвон. Сайлининг ёнида, гилам устида ўтирган қўли боғлиқ йигит.

— Ёш боланинг орқасида ўтирган елкадор йигитми?

— Ҳа, ўша. Олдида ўтирган ўн-ўн бир ёшли бола унинг ўғли Турсунали бўлади. Юсуп уни икки йилдан бери даврама-давра олиб юрар экан Уруғ-аймоғининг барчаси полвон келган. Умуман, уларга полвонлик — ота мерос. Юсупнинг ўзи ҳам танти полвон, — деди савдогар ва суҳбатдошига такаллуф билан бир пиёла чой узатди.

— Бундай давраларда зерикмас экансан киши. Бу даврада кимни сўрасанг номдор полвон бўлиб чиқади. Бухоронинг тўққиз туманида ҳам, ҳатто Бухоро Наврўзида ҳам бундай қизгин даврани топиш маҳол.

Мулла Мирзонинг худди шундай дейишини кутиб тургандай суҳбатга қишлоқ оксоқоли ва закотчиси — Бозор закотчи аралашди.

— Бу ҳақда, мавридини топсангиз, амирлик ҳукуматдорларга ҳам сўзлаб берарсиз, деган умидламан. Кўраётганингиздек, Пойканд аҳли амиримиз жаноблари неклигидан, улус ободлигидан байрамнишинлик қиладилар.

— Албатта, оқсоқол, албатта, — деди Мулла Мирзо.

Закотчи ёнида ўтирган Мулла Қурбон бобога қараб «тўғри дедимми», дегандек, бошини қимирлатди. Унинг нима демоқчилигини яхши англаган Мулла Қурбон бобо бош силкиб «тўғри», деган ишорани билдирди.

Бозор закотчи Пойканд қишлоқларида мусулмон аҳоли ва амирлик ҳукумати ўртасидаги муомала — солиқ, ўлпонлар — ушр, хирож ва ҳайвонот закоти кабиларни йиғувчи киши бўлиб, қатъиятли, шу билан бирга жаҳлдор ҳам эди. Калта бўйлик, тўлача бу кишининг малладан келганлиги, оппоқ юзидаги сариқ қошлари остидаги маънодор боқувчи ҳаворанг кўзлари бу муслим ангорини кўпроқ ўрис миллатига ўхшатиб қўярди. У солиқ, ўлпон тўлашга қурби етмаган, кишиларга бировдан қарз кўтартирар ва йиғилган нақд закотни ўз вақтида амирлик ғазнасига етказиб турарди. Бозор закотчи солиқларни ўз вақтида тўламаган кишиларни бадзабонлик билан сўкса-да, унинг халққа ёқадиган томонлари жуда кўп эди. У солиқ, ўлпон заждан биров-бировдан қарз олса, судхўрликка йўл қўймасдан, қисқа вақт оралиғида бу қарзни ундириб берарди. Унинг табиатида одилликка мойиллик пешлиги боис, Сайёт қишлоғи оқсоқоли сифатида ҳам ҳурмати баланд эди.

Закотчи Мулла Қурбон билан кўз уриштириб олгач, яна Мулла Мирзога юзланиб:

— Мулла ака, курашдан сўнг, сизларни бизнинг кулбага ҳам таклифимиз бор. Бир пиёла чой ичиб чиқсангизлар, бошим осмонга етарди, — деди.

— Таклифингиз учун раҳмат, оқсоқол. Насиб этса кирармиз. Ҳозир Аллоҳнинг марҳамати билан ана шу полвонлар курашини томоша қилайлик-чи, — деди Мулла Мирзо.

— Ҳа, бизнинг Муродга ҳам қийин кечадиган кўринади. Ҳасан полвон кучли, номдор полвонлардан, — дея суҳбатга аралашди Берди савдогар.

Даврага чиққан Ҳасан полвон даврани айлана бошлади. Унинг орқасидан Мурод айланди. Мурод ўз одатига кўра, бот-бот Ҳасанга боқиб қўяр ва табиийки, унинг кучини чамалар,

унга қарши қандай кураш усулларини қўллаши лозимлигини ўйларди. Даврани сукунат қамраган, одамлар фақат ўзаро пичирлашибгина, ким устун келиши ҳақида сўзлашиб олишардилар.

— Қани, полвонлар, марҳамат, курашинглар! — деди Берди савдоргар.

Полвонлар ўртага келиб қўл олишгач, курашни бошлаб юбордилар.

Мурод тик борди ва одати бўйича, ўнг қўлини Ҳасаннинг чап елкасига ташлаб чакмони ёқасидан ушлади. Чап қўли билан эса, ҳарифининг ўнг қўли енгидан ушлаб олди.

Ҳасан полвон эса чап қўли билан Муроднинг чап ёқасидан маҳкам ушлаган, унинг ўнг қўли эса Муроднинг чап қўли чангалида эди. Муроднинг чаққонлиги ва бақувватлиги Ҳасан полвонга панд бераётганлиги сезила борди. У бир неча бор усул қилмоқчи бўлди, аммо Мурод йўл қўймади. Сўнгра Мурод усулга киришди. У рақибини ўзи томон тортди. Ўнг оёғини узатиб, рақибининг оёқлари орасига солди. Ҳасан полвон эса, бор кучи билан уни орқага итарар, биринчи қўлдаёқ йиқилмаслик учун, Муроднинг бу усулидан қутулмоқчи бўлиб, унинг оёғини ўз оёқлари орасидан чиқариб юборишга интиларди. Аммо бунинг имконини топа олмасди. Чунки унинг рақибини анча кучли эди. Мурод бор кучини тўллаб, хиёл чапга бурилган ҳолда, ҳам ўнг қўли, ҳам ўнг оёғи билан кўтариб, рақибининг оёқларини ердан узди ва чапга буриб, ерга ташлади.

Ҳасан полвон елкалари ерга теккан ҳолда, ҳалол йиқилган, Мурод эса тиззалари орасига олиб, унинг кўкраги устига ўтира тушган эди.

Шу аснода Мурод Ҳасан полвоннинг кўзига бир боқди-ю, ундаги аломатларга чидай олмади шекилли, сакраб унинг устидан турди. Мурод Юсуп полвондан ўрганганидек, ўз одатига кўра, Сайлининг қўлидан ушлаб ўрнидан тургазиб қўйгани янглиғ, Ҳасан полвонни ҳам шу тарзда ўрнидан тургазиб қўйди.

Даврада қий-чув бошланди. Сайёт қишлоғининг беш-олти курашга шинавандаси, бараварига даврага отилиб чиқиб Муроднинг пешонасидан ўпишар, кучоқлаб кўтаришар эди. Улар шу қадар хурсанд кўринардиларки, гўё ҳар бирлари забардаст бир полвонни йиқитгандай эдилар.

— Мана бунинг полвон деса бўлади. Ҳалигина меҳмонхонада дилини вайрон қилган полвонни йиқитгач, унга ҳурмат кўрсат-

моқчи бўлиб, қўлидан тортиб, ўрнидан турғизиб қўйди-я, — деди Мулла Мирзо.

— Бизнинг Мурод полвон босиқ, танти полвон, одоб сақлай олади, — деди Берди савдогар.

— Бандасига Аллоҳ қанчалик ақл ва куч инъом этса, ундаги иллатлар шунчалик даф еркан, — деди Мустафоқул Қори.

— Ҳасан полвон бошини эгиб ўзига ёпишган қум зарраларини қоққан бўлди-да, гангиганича, қизариб-бўзариб Юсуп полвонлар томон борди.

— Кел, Ҳасан, ўтир, — деди Сайли.

— Биродарлар, Муроднинг полвонлигига тан бермай иложингиз қолмади. Омадини берсин, йигитнинг. Уни Худо ёрлақан, — деди Юсуп полвон, Ҳасан ва Сайли полвонларга қарата.

— Яна талабгор бўлмаса, Мурод полвонга бош соврин топширилишини эълон қиларсиз, Бердибой, — деди Мулла Мирзо.

— Албатта, Мирзо ака, албатта. — деди савдогар.

Берди савдогар Қулли Рўзига Мулла Мирзонинг таклифини тушунтирди. Қулли Рўзи эса, бу эълонни даврага эшиттирди. Мурод полвонга бошқа ҳеч ким талабгор бўлиб чиқмади.

Шунда Юсуп полвон:

— Шароф ака, мен Муроджон билан бир қўл курашиб ўтирмоқчиман, — деди.

— Эби-и, Юсупжон! Қўлингиз оғриқ бўлса, унинг устига Наврўз байрамида, Чивли қиридаги курашда, Муроджонга қўл бериб, елкасига панжа ургансиз. Ўшандан бери унинг елкаси ерга тегмаган. Шу боис у сизни устоз деб билади. Ёқангизга зиндор қўл узатмас, — деди Шароф тегирмончи.

— Мен Муроджонни шогирдим деб биламан, ака. Уни кучли ва одобли полвон сифатида ҳурмат ҳам қиламан. Аммо Сайли ва Ҳасанлар азалий тэнишларим бўлганликлари боис, уларнинг ҳурматлари важдан, Муроджоннинг елкасига бир қўл қўйиб ўтирмоқчиман, холос, — деди Юсуп полвон.

— Маъқул гап, майли, полвон, майли, — деди тегирмончи.

Гилям устидагилар ҳам, «Майли полвон, чиқа қолинг» деганларидан сўнг, Юсуп полвон даврага чиқди-да, унга қараб болаларча илжайиб турган Муроднинг олдига, кулимсираб борди. Улар қўлларини тегизиб олишгач, Мурод эгилиб икки қўли билан ўзининг тиззаларини ушлаб турди. Юсуп полвон олдин

унинг елкасига қўл қўйиб олди, сўнгра кафти билан елкасига шапиллатиб :

— Раҳмат сенга, полвон! Кел , бир қучиб, кўтариб қўяй, — деди.

— Йўқ, уста, аввал мен сизни кўтараман, — деди Мурод ва устозига ҳурмат юзасидан, уни баланд кўтариб, турган жойида айлантирди.

Давра аҳлининг кўпчилиги: «Баракалла, Мурод!», «Баракалла, полвонлар!» деб қичқириб олқишлашди. Мурод устозини ерга қўйгач, у ҳам ўз шогирдини баланд кўтарди. Даврада олқишлар ва қий-чувлар авж олди. Юсуп полвон шогирдини ерга қўйгач, унинг елкасига қоқиб:

— Раҳмат сенга, Муроджон. Айтгандим-ку, «Усулларни кўп биласан, ишлатишинг ҳам ёмон эмас, машқ қилаверсанг сендан зўр полвон чиқади» деб.

— Шундай устоз. Айтганларингизнинг барчасига амал қиляпман.

Улар давра четига Шароф тегирмончи томон юрдилар. Юсуп полвон ўғлини чақирди:

— Турсунали, отда келаётиб, мен сенга: «Келажакда Пойкаднинг олд полвони Мурод полвон бўлади», деб гапирганман. Мана ўша Мурод аканг, танишиб ол! — деди.

— Ассалому алайкум, полвон ака! — деди Турсунали бироз тортинчоқлик билан.

— Ваалайкум ассалом! Қани, полвон, нега ҳали болалар кураш тушганларидан сен курашмадинг? — сўради Мурод Турсуналидан.

— Биз пешиндан сўнг келдик. Дадам отимиз қийналмаслиги учун югуртирмадилар.

— Майли, зарари йўқ. Аммо шундай ҳам билиниб турибди зўр полвон эканлигинг, — деди Мурод ва эгилиб, жажжи полвонянинг пешанасидан ўпгач қўшиб қўйди, — Полвонлар сулоласидансан. Илоҳи! Шу сулоланинг муносиб давомчиси бўл! Курагинг ерга тегмасин!

— Раҳмат, Муроджон, раҳмат, — деди полвончанинг отаси.

— Раҳмат, Мурод ака, — деди жажжи полвон.

— Ў-ў-ў, Муроджон. Қани бу ёққа кел-чи! — деди Мулла Мирзо, чўнтагидан бахмал ҳамён халтасини чиқарар экан. Мурод унга яқинлашди. Мулла Мирзо ўрнидан туриб, Муродга бир қисм танга узатди. Мурод олгач, зарбон тўни остидан

шоҳи белбоғини ечиб, Муроднинг белига боғлади. Ҳамма чапак чала бошлади. Гидамлар устида ўтирганларнинг баъзилари ҳам Муродга тангалар бердилар.

— Полвон Наврӯз байрамида Бухорога бор. Катта кураш бўлади. Қатнашасан. Пул, ҳужра ва бошқа муаммоларга пуш-тибонлик қиламан, — деди Мулла Мирзо.

— Хўп бўлади, дойи, — деди Мурод бош эгиб.

Шу пайт Гофир Қора, елкасида қўчқор кўтарган ҳолда, даврада пайдо бўлди. У қўчқорни оҳиштагина Муроднинг олдига қўйиб :

— Мана бу, Аллоҳнинг сенга атагани, олақол, полвон, — деди.

— Раҳмат, — деди Мурод ва удумга кўра, қўчқорни елкасига қўйиб, даврани бир-икки айланди.

Мустафоқул Қори даврага якуний фотиҳа ўқиди.

Давра якун топди. Давра аҳли бир-бирига урилиб-сурилиб тарқала бошлади. Уларнинг аксари Муроднинг елкасига қоқиб : «Раҳмат полвон», «Балли полвон» дея кетар эдилар.

6. НАИМА МОМОНИНГ ВАСИЯТЛАРИ

Берди савдогарникида бўлиб ўтган кураш воқеаларидан сўнг Муроднинг полвонлиги ҳақидаги овозалар нафақат Пойканд ҳудудидаги қишлоқларга, билҳақ бутун Қорақул беклигига тез орада тарқалди. Энди у билан юзлашган деярли ҳар бир кимса унга «Мурод» деб эмас, «Полвон» дея мурожаат қиладиган бўлишди. Ҳамтенглари, ҳатто ундан ёши катталар ҳам у билан ҳамсуҳбат бўлишни ўзларига шараф деб билишар, баъзи бировлар ҳазиломуз беллашини истар ёки ундан кураш сирларини ўрганишни жуда-жуда хоҳлашарди.

Мана бир ҳафтаки, Муроднинг уйи ёшлар билан гавжум.

— Сайли полвонни қанақа қилиб йиқитдинг, полвон? Бизга ўша усулингни яна бир бор кўрсатиб бер-чи, — дея, Саъдулла Мурод билан курашга киришди.

— У мана бунақа киришиб келганида мен бор кучимни жамлаб уни елкасидан юқорига кўтардим ва чап оёғига кучли қоқима қўйиб, чапга бурдим, — деди Мурод ва Саъдини ўзи кўрсатган алфозда йиқитиб, дарҳол ўрнидан тургазиб қўйди. Ҳангомата-лаб ўртоқлари, айниқса Рўзи, хо-холаб кулишди.

— Энди бизга Ҳасан полвонни қанақа йиқитганингизни кўрсатинг, полвон, — деганча, усул ўрганиш илинжида, Рўзи Муродга яқинлашди. Рўзи уларга қўшни эди. У Муроддан тўрт ёшга кичик бўлса-да, шу дамгача, «сан»сираб мурожаат қилар, ҳатто лақаб тақиб гапирарди. Мана бир ҳафтаки «сиз»лаб гапирадиган бўлди.

— Майли, кўрсатаман, келақол, — деди Мурод, девор-дармиён қўшни йигитга.

Мурод ва Рўзи «курашишга» эндигина киришишган эди ҳамки, тобора девор орқасидан Қизлархоннинг чақирғи эшитилди.

— Ини, хо ини!

— Рўзи қара-чи, опанг — Қизлархон чақиряпти, шекилли? — деди Мурод курашишдан тўхтаб.

— Шунақа, — деди Рўзи ва тобора деворга яқинлашди.

— Хўп, биз ҳам борайлик, — деди Саъди. У, уч-тўрт нафар дўсти ҳовлидан чиқмоқ-чун дарвоза томон юрдилар.

Қизлархоннинг олдида борган Рўзига у бир нималар шипшигач, Рўзи шиддат билан, қўшниларнинг ўзаро ўтди-қайтдидан суғуриб ташланган тиш ўрнидай бўлиб қолган товоранинг кемтигидан сакраб ўтганича, уйига томон югуриб кетди.

Бундан ҳайратланган Мурод тоборага янада яқинроқ бориб, ўзидан эндигина беш-олти қадам узоқлашган Қизлархонга гап отди :

— Қизлархон, тинчликми ўзи?

Қизлархон бир зум тўхтади. Сўнгра Муроднинг саволига жавоб бермоқ учун, унга юзи билан ўгирилди ва қўшни йигитга бир боқиб олгач:

— Ассалому алайкум! Тинчлик, Мурод ака. Кечирасиз, мажлисларингизни бузганим учун, — деди.

Муродга Қизлархон доимо табассум билан хушчақчақ боқар, сўзларида ҳазилга мойиллик, кўзларида кўнгил раъйи, қошлари ҳаракатида иффат, уятчанлик тўлқинлари мавжланарди. Бу гал ундай эмас, қўшни қизнинг нимадандир безовталанганлиги сезилиб турарди. Мурод Қизлархоннинг юзидаги қайғу, кўзидаги мунглилик аломатларининг боисини билиш истагида яна савол билан гап очди :

— Нега унда... Рўзи хавотир билан югуриб кетди?

Қизлархоннинг томоғига йиғининг аччиқ нафаси тиқилгандай бир хўрсиниб олди, сўнгра :

— Онамнинг касаллари оғирлашиб қолди. Шу сабаб, дадам Рўзини чақиртирган эдилар.

— Наима момони оғир дейсанми? Мурод ўзи билмаган ҳолда, ички бир ундаш билан, сакраб товора девордан нарига ўтди.

У Наима момо ётган хона томонга илдам юриб, Қизлархоннинг ёнидан бирор қадам ўтди-ю, яна тўхтади. Бир-бирига зимдан ошно диллар ўзаро йироқлашишни истамас ва аксинча, пинҳона суюшган қалблар бир-бирига талпинарди. Мурод ўзидан анбар таратиб турган тоза бу гулга дил изҳорини айтмоқчи бўлди-ю, аммо бемаврид билиб бундан сўзламади. У Қизлархонга далда бермоқчи, уни юпатмоқчи бўлди:

— Қизлархон, қўй, йиғлама. Онанг тузалиб кетадилар. Ҳали мени айтди дерсан. Ахир, онанг неча бор шундай оғир ётиб, яна соғайиб кетгандилар-ку!

— Айтганингиз келсин, — дея, Қизлархон Муроднинг кўзларига ўзининг маржон мисол ёш сиздираётган кўзларини тикди. Мурод унинг кўзларида ёш кўриб :

— Қани, азизам, кўз ёшларингни артиб ол-чи! Ичкарига — онангнинг олдларига кирамиз, — деди ва ўзи олдинлаб кетди.

Муроднинг Қизлархонга «азизам» деб мурожаат этиши унга хўп ёқди, шекилли, лабида ва юзида хиёл табассум билан кўз ёшларини артиб, орқасидан эргашди.

Наима момо ётган хонага биринчи бўлиб Мурод, унинг орқасидан Қизлархон кириб келишди. Улар кирдилару ўзларини хонадагилар олдида нимадандир гуноҳкор сезишган кишилардек, тикка қотиб қолишди.

Хонада Наима момонинг оғирлигидан эрталабданоқ хабар топган Муроднинг ота-оналари, Қизлархоннинг отаси Хўжжи чўлчи, Рўзи, бундан йигирма йиллар олдин Муроднинг дунёга келишида доялик қилган табиб момо — Шарофат момо, кексайиб қолган табиб момони лозим манзилга етаклаб борувчи набираси — ўн-ўн бир ёшлар чамасидаги Мирзабек, касал ётган Наима момони ўртага олганларича, хомуш ўтирар эдилар. Момонинг боши остига баландгина қилиб болиш қўйилган бўлиб, у эшикдан кирган икки ёшнинг бўйу бастига суқланиб тикилди, хиёл жилмайди, кўзлари ёшланди. У ёшларга нимадир демоқчидай, лабларини чоғлади, аммо гапиришнинг уддасидан чиқа олмади. Наима момонинг аҳволидан воқиф бўлган Мурод унинг дарди бу гал ҳақиқатдан оғир эканини сизди. Кўзларига ёш кел-

ди. У атрофдагиларга назар солди. Шарофат момонинг набираси Мирзабек негадир Муродга қараб тиржайиб турарди.

Мурод бемаврид тиржайган бу башарадан иингоҳини узиб, касалга боқди. У ҳамон ёшларга термулар эди. Бундан бир нима англаган бўлса керак, табиб момо Қизлархон ва Муродга қарата:

— Келинглр, болаларим, Наимахонга яқинроқ ўтиринглр, айни маврид, — деди.

Қизлархон югуриб бориб онасининг ўнг томонига ўтириб олди ва ҳўнг-ҳўнг йиғлаганча, унинг қулини уқалай бошлади. Мурод унинг чап томонига тиззалари билан чўкди. Кўзларида ёш билан касалга тикилди. Табиб момо Шароф тегирмончи, Роҳат ойим ва Хўжжи чўпчига маъноли қараб олгач:

— Наиманинг айтганларини ёшларга билдирсак, айни вақти бўларди, нима дейсизлар? — деди. Уларнинг барчалари «Ҳа» дегандай бош тебратиб қўйишди.

— Болаларим... Рўзи, Қизлархон, Муроджон. Худой шифо берсин... Наиманинг дарди оғирлашиб, у ҳозиргина тилдан қолди, қўл-оёқлари бемажол. Аммо у, ҳалигина, гапириб турганида бир нималарни васият қилиб қўйди. Гап шундаки... Наимахон, бир кун вақти етганда, ўгли Рўзи билан Бегмурод жувозчининг қизи Панирни тўй қилиб, уйлаш ниятида бешиккерт қилиб қўйган эканлар. Умид қиламизки, Рўзижон вақти етиб бу васиятни адо этади, — деди табиб момо ва Рўзига қараб, — Нима дейсан болам, бажарасанми? — дея қўшиб қўйди.

— Ҳа, — деб бош тебратиб қўйди Рўзи.

— Яхши, болам. Яқинроқ бор-да, онангга бош ирғатиб, «бажараман» деб қўй, армон билан кетмасин, — деди табиб момо.

Рўзи онасига янада яқинроқ бориб:

— Онажон, айтганларингизни бажараман. Албатта бажараман, онажон! — дея бош ирғаб қўйди.

— Сунгра, яна бир васиятки. Наима Муроджон ва қизи Қизлархоннинг бахтларини ҳам кўзлаб пурмаъно истаклар билдирди, — деди табиб момо ва Мурод ҳамда Қизлархонга бир-бир назар солиб олди.

Ёшлар васият нима ҳақда бўлишини англаб етган бўлсаларда. «Қандай пурмаъно истак?», дегандай табиб момога савол назар билан, ҳайрон тикилдилар. Ўтирганларнинг ҳаммаси Мурод ва Қизлархонга гермулиб қолишди.

Табиб момо яна сўз очди:

— Муроджон, Қизлархон, гап нимада эканлигини тушунган бўлсангизлар керак? Гап шундаки, Наимахон иккала ёш волидалари ва падарлари ниятлари индаллосидан келиб чиқиб қизи Қизлархон ва Муроджонларнинг бошини бирлаштириш ниятларида эканлар. Энди гап сизларда қолди, болаларим Наимахоннинг сўнгги истакларига нима дейсизлар? Бажарасизларми?

Муродни Наима момонинг сўнгги истаклари ич-ичидан қувонтирган бўлса-да, ўзини ўнғайсизланиб қолган кимса аҳволида тутиб, ота-онасига боқди. Уларнинг чеҳрасидан ризолик аломатларини сизди. Сўнгра атрофдагиларга боқиб, Мирзабекнинг иршайиб турган башарасига кўзи тушди. Англадики, Мирзабек Наима момонинг васиятларини эшитган ва хонага Мурод кириб келгач, «Мен сиз ва Қизлархон опа туғрингизда ажабтовур суҳбатлар гувоҳи бўлдим», дегандай Муродга қараб мийиғида кулар эди.

Мурод Қизлархонга тикилиб олди. Қизлархон ҳеч нарса эшитмагандай, онасининг бемажол ва совиб бораётган қўлларини ўзининг нозик ва тафтли қўллари орасига оларкан, ҳўнграб ўтирарди.

Мурод ўзига қараб ёшли кўзларини қадаб турган Наима момога янада яқинроқ борди.

— Истагингизни бажараман, момо, — деб бош тебратди.

— Қизим, Қизлархон, сен ҳам бирор сўз де, — деди табиб момо.

Қиз ҳам онасининг кўзларига боқа туриб розилик ишорасини қилди.

— Яхши кишиларнинг истак ва васиятлари ҳам нек бўлади. Ана бу муддао ҳам ўз ўрни билан битказилгани яхши бўлди, — деди табиб момо ва қизининг, ўглининг бахтидан гап очилаётган бир паллада шу мазмунлар сабабчиси бўлган хотинининг оғирлашганидан кўнгли тўлган Хўжжи чўпчига қарата қўшиб қўйди, — Хўжжи, сен Мустафоқул Қоригами ёки Хусанхонхўжамгами билдир. Келиб «Ёсин» сурасини ўқиб қўйсин, касал енгил тортади.

Бу гапни табиб момо шунчаки айтмаётганини Хўжжи чўпчи тушунди. Демак, хотинининг соғайиб кетиши даргумон. Ахир, табиб момо бундай касалларнинг кўпини кўрган. Агар касал ҳақида бирор нима деса, деярли рост чиқади.

Кўнгли тўлган Хўжжи чўпчи, хотинига янада яқинроқ келиб, ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Наҳот мен шунчалар бахти қаро бўлсам. Наима турсангчи, тур! — у хотинининг елкасидан кўтармоқчи бўлиб, уни туришга ундаб гапирди, — Тур ўрнингдан, турақол энди! Ё сен ҳам Султаноидек, мен бадбахтдан воз кечиб... кетмоқчимисан? Тур энди Наима, тур!!

Наима момо Хўжжи чўпчининг иккинчи хотини эди. Биринчи хотини Султаноиде касалманд бўлиб, Қизлархонни туғгач оғирлашиб қолган. У уй-рўзғор юмушлари ва бола тарбияси олдида ноқодир бўлиб қолган. Айни шу дамларда Хўжжи чўпчи қўшни Жондор ҳудудини кесиб ўтувчи Зарафшон ирмоғининг Кўлиён қишлоғидаги қирғоқларида ўсувчи патта, топ, ёввойи жийда кабилардан ёғочлар кесиб олар, кесилган ёғочлардан сол ясаб, Сайёт қишлоғига оқизиб келиб пуллар эди. Ана шу вадан Жондорнинг Кўлиён қишлоғига тез-тез бориб турган Хўжжи чўпчи бева аёл — Наима билан дараклашиб қолган. Наиманинг ёши Хўжжиникидан ўн-ўн икки ёшлар катта бўлиб, бўйи етиб қолган икки қизи ва қўлида бир-икки ёшли ўғли — Рўзи бўлган.

Иккинчи дафъа турмушга чиқаётган Наима қизларини амма-ю холалари олиб қолишган. Наима ўзи билан Сайётга фақат Рўзинигина олиб келган.

Наиманинг ёши анчагина катта бўлганлиги боис кўпчилик ёшлар уни «Наима момо» деб аташади. Наима рўзғор ишларини яхшигина уддалаб, тез-тез касал бўлиб узоқ ётиб қоладиган кундоши Султаноидега, унинг уч ёшлардаги қизи Қизлархонга, ўзи билан бирга олиб келган боласи Рўзига ҳам бирдай меҳрибон бўлган. Наима келиб уч-тўрт йил ўтгач, Султаноиде бетоблигидан вафот этади. «...Сен ҳам Султаноидек мен бадбахтдан воз кечиб кетмоқчимисан?» деганда Хўжжи чўпчи биринчи хотини — марҳума Султаноидени назарда тутаётган эди.

— Хўжжи, касалнинг устида йиғи — абас. Бўлди қил-да, «Ёсин» сурасини ўқишга мулла айтиб кел! Рўзини, қариндошларини бохабар қилишга Жондорга юбор, — деди табиб момо, чўпчини яна ундаб.

Чўпчи йиғидан тўхтаб, кўз ёшларини артди-да, онасининг аҳволига ҳўнг-ҳўнг йиғлаётган Рўзига.

— Болам, сен эшакка мин-да, Қўлиёнга бориб, онангни оғир бетоблигини опангларга, тоғанг ва холаларингга айт, тез келсинлар, — деди.

— Хўжжи амаки, хўп десангизлар, мен ҳам Рўзи билан бирга борсам. Бозор амакимнинг отини сўраб олардим, — деди Мурод.

— Закотчи сенга отини ишонармикан? — сўради Шароф те-гирмончи.

— Ҳар доим отларини суғориб келишини, қанот ёйдисини менга ишонадилар. Агар ўзларининг отлик ишлари бўлмаса, албатта бериб юборадилар, — деди Мурод.

— Майли, болам, сўраб кўр-чи. Берсалар Рўзини ҳам орқанг-га миндириб олардинг. Отда йўлларинг анча яқин бўлади, — деди Хўжжи чўпчи кўз ёшларини арта туриб, хирилдоқ овозда.

— Қани, энди шошилинглар! — деди табиб момо. Рўзи касал ётган онасининг кўзларига термулиб:

— Худо шифо берсин, онажон. Мен бир зумда қайтаман, — деб ўрнидан турди ва тезлаб уйдан чиқди.

— Худо шифо берсин, момо, — деди Мурод ва туриб Рўзининг орқасидан эргашди.

Бозор закотчининг отини миниб олган Мурод ортига Рўзини миндириб, Кўлиён томон йўлга чиқди. Эгасининг виқор билан миниб юришига ўрганган араби от, энди одатдагидан тезроқ йўрғалаб йўл босди.

Куз инъикоси бўлмиш жонсиз барглар мунгли қўшиқ айтаётгандай, йўл сиртида шиқирлашиб учишар, от оёқларининг маромли дупирлашлари ўша хазонга ҳамоҳанг борар эди.

От минган йигитлар манзил сари илдамлаб, қишлоқдан тобора узоқлашиб борар эдилар. Бу орада Хўжжи чўпчи ўз ҳовлисига Мулла Ҳусанхонхўжани бошлаб кирди. Аллоҳнинг суйган бандаси «Ёсин» сураси ўқилиши ижобатини истаб ётган бўлса керакки, кўп ўтмай чўпчининг хонадонидан баланд овозда йиғи товушлари эшитила бошладди.

7. ХАЛҚЧИЛИК

Сайёт қишлоғининг шарқидан темир йўл ўтган бўлиб, тор изли бу йўлдан кунига бир ёхуд икки маротабагина поезд ўтиб қайтар эди. Олдинига ўз важоҳати-ю, товуши билан ерликларни қўрқинчга солган паровоз ва эшалонлар энди ҳеч кимни ҳайратлантирмай қўйди. Шундай бўлса-да, Сайёт қишлоғи халқини доимо бир нарса ҳадикка солиб турарди. Улар темир йўлнинг нариги тарафдаги тўқайзорлардан, сандали ва тандир-ўчоқ

учун, саксовул, қарағонлар йиғиб олишар, йиғилган ўтинларни аробага юклаб, уйларига ташишлари учун эса темир йўлдан ўтиб қайтишга мажбур эдилар. Темир йўл излари оралиғидан ўтиш эшак ёхуд аробанинг аҳволига қараб, юкланган ўтиннинг оғирлиги-ю, уни бошқараётган кишининг уддабуронлигига боғлиқ ҳолда қийин ёки осон кечарди.

Қиш чилласида ёққан қор эшак қўшилган аробада ўтин ташиётган Озоднинг кўзини яшнатса-да, қорнинг бир қисми ерга тушиб эриб битганлиги боис ҳосил бўлган лой унинг дилини вайрон қилаётган эди. У юкни қийналиб тортаётган эшакни олдинга ундаб, «хех», «хех»лар ва ўзи ҳам ароба орқасидан итариб борарди. Шу аснода, бир амаллаб темир изгача етиб келган Озод эшакни тўхтатди ва қишлоқ томонга боқди. Ҳеч ким кўринмади. Темир йўл билан қишлоқ ораси унча узоқ эмас. Агар бирор ёшроқ кимса кўринса, уни чақирмоқчи. темир издан аробасини ўтказишга ёрдам беришини сўраб, илтимос қилмоқчи эди. У орқасига, келган йўлига назар ташлади. Анча олисда Тилак тоға кўринди. У ҳам эшакка қўшилган аробада ўтин олиб келмоқда эди. Агар Тилак тоға келсалар, биргаликда олдин ўзининг, сўнгра тоғанинг аробаларини темир издан ўтказиб олардилар.

Озод Тилак тоғанинг етиб келишини бир оз кутди. Кейин терлаб, ҳўлланган кийими аёзда баданига совуқ ботганиданми, Тилак тоғанинг қору лойда имиллаб келаётган аробасини кутиб зерикдимми, негадир, темир издан ўтин юкланган аробани бир ўзи олиб ўтишга чоғланди. У эшакни олдинга — темир из сари йўллади. Эгасининг забтини сезган эшак зўр-базўр ўтди. Аммо ҳали ароба филдираклари излардан ташқарида эди. Озод эшакни олдинга ундаб, ўзи ҳам ароба орқасидан чираниб итарди. Филдираклар излари оралиғига ўтди. Йигит эшакни яна ундай бошлаган эдики, у зўриққан бўлса керак, темир излар ташқарисида ётиб олди. Ароба эса, темир излар оралиғида тақалиб қолган эди. Нима қилишини билмай гангиб қолган йигит ароба атрофини уч-тўрт марта айланди. Эшакни турғизишга уриниши бефойда бўлди. Эшак умуман ўрнидан қўзғолмади. Бу орада ўтин юкланган эшак аробаси билан Тилак тоға етиб келди.

— Ассалому алайкум, тоға! — деди Озод ва нажот истаб, унга боққанча серрайиб қолди.

— Ваалайкум ассалом. Ишларингиз чатоқ кўринади-ку,

Озоджон.

— Ҳа, шунақа бўлиб қолди. Ёрдам беринг, тоға. Қурғур эшагим ётиб олди.

— Уни ўрнидан тургазиш керак. Қани кел-чи! — Улар эшакни кўтаришди, олдига тортишди. Аммо бефойда бўлиб чиқди. Жонивор ўрнидан туришга уринмади ҳам.

— Сен ўтинларингни аробадан олиб, йўлдан бу ёққа ташла. Мен эшакнинг иplarини ечиб, уни аробадан озод қиламан. Тезроқ бўлайлик, поезд келиб қолиши мумкин, — деди Тилак тоға.

Улар ишга киришдилар. Лекин ишларини охирига етказмай поезд келиб қолди. Озод ҳовлиқиб ароба атрофида бир-икки айланди, эшагини тортқилади, бўлмади. Поезд тобора яқинлашиб қолди. Озоднинг гирён ҳаракатини кузатаётган Тилак тоға уни тортиб, темир издан саккиз-ўн қадам йироққа олиб борди. Поезд ўз ўлжасига яқинлашаётган аждардек, важоҳат билан келарди.

Тилак тоға ва Озоднинг кўзлари паровоздан бошини чиқариб келаётган ҳайдовчига тушди. Тоға бир-икки қадам олдинга ташлаб :

— Стой!.. Стой! — деб бақирди.

Унга қўшилиб Озод ҳам қичқира бошлади :

— Истой!.. Истой!

Озод бақириб гапирар экан, темир изга, аробага янада яқинроқ борди. Поезд тез юриб келаётган эди. Эллик ёшлардаги малла сочли, ўрис ҳайдовчи уларнинг нима демоқчи эканликларини тушунди. У паровознинг ҳаво босимли товуш бергичи билан қисқа баланд товуш чиқарди. Сўнгра гангиб аробага яқинлашиб қолган йигитга бақирди:

— Нельзя! Не могу! Отайдите!

Поезд аробага урилиб, уни беш-олти қадам судради. Ароба ёғочлари чил-чил синди. Аробага қўшилган ипи ечиб қўйилганлиги боис, эшак омон қолди. Жонивор ўрнидан тургач гангиб турарди. Тилак тоға уни ушлаб олди. Унинг ўнг жағи терисини тош тилган бўлса керак, қон сизиб чиқа бошлади. Озод югуриб келиб эшагининг ипини ушлади. У ёш тўла кўзлари билан гоҳ эшагига, гоҳ синиб ётган аробаси бўлаklarига боқиб қўярди.

Паровоз воқеа жойидан узоқлашар экан, ҳаво босимли то-

вуш бергичидан бир неча марта узун товуш чиқариб кетди.

Озод эшагини ўша яқиндаги яланғоч тут дарахтига боғлади-да, ароба бўлаклари олдига келди. Ароба бўлакларини кузатаётган тоға бош тебратиб:

— Тўхта, деб илтимос қилсак ҳам тўхтамади, шоввоз, — деди.

— Тоға «истой» дегани, «тўхта» деганими?

— Ҳа, шундай.

— Сиз қаердан ўрганиб олгансиз ўрисчани?

— Сен неча ёшдасан?

— Ўн тўққизда.

— Ўша йиллари сен эндигина туғилган бўлишинг мумкин, яъни бундан йигирма йил бурун мен ва бошқа чоракорлар, ўрисларга ана шу темир йўлни қуришга ёрдамлашганмиз. Улар бизни «рабочий» деб аташарди. Биз бу оғир ишда тушда бериладиган овқат ва ҳар кун ишдан сўнг бериладиган бир бўлак қора нон учун «рабочийлик» қилардик. Кечқурун эса, муллалар уйга келишиб, «Кифирларга хизмат қилиш катта гуноҳ!» деб насиҳат қилишар, айрим ҳолларда дўппослаб кетишар эди. Онам оғир бетоб бўлиб ётиб қолганди. Ёшлари етмишдан ошган отам мен келтирадиган кундалик иш ҳақим — бир бўлак нонни кўзларига сураб эдилар. Шунинг учун ҳам, ўзларига тўқ бу муллаларга раҳматли отам «Бизнинг амиримиз билан ўрис подшоси келишиб қилаётган бу ишда қандай ёмонлик аломатлари борки, сизлар унда ишлайдиганларни шаккокга чиқарасизлар?! Агар боламни урадиган бўлсаларинг оқсоқолга ёки шаҳарга бориб қозига арз қиламан!», деб пўписа қилардилар ва олдларига солиб қувиб ҳайдардилар. Биз кундузи қурган темир йўлни, муллаларнинг пинҳона буйруғи билан баъзи нодон одамлар тунда бузиб қўйишарди. Бу ҳол кўп такрорлангач, бир куни тунда ўрис аскарлари пистирмада туриб кузатганлар, баъзи муллаларнинг сафсатаси таъсиридаги одамлар чироқ ва маёқлар кўтариб келишиб, темир изларни буза бошлаганлар. Шунда ўрис аскарлари милтиқларидан ўққа тутганлар.

— Кўпчилик нобуд бўлгандир-а, тоға? — деб сўради Озод.

— Ҳа, кўпчилик. Кўпчиликлар ярадор ҳам бўлди. Одамлар жуда содда-да, қўлидаги чироқларни ташлаб, қоронғиликка шўнғисалар яхши бўларди-ку?! Бироқ, ундай қилмаганлар. Ўрис аскарлари эса чироқ ва маёқлар томонга ўқ узаверганлар. Бир куни тунда менга ҳам темир изларни бузишга айтиб келишганди. Мен эса «Жўл, бораман» деб уйдан чиқдим, тун қоронғуси-

да улардан ажралиб, яна уйга қайтганман. Ахир топган нонимни ҳалол егим келганди-да. Темир йўлни бузишим эса нонкўрлик бўлар эди. Эртаси куни қишлоқда қиёматли азалар бўлган эди. Ўшандан буён ҳеч ким темир йўлни бузишга журъат этолмайди.

Мен ўшанда, темир йўл қурилишида ўрислар билан уч ойдан ортиқ ишлаб, уларнинг баъзи сўзларини ўрганиб ҳам олганман. Улар орасидан дўстлар орттиришга ҳам улгурганман. Антон, Вова исмли дўстларим уйимда меҳмон бўлишган. Улар мени ҳурмат қилишарди.

— Озоджон, тўғрисини айтганда, ҳозирги воқеада ҳам ҳайдовчининг айби йўқ. Чунки у поездни анави қирликка чиқиши учун тез ҳайдаши керак. Шу боис, тўхташ у ёқда турсин, тезликни пасайтиришга ҳам ҳаққи йўқ. Тескари йўлда тўхтаб юриш унга осон бўлади.

Тилак тоға ва Озод ўзаро суҳбат билан ароба бўлакларини бир жойга йиғдилар.

Бу орада паровознинг узун товущини эшитиб ҳайратга тушган қишлоқ аҳлининг кўпчилиги воқеа томон оқиб кела бошлашди. Бир зумда тумонат одам тўпланди.

— Ҳожи бобонинг набираси Озодмисан? — сўради кексароқ бир киши.

— Ҳа, — жавоб берди йигит қисқагина.

— Шамси полвоннинг ўғли-ку! Ўша Ҳожи бобонинг набираси бўлади, — тўлдириб гапирди кимдир.

— Чакки бўлган-да, болам. Аммо хафа бўлма. Бошинг омон экан, Аллоҳга шукур қил. Аробангни тузатиб оларсан.

— Аробанинг алифдек ўқини тақадек букиб кетибди-ку, поезд деган қизталоқ, — деди кимдир, қўлидаги эгри темирни йиғилганларга кўрсатиб.

— Бу паровоз деганларига миниб олган ўрисга ҳам ҳайронсан киши, баъзан бир тилим қовун ёки бир жуфт туршак кўрсатсанг бас, темир аравасини таққа тўхтатади-ю, олиб еб «испосиба» деб, елкангга қоқиб кетади. Баъзан эса, бир такя туршак ёки бутун қовун бераман десанг ҳам тўхтатмайди.

Тўпланганларнинг ҳар бири ачиниб-куюниб Озодга кўнгил бераётган паллада бу ерга Мурод, қишлоқ оқсоқоли — Бозор закотчи, Озоднинг отаси — Шамси полвонлар ҳам келган эдилар.

Шамси полвон келиши билан ўғлининг елкасидан қучиб :

— Зарари йўқ, болам. Хафа бўлма. Бошқа ароба тузатар-

миз. Лекин бу ароба ҳақида яна бобонгга гапириб ўтирма. Бу ароба бобонгнинг болалигидан келаётган эди. Ўзи эски бўлса-да, яхши ҳожатбарор эди, куюниб ўтирмасинлар.

— Бу ароба ғилдираклари одам бўйидан баланд бўладиган қўқонаробамидики, сағал имо қилганинг билан бу изқурғурлардан ўтса. Бу ғилдираклар билан ўтиш қийин-да, ахир, — деди Бозор закотчи, воқеага баҳо беришга уриниб, синиб ётган эски ғилдиракларга ишорат қилар экан.

— Мусулмонлар, ўтган йилларда ҳам шунақа воқеалар кўп бўлиб турарди. Бир қўчқор сўйиб қон чиқариш керак, — деди хўппасемиз Қувондиқ Мулла.

— Ўша қўчқор семиз бўлиши керак, етти мулла еб тиловат қилиши керак, — деди кимдир кинояли оҳангда.

— Мана, эшакдан қон чиққан-ку, шуни ўзи етар? — деди кимдир кулиб, эшакнинг жағидан чиққан қонни кўрсатиб.

Ўртада кулги кўтарилди.

— Биродарлар, бу ёққа қаранглар, — деди Бозор закотчи, ўз аробасини темир издан эндигина олиб ўтишга уринаётган Тилак тоғага ва бу ишда унга кўмаклашаётган Мурод томонга термулиб.

Тилак тоға эшакни бошқарар, ароба ғилдираклари темир изга тиралганда эса, Мурод уни кўтариб ўтказиб қўяётган эди.

— Кўряписизми? — дея, гапида давом қилди закотчи, — Мурод полвон ўтин тўла аробани темир излардан кўтариб ўтказиб қўйди.

«Мурод полвоннинг бундай ишини биз биринчи бор кўришимиз эмас», деди яна кимдир. «Шундай», «шундай» дейишди тўпланганларнинг кўпчилиги.

— Шундай экан, — деди закотчи, — биз Мурод полвондан бир нарсани илтимос қилсак.

— Нима демоқчисиз, амаки? — деди, Тилак тоғага кўмаклашиб бўлган Мурод, закотчига савол назари билан боқиб.

— Демоқчиманки, — деди закотчи ва бир зум ўйланиб, — сен аробаларни темир излардан олиб ўтишда одамларга ҳар кун кўмакдош бўлиб турсанг бўларди. Биласан, қишнинг совуқ кунларида сандалига, тандир-ўчоққа ўтин лозим. Қишлоқ аҳли шу излардан кунига беш-ўн маротаба ўтин олиб ўтмоқдалар. Уларнинг кўпчиликлари бу ишда жуда қийналишмоқда. Агар сен қиш бўйи, кундуз чоғида, шу ерда туриб уларга кўмаклашсанг катта

савоб қилардинг, болам.

Бутун Пойканд қишлоқлари аҳлидан амирлик ўлпон ва солиқларни йиғувчи, шунингдек, Сайёт қишлоғи оқсоқоли қилиб тайинлаган бообрў бу кишининг Муроддек ёш йигитга қишлоқ халқи номидан қилаётган илтимосидан у нима деб жавоб беришни ҳам билмай гангиб қолди.

— Э-э-э, биз ҳам қуруқ қўймасдик, полвоннинг кўмагида осонгина ўтиб оладиган бўлсак, унинг дарвозаси олдига ҳам бир сиқим ўтин ташлаб ўтарлик-да, — деди йиғилганлардан кимдир.

Мурод фавқулодда бу мажлисга эндигина қўшилган этасининг кулиб турган чеҳрасига назар ташлади. Отвси унга мийиғида кулиб боқаркан: «Сен энди катта йигитсан, сеидан сўраётган эканлар жавобни ҳам ўзинг бер! Сенинг жавобингни кутиб турибман», деяётгандек кулиб термуларди, гўё.

— Кўпчилик шунини сўраётган экан, мен розиман. Аммо менинг дарвозам олдига ўтин ташлаб ўтишларининг кераги йўқ.

— Нега ундай дейсан, болам. Хизмат ҳаққинг, ҳалол, — деди Қувондиқ мулла.

— Йўқ, мулла бобо. Кераги йўқ. Бу мажлисда иштирок қилмаганлар мени мардикорлик қилаяпти, деб ўйлашларини хоҳламайман. Мен холис юракдан ёрдам бермоқчиман, — деди Мурод жиддий оҳангда.

— Ажойиб йигитсан-да, полвон. Тўғри айтдинг. Агар менга ҳам, ёш йигитлик чоғимда, шундай илтимос қилганларида, албатта сендек йўл тутган бўлардим. Чунки, халққа беминнат ёрдам кўрсатиш – халқчиллик. Халқчиллик бу — саодат. Савобга ҳам қоласан. Ўз уйингга ўтин керак бўлса, ана шу атрофдан йиғиб оларсан, — деди Бозор закотчи.

— Шундай қиламан, — деди Мурод.

— Демак келишдик-а, полвон? — деди закотчи, Муроднинг елкасига қоқиб.

— Ҳа, шундай.

— Хўп, энди мен борай, аср намози яқинлашяпти, — деди Бозор закотчи ва қишлоқ томон кетди.

— Ҳа, намозга ҳам кам вақт қолди. Бориб адо этайлик, — деди Қувондиқ мулла закотчининг орқасидан эргашаркан.

Темир йўл яқинида йиғилганларнинг барчаси қишлоқ томон юра бошладилар. Мурод ҳам уларнинг орқасидан ўн қадамча

юрди-ю, аммо бирдан тўхтади. У темир йўлнинг у ёғидаги тўқай-зорга боқди, кимдир аробада ўтин келтирмоқда...

8. РОСТИНГМИ, ҚИЗЛАРХОН?

Март ойининг илк кунлари. Мурод кўчадан мамнун ҳолда, ўз ҳовлисига кирди. У дарвозадан кираркан тегирмонхонада тегирмон ва кашкаш атрофларини сулур-сидири билан машғул онаси томон кулиб қўйганча, ҳовлини кесиб ўтиб, Қизлархон ва ўзларининг ҳовлиларини ажратиб турган пахса девор томон юрди. У девордан Қизлархоннинг ҳовлисига мўраллади. Унинг қалбини суюклиси билан учрашиш истаги жунбушга соларди. Мурод Қизлархонни чақирса бўларди-ю, аммо укаси Рўзи эшитиб қолса, хафа бўлиши мумкинлигини ўйлаб андиша қилди. У аввал ҳовлисида Рўзининг бор-йўқлигини билиш мақсадида уни чақира бошлади:

— Рўзи, ў-ў-ў Рўзи, Рўзи!

Кимнингдир чақириб товушини эшитган Қизлархон югуриб уйдан чиқди-да, устунлари нақшинкор ёғоч айвон остида туриб, у ёқ-бу ёққа ҳайрон аланглади. Кўзи товора орқасида туриб уни кулиб кузатаётган Мурод а тушди. Юзидаги ҳайронлик аломати қувонч аломатига алмашди.

— Вой, Мурод ака. Ассалому алайкум! Чақираётган сизмисиз?

— Ваалайкум ассалом. Ҳа, мен... Рўзини чақирган эдим.

— Иним уйда йўқ

— Қаерга кетган эди — деди Мурод кулиб.

— Саъдиларникига ўтган эди. Ўртоқлари билан ошиқ ўйнаётган бўлсалар керак. Ошиқларини олиб уникига ўтганини кўрган эдим.

Мурод пахса девор устига қўлларини қўйиб, унинг кемтик жойидан сакраб, Қизлархон томонга ўтиб олди. Унга яқинлашар экан:

— Сендек чиройли, нозик қизларни ҳам ҳайҳотдек ҳовлида танҳо қолдириб кетишар экан-да? — деди ўз хурсандлигини табассумида намоён қиларкан.

— Уйда дадам борлар, — деди Қизлархон, мийиғида кулиб.

— Дадангизни ҳозиргина менинг дадам билан, масжид томон кетаётганликларини ўз кўзим билан кўрдим. Ҳечқиси йўқ,

сизга малика, ўзим посбонлик қиламан, — деди Мурод, қомагини кеккайган ҳолатга келтираркан, ҳазиломуз, кўкрагига уриб.

— Вой, темир йўл хизматига бормайсизми?

— Тўрт йил, фақат қиш ойларида ўтарда турганимни биласизку, бону. Ёки ҳозир баҳор кириб келганини ҳам билмайсизми?

— Биладан, — деди Қизлархон уялиб, секингина, — Унда, ... унда... борингда кашкашингизни юритинг.

— Бугун жума, тегирмон кашкашларини ишлатмаймиз.

— Унда, ... унда...

Кўзлар кўзларга қадалди.

— Эй, париваш. Нега мени уйингдан ҳайдамоқчи бўласан. Сабабини билсак бўладими? — деди Мурод, қизнинг нозик қўлларини ўзининг кафтлари орасига оларкан.

— Иним келиб қолса, жаҳли чиқади-да, дейман.

— Рўзи энди катта йигит. Иккимиз унаштириб қўйилганимизни у яхши билади. Тушунади.

— Ҳа, билади. Аммо менга уят-да.

— Қизлархон, мен сенга биз ҳақимизда янгилнк айтмоқчи эдим.

— Биз ҳақимизда? Қанақа янгилнк? — деди қиз, йигитнинг кўзларига термулганча ҳайрон бўлиб.

— Ёзда бизларнинг тўйимиз бўлар экан. Дадам айтдилар. Сенинг даданг билан келишган эмишлар.

— Мен тўй бўлиб чиқсам, дадам билан иним қийналиб қоларлар, дейман.

— Дадамнинг айтишларича, шу дамгача Рўзининг улғайишини кутиб юрган эканлар. Бизнинг тўйимиздан сўнг даданг, дарҳол Рўзини уйлаб қўяр эмишлар.

— Шунақа дедиларми?

— Ҳа. Ахир Рўзи ўн тўққизини тўлдириб қолди. Қолаверса, мен ва сен учун ҳам Наима момонинг васиятларини бажариш давримиз етди. Шундайми, Қизлар?

Қиз уялиб ерга тикилди. Сўнгра секингина:

— Шундай, — деди.

— Қизлархон, мени кўзларимга қара. Сенга бир гап айтмоқчиман.

— Нима демоқчисиз? — сўради қиз, йигитнинг кўзларига кулиб термулганча.

— Наима момонинг васиятлари мени жуда қувонтирган эди.

Чунки, мен сени олдиндан ҳам ёқтирардим. Юракдан суярдим. Аммо дилимдагини сенга қандай етказишни билмасдим.

— Мен эса, буни билиб олгандим.

— Қандай қилиб билгансан, топқир қиз?

— Шундай-да. Менга тикилиб кулиб қарашларингиздан. Менга нисбатан ширин сўзларингиздан, айниқса, мени «Бону» деб аташларингиздан.

— Ўша дамларда сени ҳали анча ёш деб ўйласам бало экансан-ку, шайтон қиз. Айт-чи Қизлархон, ўша кезларда сенинг қалбингда ҳам менга нисбатан бирор туйғу уйғонганмиди?

— Нима дейин? — дея қиз уялиб ерга боқди.

— Ўшанда ҳам сенинг юрагингда менга нисбатан илиқлик бормиди? — демоқчи эдим.

— Сизни, сизни Мурод ака, бор вужудим билан суярдим. Ўшанда ҳам, ҳозир ҳам.

— Ростингми, Қизлархон?

— Шундай.

Мурод қизнинг белидан ушлаб ўзига тортди. Қиз ҳам ихтиёр билан унга яқинлашди. Улар берилиб қучоқлашишдилар.

— Қизлархон, шириним. Сени ёмон кўзлардан Аллоҳнинг ўзи асрасин.

— Сизни ҳам, Мурод ака.

Мурод бармоқларини тароқ қилиб Қизлархоннинг майин, қора сочлари оралаб ҳаракатлантирди. Оҳиста ҳаракатланаётган қўли қизнинг қизиб турган юзию қулоғи узра ўтиб тўхтади. Уни ўзига юзлантирди. Унинг муҳаббат тўла қалб ҳаяжонидан сармаст титраётган лабларига ўзининг титроқ лабларини босди.

Бу орада Роҳат ойим тегирмонхонадаги супур-сидир ишларини тугаллаб, қўлидаги супургини хонанинг бир бурчагига қўйди-да, ташқарига чиқди. У ҳозиргина нимадандир мамнун алфозда ҳовлисига кириб келган ўғлини излаб уйларга кириб чиқди. Сўнгра, ҳовлига чиқди-да, беихтиёр, пахса девордан қўшни томонга аланглади. Ўғли ва қўшни қизнинг бир-бирларига талпиниб, қучоқлашиб турганларини кўриб ҳаяжонланиб қолди. Рўмолининг учи билан оғзини беркитди. У яқинда тўйлари бўлажак бу ёшларнинг ораларида ҳақиқий илиқлик борлигидан суюнса-да, тўсатдан Қизлархоннинг иниси Рўзи ёки отаси Хўжжи чўпчи келиб, уларни бу ҳолатда учратиб қолишлари нодуруст бўлишини ўйлаб, ҳадикка тушди.

У секин тегирмонхона томонг а тисарилиб борди ва ҳеч нимани кўрмагандек ўғлини чақира бошлади:

— Муроджон, ҳой Муроджон!

— Вой, онангиз чақираяптилар, — деди, Роҳат ойимнинг овозини эшитган Қизлархон. У хонасидан учиб чиқиб фазода мақом қилган хонаки кабутардек, Муроднинг қучоғидан отилиб чиқди-да, ҳовлиқиб у ёқ-бу ёғини тузатганича, ярим бурилиб уйига кириб кетди.

Қизлархоннинг кейинги ҳовлиқма ҳаракатларини кулиб кузатиб турган Мурод унинг орқасидан:

— Хайр, Бону, — деди.

У жуда хурсанд ва бахтиёр ҳолда ўз ҳовлиси томон одимлади. Унинг хурсандлиги мўйлабининг юқори парвозни мўлжаллаган лочин ҳолатини олганидан яққол намоён эди.

Мурод Қизлархоннинг ҳовлисидан ҳали чиқиб улгургани йўқ эди, Рўзи келиб қолди.

— Рўзи сени сўраб кириб эдим, опанг «ошиқ ўйнагани кетган бўлса керак», деб айтди.

— Ҳа, ошиқ ўйнадик, — деди Рўзи, алланечук аҳволда.

— Ошиқларинг кўринмайдими? Ютқазиб қуйган бўлсанг керак-да?

— Ҳа уч-тўртта фирром билан ўйнашга тўғри келиб қолди. Тортишиб ҳам олдик.

— Юр, сенга ўзимнинг ҳамма ошиқларимни бераман.

— Қирдаланган яссиларини ҳамми?

— Ҳаммасини бераман. Энди менга ошиқ ўйнаш ярашмас.

Мурод ва Рўзи ўзаро суҳбат билан паҳса девордан нариги ҳовлига ўтишди.

9. ШИРБАДАН САЙИЛГОҲИДАГИ КУРАШ

Шамсий йилнинг илк оғи, ҳамалнинг биринчисида бошланган Наврўз ҳар йили Бухоро амирлигида катта байрам сифатида кенг нишонланар ва уч кун давом қиларди.

Байрам сайли Бухоро шаҳрининг шарқий томонида, шаҳардан икки ярим чақиримча учоқликда жойлашган, Ширбадан деб ном олган катта чорбоғда ўтказилар эди. Ширбадандаги асосий сайилгоҳ амир чорбоғи олдидан ўтказилган катта йўлнинг икки томонида жойлашган. Сайилнинг томоша жойи ана шу

подшоҳлик боғи дарвозасининг олди бўлиб бу ер ниҳоятда тор эди. Ҳар куни эрталаб бу ерда аввал чавкий — базм, сўнгра кураш томошаси ташкил этиларди. Сайилгоҳнинг чап томонида масжид қурилган бўлиб, тадбирни бошқарувчи Бухоро қозикалони — қозилар қозиси Бадриддин ва раис Абдурауф карвонбоши ҳам маъмурлари билан шу масжид олдида сўри ва чодир қурдириб, байрамни томоша қилаётган эдилар.

Бу йилги байрамнинг шавқи сустроқ кечмоқда. Бунга сабаб, шу йил — милодийнинг 1911 йили Бухоро амири Абдулаҳадхон тақдири илоҳий амри билан фонийлик оламидан боқийлик дунёсига рихлат этган эдилар.

Шундан сўнг марҳум падари салтанати меросхўри — Саййид Олимхон подшоҳлик тахтига ўтирган бўлиб, у бу йилги наврўз байрамида чавкийни бекор қилдириб, фақат кураш томошасига рухсат этганди.

Шу сабаб, бекликларнинг тўрт ҳокими қози, раис, амлокдор ва миршаблар томонидан йиғиб келинган хушовоз созандаларнинг чиқишларни бекор қилиниши баробарида, азадор Амир Саййид Олимхоннинг ўзи ҳам томошага қатнашмаётган эди.

Байрамда эрталабдан кечгача фақат кураш томошаси ўтказилмоқда эди.

— Бу йилги сайил курашининг ғолиби яна Тўра бўладиган кўринади, раис, — деди қозикалон Бадриддин ёнида ўтирган Абдурауф карвонбошига. Номдор полвонларни йиқиб, даврада турли қилиқлар билан ғолибона айланаётган полвонга ишорат қилиб.

— Ҳа. Бахтга қарши шундай, — деди раис.

— Абдурауф карвонбоши, мен сизни тушунмадим. Нега энди «бахтга қарши» демоқдасиз?

— Ҳурматли қозикалон, гап шундаки, кечаги оқшом, амиримиз жаноби олийларига сайил тафсилотини баён қилиб, «Бугунликча курашда Тўра полвоннинг қўли баланд бўлди» деган эдим, Олампаноҳ: «Ўн йил бурун ҳам ул эди. Наҳот ўн йилдан буён музофотимизда ана шу полвондан қўли баланд келурлик йиғит камол топмаган бўлса», дедилар.

— Амиримиз жаноблари шундай дедиларми?

— Ҳа, муҳтарам қозикалон. Олампаноҳ шундай дедилар. У киши Тўра полвоннинг курашларидан безиб қолган кўринадилар.

— Модомики шундай экан, Миршабни ҳам чақиринг! Уч ҳоким йиғилиб, бир чора юзасидан машварат қилайлик, — деди қозикалон. Раис ўрнидан туриб, таъзим қилиб, саҳндан тушиб кетди.

Шу пайт даврада қий-чув ва кулги кўтарилди. Тўра полвон яна бир рақибини осонлик билан йиқитиб, даврани гир айла-ниб юрганича қилиқлар қилаётган эди.

Тўра полвон Бухоро давлатининг Насаф* вилоятидан эди. У қорачадан келган, ўрта бўйли, пишиқ жуссали, келишган қоматли полвон эди. У истараси иссиқ лочин қарашли чеҳраси ёқнили киши бўлиб, кураш бобида соҳибҳунар ва тенгсиз эди. У кўп йиллардан буён Бухоро давлати полвонларининг барчаси устидан қўли баланд – ғолиблик қилиб келмоқда эди. Бухоро амири Амир Саййид Олимхон унинг курашлари томошасини Насафда ҳоким бўлган даврларида ҳам кўп кўрган, тор ва хос давралар уюштириб курашларга қўшган эди. Ҳатто Саййид Олимхон Тўра полвонни Насафда, Косон туманида, Қўнғир тоғи бағридаги Амиртепада, кўзи боғлаб боқилган маст туя билан ҳам олишувга қўшган эди. У ўша олишувда ҳам мушти билан уриб, туянинг пастки жағини синдирган, уни снган эди.

Шундай қилиб, бу йил Амир Олимхон отаси ўлиб кўнгли ғамнок бўлганиданми ёки Тўра полвоннинг курашишларини илгари ҳам кўп томоша қилганидан зерикибми, унинг томошасидан баҳра ололчаслигини билдирган эди.

— Мирзо! — дея узидан орқада маъмурлар билан бирга турган хўжалик мудирини Мулла Мирзони чақирди қозикалон Бадриддин.

— Қулоғим сизда, тақсир, — деди Мулла Мирзо, югуриб қозикалон рўпарасида пайдо бўларкан, ўз хўжайинига таъзим бажо келтириб.

— Бориб ясовулбошига етказинг, халойиқни тартибга чақирсин. Амиримиз марҳум падарлари азаси билан ҳали-ҳануз ғамноклар. Бу кунларда бундай бақиринқ кулгулар авомга абас.

— Хўл бўлади, тақсир. Бош устига, — деди Мулла Мирзо ва таъзим билдириб, пастга — давра томон тушиб кетди.

Мулла Мирзо бир амаллаб давра ичига кирди-да, қий-чув

* Ҳозирги Қарши

билан олдинга сурилиб келаётган авомни таёқ пўписалаб орқага итараётган ясовулларга нималарнидир уқтираётган ясовулбошининг олдига борди. У ясовулбошига қозикалоннинг сўзларини етказар экан, кенг юзли, узун мўйлаб ясовулбошининг мўйлаби учаётган қуш қанотларидек ўйнаб, ўрик данагидек кўзлари тўнтарилган бир жуфт қошиқ янглиғ шаклни олди. У Мулла Мирзонинг сўзларини эшитиб бўлгач: «Хўп тақсир, хўп тақсир», деб қуллуқ қилди.

Мулла Мирзо даврандан чиқиб кетгач, ясовулбоши курашаётганларни тўхтатди ва давра аҳлига мурожаат этди:

— Халойиқ! — дея, бақирди у ва халқ унинг бу сўзидан анча тинчлангач, яна давом этди, — Халойиқ! Яқинда олийҳазрат амиримизнинг падалари бу фоний дунё билан видолашгани боис, ул зоти шоҳона — ҳазрат Амир Саййид Олимхон азадорлар. Шу сабаб, қозикалон олами одил – муҳтарам Бадриддин жаноблари буюрадиларки, кимда-ким бақириб кулса, тартибни сақламанса, қаттиқ жазоланади!

Ясавулбошининг бу сўзларидан сўнг одамлар анча тинчландилар. Ясавулбоши шу маъно ва мазмунни қайта такрорлади. Шу онда Бухоро мадрасалари талабаларидан бўлсалар керак, давранинг олдида туриб кузатувчи уч-тўрт ўртоқ, пастроқ оҳангда ўзаро суҳбат очдилар.

— Чавкий базмини бекор қилишгани етмагандек, энди «Кулманг!» деб пўписа қилишганига ўлайми? — деди улардан бири.

— Ҳа-а-а, — дея, ўртоғининг гапини маъқуллай бошлади, иккинчиси. Ўтган йили сайил зўр бўлган эди. Бизнинг Вобкентдан келган Искандар ҳам зап куйлаган эди. Каримча танбур танбурини қанақа чертган эди-я?

— Ўтган йилги базмга бизнинг Гиждивондан Абдуқодир ва Эргаш дасталари ҳам келтирилган эдилар. Улар куйласалар булбул хиргойи қилар эди-я, — деб суҳбатга аралашди яна бири.

— Дўстим, эсингдами, Оврўпадан келган яланғоч аёлнинг дилни яйратиб ўйнагани?

— Сен унга атаб шеър ҳам битган эдинг, тўғрими? — деди яна бири.

У шундай деган эди ҳамки, ўртоғидан «ҳа» жавобини оларолмас, талатўпда кимдир уни олдинга итариб юборди.

У даврага, айна ясовулнинг олдига йиқилди. Ясовул қули-

даги оқ таёқ билан унинг бўйнига зарб билан урди. Ўртоқлари унинг ўрнидан туришига кўмаклашиб: «Тур биродар, тур!» дея, сафларига тикладилар.

— Шайтонга қўйнингдан жой берган кўринасан, болам. Яланғоч аёлдан гапиришга бало борми? Аллоҳнинг қаҳрига учрадинг, — деди уларга яқинроқ турган бир қария, жабрдийдага.

Жабрдийда: «Э...», дея, тожикчасига болахонадор ҳақоратдан икки-уч оғиз сўз очган эди, гапини тугатмай ёнидаги ўртоғи унинг яктагидан тортиб қўйди ва:

— Жим бўл! Эшитиб қолишса, орқага бирон қадам юролмайсан. Ушлаб адабингни беришади, — деди.

— Буларда бундай иш — сармода совуқ, — деди кимдир.

Даврада кураш беллашуви яна бошлаб юборилди.

Бу вақт оралиғида раис Абдурауф амирликнинг яна бир ҳокими миршабини қозикалон Бадриддиннинг олдига бошлаб келди.

У таъзим бажо келтириб, қозикалоннинг ёнида жой топди.

Қозикалон Бадриддин Бухоро ҳукмдорлари орасида шу қадар обрўли, эътиборли бўлганки, амир бирон сипоҳ ва муллани унинг маслаҳатисиз ҳеч бир ишга тайинламас ҳамда бош вазир — қушбеги ҳам унинг рухсатидан ташқари бирон иш қилолмасди.

— Муҳтарам зотлар. Икки кунки, кураш беллашувида амирликнинг барча бекликларидан паҳлавонлар келиб, томоша бериб, беллашмоқдалар. Мана иккинчи кун яқун топмоқдаки, қаршилиқ Тўра полвоннинг қўли баланд. Бизга аён бўлишича, подшоҳи олам — Амир Саййид Олимхон жанобларининг таъбларига Тўра полвоннинг курашлари ёқмай қолган экан. Шундай экан, модомики, бекликлардан яна полвонлар йиғиб, бу полвондан қўли баландини топсак, падарлари вафотидан дилпора Амир жанобларининг вақтлари хуш буларди, — деди қозикалон, ёнида ўтирган ҳокимларга.

— Ниҳоятда доно мулоҳаза, — деди миршаб. Қозикалоннинг бу фикрини раис ҳам «Доно фикр», «доно фикр» деб, бош ирғаб тасдиқлади.

Шу пайт бу суҳбатдошларнинг орқасида, кичик маъмурлар билан бирга туриб суҳбатни тинглаган ва гап нимада эканлигини англаб олган Мулла Мирзо ҳокимлар олдига ўтиб, таъ-

зим бажо келтирди ва қозикалонга юзланиб:

— Муҳтарам шариатпаноҳ. Мен гуноҳкорни кечиринг. Билиб-билмай пурмаъно суҳбатларингизни эшитиб олдим.

— Хуш, кечирдик. Сўзланг, нима демоқчисиз, Мулла Мирзо?!

— Сиз истаётган баҳодирлардан бирини, таъбир жоиз бўлса, полвонлар полвонини мен кўргандайман, шариатпаноҳ.

— Кўргандайман?! Очиқ гапиринг. Истиҳолога ҳожат нима? Қаерда кўргансиз?!

— Гап шундаки, Қоракўл беклигининг Пойканд ҳудудида яшайдиган Берди савдогар деган бир савдогар дўстим бор. Бир кун, унинг савдоси бароридан келиб, халққа ош бериб, вале-неъматимизнинг табаррук номларига дуолар ўқитди. Сўнгра, ошнинг изига кураш томошаси ихтиёр этиб, катта кураш берди. Дўстим Берди савдогарнинг таклифи билан маъракада бу банда ҳам ҳозир эдим. Курашда Мурод деган ўн тўққиз-йигирма ёшлардаги полвон йигит «алпман» деган номдор полвонларнинг бошини ҳам қилганини ўз кўзим билан кўргандим.

«Во ажабо», «во ажабо» дейишди бош ирғаб ўтирганлар. Мулла Мирзо ўтирганларнинг ажабланишларига жавобан «Камина — гувоҳман, шундай бўлди» дея, ишонтиришга ҳаракат қилди ва яна қўшиб қўйди:

— Ҳикоят қилганим — бу воқеага тўрт йил тўлибдир, тақсир.

— Хуш гапни сўзладингиз, Мулла Мирзо. Аллоҳнинг иродасига мувофиқ, тақдири илоҳий билан, ул йигит янада забардаст бўлиб етишганига шубҳа йўқ, — деди қозикалон.

— Ҳақ сўз, тақсир. Ўзи хушбичим, гўзал хулқли эди. Бундайлар Аллоҳнинг иноятига доим сазовор бўладилар, — деди Мулла Мирзо.

— Ҳикмат Буз. Бу иш сизга юклатилади. Дарҳол иноқларга етказинг. Ҳозироқ ёнларига сипоҳлар олиб, бекликларга чиқсинлар. Ҳокимларни бундан огоҳ этиб, полвонлар йиғсинлар. Пойкандлик Мурод полвонни топиб, тонг билан менинг ҳузуримга кирсинлар! — деди Қозикалон миршабга қараб.

— Бош устига, тақсир, — деди миршаб ва ўрнидан туриб сўридан пастга тушди.

— Раис, шом намози яқин. — деди Қозикалон, — даврага тушиб, кураш томошасининг бугунги фаслига фотиҳа беринг. Авомга етказингки, эртага яна номдор полвонлар курашадилар.

голиблар тақдирланадилар.

— Бош устига. Халққа етказурман, тақсир, — деди раис ва сўридан тушиб давра томон юрди.

Қозикалон кўзларини бир нуқтага қадаркан, чап қўли кафти билан тиззасига уриб «Ҳақиқий беллашув эртага бўладиган кўринадур», деб тўнғиллаб қўйди.

Раис даврага кириб, ясовулбоши ва баковулга курашни тўхтатишни, одамларни тинчлантиришни буюрди. Давра аҳли тинчланиб бўлгач, сўз бошлади:

— Мўминлар, бундай пурфайз давра томошалари сабабчиси, пайғамбарнимиз халифаси, улус ва шарият ҳимоячиси — олийҳазрат амиримиз — Амир Саййид Олимхон жанобларининг муборак номларини тилга олиб тиловат қилсак, — дедида, қўлларини дуога очишини кутди ва ўзиям сура ўқиб, дуо қўшди:

— Илоҳо! Аллоҳнинг назаркардаси муҳтарам зот – зоти шоҳона амиримиз — Амир Саййид Олимхон жаноби олийларининг салтанатлари зиёда бўлсин! Омин, ё Роббил-оламин!

Дуодан сўнг ҳамма қўллари кафтларини юзига суртди.

Шундан сўнг раис яна сўз очиб, Қозикалоннинг айтганларини давра аҳлига етказди:

— Халойиқ! Эшитмадим, деманглар. Шу ерда, яъни сайлгоҳи Ширбаданда, эртага тонгдан, Наврўз сайлининг учинчи куни бошланади. Эртанги кунда ҳам бекликлардан янада зўр, забардаст полвонлар танлаб келиниб, хуш томоша — беллашув ўтказилади!!

Раиснинг гапларини эшитган ҳангоматалаб давра аҳли қийчув кўтарди.

Раиснинг «янада зўр, забардаст полвонлар танлаб келинади» ибораси Тўра полвоннинг нафсониятига тегди шекилли, у «Ҳали кўрамиз, эртага яна қандай чурвақаларни жамлаб келишаркан?» дея тўнғиллади.

Ясовуллар ўдағайлаб, даврани тинчлантиргач, раис валинсьматлари номига дуо ўқишни унутмади.

— Илоҳо! Жаноби олий жаҳонгир омон бўлсинлар! Пирлар, ёр, чорёр мадакдор ва Шоҳимардан ҳазратлари камарларини боғлағайлар! Омин, ё Роббил-оламин! — деди ва даврадан чи-

қишга тараддудланди.

Давра аҳли тарқала бошлади.

10. БУХОРОЙИ ШАРИФ ТОМОН ЙЎЛ

Бухоронинг уч ҳукуматдорлари ўтказган машваратдан сўнг, унинг пироварди — миршаб Аркнинг чап томонида, бозор майдонида бир неча иноқ ва сипоҳларини йиғдирди. Гап нимада эканлигини билишга ошиқаётган безовта суворийлар отларини ундаб, миршаб ва унинг атрофида йиғилган етти-саккиз нафар иноқ*ларнинг яқинроғига боришга ҳаракат қилишарди.

Иноқлардан бири уларни тинчланишга ундади:

— Тинчланинглар! Эшитинглар!! — деди у, ўнг қўлидаги қамчинни бошидан юқори кўтариб.

Сипоҳлар тинчлангач миршаб сўз очди:

— Биродарлар! Амиримиз хизмати камарбасталари. Мен ҳозиргина иноқларга тушунтирдимки, сизлар улар бошчилигида тезда бекликларга тарқалиб яна полвонлар йиғиб келасизлар. Барчангизга Аллоҳ мадаккор бўлсин! Қани, иноқлар, ҳар бирингиз ёнингизга сипоҳларни олиб йўлга отланинг, тезроқ!!

«Мен Ромитагга борурман!»

«Мен Шофирконга чиқдим!»

«Мен Фиждувонга борурман!» дея, иноқлар миршабга, борар манзилларни билдирган ҳолда тарқала бошладилар.

Иноқлардан бири «Мен Қоракўлга борурман!» деган эди, миршаб унга:

— Тўхта! Сен Қоракўлга борур бўлсанг, дамларингга яна бир бўш от солиб ол! Ҳали мен айтганим — Мурод полвон деганини миндириб қайтасан! — деди.

— Хўп бўлади, тақсир, — деди иноқ.

«Мен Қоракўлга борурман» деган иноқ ёнига тўрт нафар суворий олди. Улар Қоракўл беклиги томон от солдилар!

* * *

* Иноқ - Хат, хабар, ёрлиқларни бекликларга етказувчи киши

Қоракўл беклигига қарашли Сайёт қишлоғи. Ҳалигина чўккан тун қоронғулигини табиат чироғи — ҳилол нури хира ёритмоқда, холос. Тун жимлигини у ер - бу ерда тинмай ақиллаётган итларнинг овозларигина бузиб турмоқда.

Шароф тегирмончининг дарвозаси олдида бир пиёда ва унга эргашган беш суворий келиб тўхтадилар. Пиёда келган киши қишлоқ оқсоқоли — Бозор закотчи эди. У дарвоза зулфинини зарб билан уриб тақиллата бошлади.

Бир оз вақт ўтгач, Шароф тегирмончининг «Ким у, хуфтонда?!» деган овози эшитилди.

— Шарофжон, очаверинг, бу менман, — деди закотчи.

— Бозор ака, сизмисиз? Тинчликми? Ҳозир очаман, — деди тегирмончи. Зум ўтмай дарвоза очилди.

Бир қўлида фонус ушлаган уй эгаси ташқарида турган Бозор закотчи ва беш суворийни кўриб, ҳаяжондан бир лаҳза қотиб қолди. Сўнгра, уларнинг «Ассалому алайкум! Омон-эсонмисиз, тақсир?», деб ҳол сўрашларидан кейин эс-ҳушини йиғиб олди ва:

— Ваалайкум ассалом. Ўзларингиз омонмисизлар? Келинлар, биродарлар, келинлар. Марҳамат, — деди.

Ҳовлига закотчи, отидан тушган иноқ ва у бошлаб келган суворийлардан бири бирин-кетин киришди. Ташқарида қолган уч отлик барча отларни саришталаш билан овора бўлиб қолишди.

Бозор закотчи ва амир амалдорининг сипоҳлар билан кўққисдан, тунда ҳовлисига кириб келиши сабабини англаб етмаган тегирмончи қўрқинч ва ҳаяжондап пойма-пой гапирарди.

— Мар-ҳа-мат. Уйимиз тў-ўри сизники.

— Шарофжон, ўғлингиз уйингиздами? — сўради закотчи.

— Шундай, шундай. Аммо ... нега уни..? — тегирмончи янада ҳаяжонланиб, гапини тугатолмай каловланди.

Тегирмончининг аҳволини сезган иноқ ташриф сабабини тушунтиришга киришди:

— Биродари азиз, ўғлингиз номдор полвон экан. Унинг шаъни Бухоро амалдорлари орасида тилга олинди. Шу сабабки, муҳтарам қозикалон унинг кураш тушишини томоша қилмоқчилар. Агар тақдир қилса, амиримиз назарларига ҳам тушиб, ул жанобнинг табаррук совринларига эга бўлур.

Амалдорнинг бу сўзларидан сўнг, Шароф тегирмончи бироз ўзига келди, юзига табассум югурди.

— Аллоҳга шукурким, ўғлим яхши ном билан Бухоро амалдорларининг муборак тилларига олинди.

— Муҳтарам зот. Курашда бизнинг Муродга тенг келари топилмас дейман. Мана икки кунки, Чивлининг қирида ўтказилаётган Наврўз сайили курашида, Қоракўл полвонларнинг барчасини доғда қолдирмоқда. Тўрт-беш йилдан буён унинг курагини бирор полвон ерга теккиза олмаган, — деди Бозор закотчи, ўз қишлоғи полвони билан фахрланиб.

— Қани? Полвонни чақиринг? Биз уни ўзимиз билан бирга олиб кетамиз, — деди амалдор.

— Ҳозир чақираман. Ҳозир биродарлар. Сизлар сўрига чиқиб дам олингиз. Узоқ йўл босиб келибсизлар. Сиз бу фақирнинг бир пиёла чойини ичгунингизча барчасидан ўғлим ва онасини огоҳ этай.

— Маъқул, тақсир. Фақат тезроқ бўлсангиз. Ўғлингизни икки сарвар билан Бухорога юбориб, ўзим Қоракўл ҳокимига учрайман. Яна полвонлар йиғиши даркор.

Шароф тегирмончи қўлидаги фонусни сўри устига қўйди-да:

— Тушундим, уммати азизлар, — деб, кутилмаган меҳмонларга сўридан жой кўрсатиб, ичкари томон кетди.

Бозор закотчи, «Тўрга чиқинг, тақсир» деб, ундашидан сўнг, олдин амалдор, кейин ёнидаги йигит сўрига чиқиб, кигиз устига ўтиришди. Улар жойлашиб олгач, закотчи ҳам чиқиб ўтириб олди.

Бу орада, уйига кириб кетган тегирмончи чироқ ёқди шеклли, деразадан ташқарига хиёл шуъла оқиб туша бошлади.

Бир оздан сўнг қўлида чойнакпўш ёпилган чойнак ва пиёлар билан Шароф тегирмончи чиқиб келди.

— Ҳалигина, дамланган чойимиз бор эди. Совиганича йўқ, марҳамат қилиб ичиб турсангиз. Уйдагиларга барчасини тушунтирдим. Ҳозир Муроджон чиқади, — деди тегирмончи, сўри четига ўтириб, чой қуяркан.

— Яхши қилибсиз. Тезроқ бўла қол, дедингизми? — деди амалдор.

— Дедим, тақсир, дедим.

Сўри устидагилар бир пиёладан чой ичиб улгурмай, Мурод чиқиб кела бошлади. Унинг орқасидан, уй ичида турган онасининг унга оқ йўл тилагини, дуоси, ҳўнг-ҳўнг йиғиси секин эшитилиб турди.

Мурод аввал кураш кийимларини уларнинг устидан кўк қалами яктак, бошида така, оёғида суфий шолвор ва юпқа чармдан

ярим қўнжли этик кийиб олган эди. У сўрида ўтирганларнинг олд томонига, яқинроғига бориб:

— Ассалому алайкум! — деди ва таъзим қилди.

— Ваалайкум ассалом! Полвон. Барака топинг. Тайёрмисиз? — деди амалдор.

— Ҳа, тақсир. Тайёрман, — деди Мурод.

— Яхши, полвон. Яхши. Қани бизга бир яқинроқ келинг, бир қўл олишиб кўришайлик, — деди амалдор ва ўнг қўлини саломга чўзди. Мурод яқинроқ бориб амалдорнинг панжасига панжасини солди.

— Илоҳи! Омадингни берсин! Худой ёрлақанган полвон кўри-насан Панжанг меникидан қарийб икки баробар катта экан, — деди амалдор ва олдида турган пиёладаги чойни бир кўтарганда ичиб, — чой учун раҳмат, биродар. Энди оқсоқолдан дуо олсак, — деди.

— Илоҳи! Аллоҳ амиримиз олий ҳазратларига пурифтихор салтанат ато этган бўлгай! Барча мўминларга омонлик, қут ва барака берсин. Омин, ё Роббил оламин! — деди закотчи.

Барча ўтирганлар дуога шерик бўлишгач, ўрнидан туриб сўридан пастга тушдилар. Амалдор тез одимлаб дарвоза томон юрди. Қўлганлар ҳам унга эргашдилар.

Мурод дарвоза томон юраркан, пахса девордан нариги томонга — суюклиси Қизлархоннинг ҳовлисига термулди. Қизлархоннинг уйидан чироқнинг хира қизғиш-сарғиш шуъласи де-раза ойнасининг шаффоф тўсинини писанд билмай ҳовлига сочилаётгандай эди. Ҳовлида эса ҳеч ким йўқ. Қани энди Қизлархон уйда бўлса, Мурод югурганча бориб, олис сафари ол-дидан уни қучса, хайрлашса.

Бир қўлида фонус кўтариб олган Шароф тегирмончи ийма-нибгина амалдордан сўради.

— Тақсир. Энди бу... Муроджон қачон қайтиб келади, де-моқчи эдим, тақсир.

— Бу менга эмас, муҳтарам қозикалон ёхуд амиримиз жано-би олийларига боғлиқдур. Улар кураш маъракасини неча кун хоҳласалар шунча чўзаверадилар. Аммо сиз сира ғам чекманг. Полвон менинг пуштибонлигимда бўлади, — деди амалдор ва суворийларининг икки нафарига — Мустафо! Қосим! Сизлар

полвонга сарварлик қиласизлар. Уни тўғри меникига олиб бориб, овқатлантирасизлар. Меҳмонхонамдан жой тайёрлайсизлар! — деди.

— Хўп бўлади, тақсир, бош устига, — деди суворийлардан бири.

— Полвон отда юришни биласизми? — сўради амалдор. Муроднинг елкасига ўнг қўли кафтини ташлаб.

— Ҳа, тақсир. Биладан, — деди Мурод ишонч билан.

— У ажойиб чавандоз. Менинг отларимнинг «қанот ёзди-си» унинг зиммасида эди, — деди закотчи, кулиб.

— Унда, мана бу отни миниб олинг! Бу от ҳозирча сизга қарзи ҳасана. Агар барча полвонлардан қўлингиз баланд келиб, давлатнинг олд полвони бўлсангиз, қайтариб олмайман. Гапим битта. Сизга уни ҳада қиламан, — деди амалдор ва суворийлардан бири ҳозирлаб турган отига миниб олди.

— Саховатли Аллоҳга шукур, — деди Мурод бир сакраб отга миниб оларкан.

Бу билан у гўё «Мен барча полвонларни йиқитаман ва шу от эгасига айланаман», деб ишонч билан гапираётган эди. Ҳамма кулиб юборди. Ўзини кулгидан зўр-базўр тийган амалдор:

— Эсингизда тутинг! Отнинг номи «Оқманглай». Ўзи ёш. Елиши ҳам яхши, — деб таъкидлади. Сўнгра, отини буриб закотчи томон юзланди.

— Қани, оқсоқол, бизга оқ йўл тилаб, бир дуо ўқиб беринг, — деди ва қамчини қўйнига тиқиб дуо қилди. Ҳамма унга қўшилиб дуога қўл очди.

— Илоҳи! Барчамизга Аллоҳ оқ йўл берган бўлсин! Курашда Мурод полвоннинг қўли баланд келсин, зўр томоша берсин. Амиримиз олий ҳазратларининг ва жами амалдорларнинг вақтлари чоғ бўлгай! Омин, ё Роббил оламин! — дея дуо ўқиди закотчи.

— Қани йигитлар, кетдик! — деди амалдор, отини катта йўл томон бураркан.

— Дада, яхши қолинг! Бозор амаки, омон қолинглар, — деди Мурод ва отини катта йўл тараф кетаётган суворийлар орқасидан йўрғалатди.

Катта йўлга чиққан амалдор ва икки отлич, Мурод ўз измида икки суворий сарвар билан Бухоройи шариф шаҳри томон бурилдилар.

11. ҚУРАЛАЙ КЎЗЛАРДАГИ НАМ

Шароф тегирмончи тонгни жуда эрта қарши олган эди. У бомдод намозидан сўнг ҳовлига чиқди-ю, уйига қайтиб кирмади. Ҳовлида айланиб юриб барча юмушларини бажаришга киришди. Говмуши ва ҳўкизига, ўғлининг тўй сарфи учун боқётган уч-тўртта қўйга пичан солди, тегирмонхонага кириб кашкаш ва тегирмоннинг у ёқ-бу ёғини тузатди. Кейин ҳовлисининг ўнг томонида, пахса девор ёнида турган ўғли Муроднинг кўтариб машқ қиладиган анжомларини: қум тўла қоп ва хуржинни, гупчакларига оғир юклар осилган ароба ўқи, икки газлар чамаси узунликдаги ёғоч ғўласи кабиларни зўр-базўр кўтариб четта олиб қўйди. Чарчоқдан белини ушлаб қоматини ростлади.

Аслида, ҳар кунги тонгни у бунчалик серҳаракат бошламас эди. У эрта нонушта қилиб, тонг ёришиб тегирмонхона ичига ёруғлик тушгачгина кашкашни ишлатар ва одамлар келтирган бугдойни туйиб, ун қилиб бериш билан овора бўларди.

Очиги, у бугун ўғлининг Бухорога — Наврўз сайили курашига, қозикалондек кишининг буйруғи билан олиб кетилганидан безовта эди. Шу бонс, эрталабдан ўғлини соғинган ва уни ўйлаб бошида минг бир хаёл билан юрар, рўзғор икир-чикирлари ила ўзини овутмоқчи бўларди.

Ажабланишга хожат йўқки, Муродни қўмсаб, Роҳат ойимнинг кўнгил ўртаниши зриникдан ўн чандон кўп эди. Кеча кечқурун амир амалдори ўғлини Бухорога олиб кетганидан сўнг, у мижжа қоқмай тонг оқартирди.

У қумғон тагига ўтин қалаб, чой қайнатиш илинжида, ҳовлида куймаланар экан, ҳўнг-ҳўнг йиғлагани сезилиб турарди.

Бу орада пахса товорадан нарида ҳовли супураётган Қизлархон қўшни йигитнинг ҳовлисига ўқтин-ўқтин, сездирмайгина назар ташлаб қўяётган эди.

У ҳар тонг ҳовли супураётганида товора девор ортида туриб, машқ қилаётган суюклиси унга гап ташлаб қўяр ва бир зумлик суҳбат билан уни куну тун бахтиёр қилиб қўярди.

«Негадир Мурод акам ҳовлиларда кўринмаяптилар?» дея, кўнглидан ўтказди Қизлархон. У шоҳи рўмолини учини тишлаб, пойлаб, оёқлари учида туриб, Муроднинг ҳовлисига яна кўз югуртирди. Қумғон тагида ўт қалаётган Роҳат ойимни

кўриб, сездирмайгина тисарилди. Яна ҳовли супурган бўлиб, супурги тебратди.

У суюклиси билан кечган кеча тонгдаги суҳбатларини эслади. Кеча эрталаб, Мурод товорадан унинг ҳовлисига аланглаб: «Ҳой қиз! Ҳа деб, супураверганингдан ҳовлинг чуқурлашиб сени кўришга қийналаяпман. Кўп супургинг келса, бу ёққа ўт-да, бизнинг ҳовлини супура қол, бўлғуси қайнонандан раҳмат оласан», деганида у ҳам ҳозиржавоблик билан: «Сизнинг ҳовлингизни тут пишиғидан сўнг супураман. Ҳозирликча сиз, тош кўтариб машқ қилиб, келин кўтардига тайёрлаиа беринг. Бўлмаса келинни кўтариб, гулхан атрофида айлантиришда қийналиб қоласиз» деган эди. Қисқагина бу суҳбат Қизлархонга узун кун шушчақчақлик бағишлаган эди.

Мана ҳозир ҳам ҳовлини супураётди ўша суҳбатни эслади-ю, унинг лабларига табассум югурди.

Шу дамда Қизлархоннинг қулоғига, паҳса девордан нарида, Мурод кўтариб машқ қиладиган анжомларнинг қасур-қусури эшитилди.

У «Мурод акам тош кўтариб машқ қиляптилар», деган фикр билан, қувонганича, уни бир кўриб олиш учун, югуриб бориб Муроднинг ҳовлисига боқди. У тошлар олидида бел ушлаб турган Шароф тегирмончини кўрди-ю, алланечук аҳволга тушди. Баданини совуқ тер босгандек бўлди. Рўмолини учини тишлаб пастга чўкди. Қуралай кўзлари жовдираб, узун қайрилма киприклари сархуш жисмига нотобелик билан тез-тез пирпирай бошлади, кўзлари намланди. Уни биргина савол қийнади: «Негадир Мурод акам кўринмаяптилар?» У ич-ичидан бу саволни қайта-қайта такрорлар, аммо бирон тайинли жавоб топа олмасди.

Девор орқасида бошланган суҳбат қизни қийнаётган саволга ечим бўлди.

— Уҳ-ҳ чарчадим. Муроджоннинг тақир-туқирлари оғир экан. Шунини кўтариб машқ қиларди-я. Жабр экан, жабр, — деди Шароф тегирмончи, белини тутиб, хотини томон яқиплашар экан.

Унинг бу гапи ожизасининг шундай ҳам қийналаётган кўнглини яна тирнаб юборди, шекилли, ҳўнграб йиғлаган ҳолда, эрига:

— Муроджоннинг полвонлиги сизга керак эди, ўзи. Бўлмаса, неча бор айтгандим сизга: «Бу тошларни кўтармасин, қий-

налади, кураш тушмасин чухс топади», деб. «Чиниқаберсин» дедийиз, «кураш тушаберсин» дедийиз. Мана оқибати, олиб кетишди.

— О..! Бўлди қил! Олиб кетишгани бўлса Амриқога олиб кетишдими? О! Ўзимизнинг Бухорога-ку! Суюн, хотин, суюн! Ўғлимиз Бухоройи шарифда кураш тушади.

— Бу Бухоро деганларида қанчадан-қанча катта полвонлари бор. Болажоним ёш. Ўсал қилиб юборсалар-чи? Яна суюн дейсиз-а?!

— Э-э-э, жим бўл! Ёш эмас. Йигирма учини тўлдириб, йигирма тўртга кирган қарчиғайдай полвонни-я. Ҳеч нима бўлмас! Бундан фахрланиш керак. Мен ўғлимиздан фахрланаман онаси. Сен бўлсанг йиғлаб ўтирасан-а?

— Болагинам тунлари оч-наҳор қаерларда тентираб юради-я?

— Олиб кетган амалдор, «Меникида ётиб туради, зрта-индин қайтиб келади» деб айтди, дедим-ку!

— Бухоронинг амалдорларини эшитганман, зор қолгурларни.

Қизлархон қўшни ҳовлида кечаётган суҳбат мазмунидан ўзига келолмай чуқур ўйловда эди. Шу боис отаси унга жуда яқин келиб қолганини ҳам сезмай қолди.

— Қизим, жуда хаёл суриб қолдингми ёки тобинг кочиб қолдими? Тур! Уйга кир! — деди Хўжжи чўпчи қизига.

— Яхшиман, — деди Қизлархон. У намли кўзларини отасидан яширганича, ўрнидан туриб ундан узоқлашди.

Қўшни аёлнинг йиғлаши, эрининг унга нималарнидир тунтиришга уриниб гапираётганини эшитган Хўжжи чўпчи пахса девордан нарига қараб:

— Ассалому алайкум! Ҳа, қўшни тинчликми?, — дея, ҳолаҳвол сўради.

Бир оздан сўнг, ҳовлисида у ёқдан бу ёққа ўтиб қайтаётган қиз отасининг қўшниларга қарата:

«Муроджон сизу бизнинг фахримиз, у бутун Қоракўлнинг фахри!» деб гапираётганини эшитиб, юзига кулгу югурди. Кўзидаги хиёл намни артиб, уйига кириб кетди.

Девор-дармиён қўшниларнинг суҳбатлари чўзилгандан чўзилди.

12. СИНОВ

Бугун тонгданоқ Бухоро кўчалари гавжум бўлиб қолди. Одамлар Наврўз сайили байрамнишинлигини қилиш мақсадида, тудатуда бўлиб, Ширбадан сайилгоҳига келатган эдилар. Дарвоқе, Ширбадан сайилгоҳи маъвосида, бугун Наврўз сайилида ўтказиладиган кураш томошасининг учинчи — охирги куни кечади.

Боз устига кеча, кураш томошасининг иккинчи куни якунида, раис: «Эртага ҳам бекликлардан яна зўр, забардаст полвонлар танлаб келиниб, хуш томоша-беллашув ўтказилади!» деган эдики, бу Бухоро халқидек азалдан курашга шинаванда халқнинг аксарининг кўзларини деразага «қадаб» қўйишга — тонг отишини кутишга мажбур этиб қўйган эди.

Шу сабаб одамлар кураш ўтказилажак майдонга мумкин қадар аввалроқ боришга, кураш даврасининг олдинроғида ўрин топишга ҳовлиқмоқда эдилар.

Эрталабдан серкатнов бўлиб қолган бу кўчалардан яна икки киши ҳовлиқиб бормоқда эдиларки, улар кўпчилик қатори сайилгоҳга эмас, балки саройга қозикалон ҳузурига шошмоқда эдилар. Улардан бири Мурод ва уларникига борган иноқ — амалдор эди.

Бухоро шаҳрига биринчи бор келган Мурод амалдорнинг тез одимлаб юришига монанд, у билан баробар юришга ҳаракат қилса-да, гоҳ-гоҳ нигоҳлари маҳобатли асори-атиқаларга боғланиб қолар, улар унинг ҳушини ўғирлаб қадами секинлашганини ўзи ҳам сезмай қоларди. Амалдорнинг «Илдам юринг, полвон!» деб ундашидан сўнг, яна ҳушёр тортиб унга етиб оларди.

Амалдор Арки Олий дарвозаси томон бурилди. Дарвоза олдида турган тўрт соқчи марҳамат билдиргач: «Бу йигит ҳам мен билан» дея, Муродни ҳам Аркка бошлаб кирди. Улар юқорига кўтарилиб, Чорсу йўлидан юриб, чапга бурилдиларда, қозикалон ҳовлисига ўтдилар. Мурод ҳовлига кириши билан унинг истиқболига хушбичим, таниш чехрали бир киши пешвоз чиқди. Бу киши қозикалон Бадриддиннинг хўжалик мудирини Мулла Мирзо эди.

— Ассалому алайкум, Мулла ака! — деди Мурод, тўрт йилдан буён кўришмаган бўлса-да, Мулла Мирзони дарҳол таниб.

Мулла Мирзо: «Ваалайкум ассалом, полвон», — деди кулиб,

унга яқинлашар экан.

Улар қучоқ очиб кўришдилар. Мулла Мирзо Муроднинг елкаларига қўлларини ташлаб, уни тебратиб қўйди-да:

— Мени унутмабсан-а, полвон?! — деди кулиб.

— Сиздек хушсухан инсонни унутмоқ гуноҳ, Мулла ака, — деди Мурод кулиб.

— Анча улғайибсан. Келбатинг ҳам дуруст. Ҳозир ҳам кураш тушаяпсанми?

— Ҳа, мулла ака.

— Дуруст. гоятда дуруст! — деди Мулла Мирзо.

Мулла Мирзо суҳбатини бироз тўхтатиб, Муродни бошлаб келган амалдор билан сўрашиб олгач, унга:

— Муроджонни бунга саломат етказганингиз ва меҳмондорчилигингиз учун ташаккур, биродар. Мен қозилар қозисига «Муроджон менинг танишим», деб эдим. Шу боис полвонни у кишининг ҳузурига ўзим бошлаб киравераман. Сайилдан кейин полвон меникида меҳмон бўлади. Сизга рухсат, бораверинг, — деди.

— Хўп бўлади, тақсир! — деди амалдор, таъзим бажо келтириб.

— Раҳмат сизга, тақсир! — деди Мурод амалдорга миннатдорчилигини билдириб.

— Арзимаёди, полвон. Сизга Аллоҳ омад берсин, — деди амалдор ва эшик томон юрди.

— Раҳмат. Илоҳим, айтганингиз келсин.

Амалдор ҳовлидан чиқиб кетди.

— Мурод, — деди Мулла Мирзо, — ҳозир мен сени қозикалон ҳузурига олиб кираман. Киришимиз билан салом бер. Эгилиб таъзим бажо келтиришни унутма. Одоб сақла, камгап бўл!

— Тушундим, Мулла ака, — деди Мурод.

— Қани бўлмаса, кел, — деди Мулла Мирзо. У Муродни орқасидан эргаштириб, даҳлизга кирди.

Эшик олдида Муродга: «Сен у ер-бу ерингни тузатиб тур, полвон», деди-да, ўзи эшикдан ичкарига кирди. Бир оздан сўнг чиқиб:

— Полвон! Шариятпаноҳ сени сўраяптилар, кираркансан. Кир, кира қол! — деди. Мурод ийманибгина ичкарига кирди. Ичкарида, эшик тўғрисида, ярим тирсак баландликда кенг сўри бўлиб, унинг устига ипак гилам, гилам устида икки қават бахмал кўрпа-

чалар ташланган. Кўрпачалар устида ўтирган қозикалоннинг иккала томонига биттадан йўғон лўла ёстиқ қўйилган эди. Пастда унинг ўнг томонида, унинг мирзоси кўрпача устида ўтирган, Мирзонинг олдида кичик хонтахта бўлиб унинг устида сиёҳдон, ёзув қалами, қоғозлар ва бир-иккита китоб турарди.

— Ассалому алайкум, шариатпаноҳ! — деди Мурод, иккала қўли панжаларини мумкин қадар кенгроқ ёйганча, кўкрагига босиб, ярим эгик ҳолда.

— Ваалайкум ассалом, — деди қозикалон. У Муродга бир оз суқланиб қарагач, сўради:

— Пойкандликмисан?

— Ҳа, тақсир. Пойкандликман.

— Қайси қишлоқдансан?

— Банда Сайётликман, тақсир.

— Падаринг ким?

— Падарим фақирни Шароф тегирмончи дерлар, тақсир.

— Сени Мулла Мирзо тўрт йил бурун кўрган экан. «Яхши кураш тушарди», деганди. Ҳозир ҳам кураш тушиб турасанми?

— Ҳа, шариатпаноҳ. Баҳоли қудрат.

— Яхши. Бугун сайилнинг учинчи куни, биз сени номдор полвонлар билан курашга қўймоқчимиз.

— Бош устига, тақсир, — деди Мурод, қозикалоннинг мақсадини англаб, ўзига ишонч билан.

— Сенинг келбатинг, хушбичимлигинг, муомаланг менга ёқди. Сен Мулла Мирзо таърифидан ҳам зиёда йигит кўри-насан. Аммо шу ердаёқ сени кучингни синаб кўриш мақсадида бир чора қилгандим, — деб, қозикалон сўридан пастга тушди ва эшик олдига яқинлашиб, — юр ҳовлига чиқамиз, — деди.

Улар ташқарига чиқишди. Уларнинг орқасидан қозикалоннинг мирзоси ҳам чиқиб келди.

Ташқарида Мулла Мирзо, ҳозиргина келган ва у билан суҳбат қураётган миршаб, ҳамда тўрт тирсак узунликдаги қалин ёғоч ғўла атрофида ўралашаётган иккита полвонкелбат йигит бор эдилар.

— Ассалому алайкум, шариатпаноҳ! — деди миршаб таъзим билан.

— Ваалайкум ассалом, — деди қозикалон.

— Сўраганингиз Мурод полвонни «келтирдик», деб огоҳ

этишди. Ўзим ҳам бир назар ташлай дедим.

Қози «яхши қилибсиз» дегандай бош қимирлатиб қўйди. Сўнг ёнидагиларга мурожаат этди:

— Қани келинлар-чи! Бу полвон ғўлани неча бор кўтара олар экан, кўрамиз.

— Курашга қўшишдан олдин, полвонни бир синаб кўрай дебсиз-да, шариатпаноҳ, — деди миршаб.

— Шундай. Анави икки киши: Авлиёқул ва Муҳаммад полвонлар, кечаги курашда Тўра полвондан йиқилган эдилар. Ҳозир улар ғўлани неча мартадан кўтаришларини синаймиз. Агар Мурод улардан кўп кўтара олса, уни Тўра билан курашга қўшмоқ арзигулик бўлади.

— Ҳоятда тўғри фикр, тақсир, — деди миршаб.

— Қани Авлиёқул полвон, биринчи бўлиб сен кўтар-чи, неча марта кўтара оларкансан? — деди қозикалон.

Қозикалон таништирган Авлиёқул полвон узундан келган, кенг елкали йигит бўлиб унинг пишиқ ва чайирлиги шундай кўзга ташланиб турарди. У ёғоч ғўлага яқинроқ борди.

Ғўла бир тирсак қалинлигида бўлиб, унга икки мушт сиғадиган махсус тешиklar қилинган. Полвонлар ана шу мослама ғўлани кўтаришлари керак эди.

Авлиёқул полвон ғўланинг олдида ўзини «ростлаган» бўлди. Сўнгра уни бошидан юқори кўтариб – кўкраги қадар пастга тушириб, яна юқори кўтариб, пастга тушириб, шу йўсинда ўша ғўлани ўн олти марта кўтарди.

— Яхши полвон, яхши. Энди навбат Муҳаммад полвонга, — деди қозикалон.

Муҳаммад полвон ўрта бўйли, кенг елкали, кўкрак қафаси олдинга чиққан, юзи энли ва сепкилли хушбичим йигит эди. У кучаниб ғўлани йигирма бир марта кўтара олди.

— Муҳаммад полвон. шунча кучинг бор экан, қандай қилиб Тўрадан йиқилганингга ҳайронман!, — деди қозикалон.

— Тўғри айтдингиз. Аммо усулда адашгандир, — деди миршаб.

— Қани, Мурод полвон энди сен кўтар-чи, — деди қозикалон.

Мурод яктагини эгнидан ечиб ерга қўйгач, белдаги белбоғи — қанжирғасини қаттиқ тортиб боғлади. Бош кийимини ечиб яктаги устига қўйди-да, ғўлага яқин бориб, қаддини ростлади. Сўнгра бир уринишда ғўлани ўттиз икки марта кўтарди. У яна

тўрт-беш бор кўгарини мумкин ҳам эди. Аммо қозикалон кўтаришдан тўхтатди:

— Бас қил, полвон. Бас қил! Беҳудага кучингни сарф қилма! Ҳақинқий полвон экансан. Ҳозир бориб, Ширбаданга сеннинг кураш тушингини, амалларингни томоша қиламиз. Бўшамай кураш! Ўзингни кўрсат!

— Мулла Мирзанинг айтганлари рост экан. Кўз чалмасин, Мурод полвонга куч деганини Аллоҳ аямай берган кўринади, — деди миршаб.

— Насиб қилсин. Шундай кўринади, — деди қозикалон ва қўшиб қўйди, — Қани, энди Ширбаданга ҳозирланинглар. Кураш томошасига борамиз! Бу орада Мурод яктагини кийиб олган, бош кийимини кийиб, у ёқ - бу ёғини тузатаётган эди.

13. СОҲИБҲУНАР ПОЛВОН

Ширбадан сайилгоҳидаги кураш томошасини кўриш илинжида, тонг қоронғусида уйдан чиққан кураш шинавандалари аллақачон томоша майдонига етиб келишганди. Сайилгоҳга кечикиб келганлар кураш майдонига яқинроқ жойлашиб олиш мақсадида, олдинроққа ўтишга ҳаракат қилишар ва бунга жавобан ясовулнинг узун таёғи ила пўписасига, баъзан шу узун таёқ «сийлови»га сазовор бўлишаётган эдилар.

Қозикалон томоша майдони яқинига жойлашган усти чодирли баланд сўрига яқинлашар экан, сўри атрофида ўралашаётган Бухоро амалдорлари унинг истиқболига чиқишиб: «Ассалому алайкум», дея юкундилар. Қозикалон зринибгина «Валайкум ассалом» деди. Қозикалон юқорига, сўри устига чиқаркан, амалдорлар унинг орқасидан чиқиб: «Марҳамат, шариатпаноҳ!», «Марҳамат қилсинлар!» деб қўллари билан муносиб ўрин кўрсатишарди.

Қозикалон сўрининг олдинроғига ёйиб қўйилган икки қават кўрпача устига ўтириб олгач, унинг икки томонидан раис ва миршаб, қолган ўнлаб маъмурлар улардан орқада жойлашишди.

Қози кураш майдонига разм солди. У нигоҳлари билан майдон атрофида ўтириб олган кўплаб полвонлар ичидан Муродни қидирарди. Кўзи Муродга тушгач:

— Раис! — деди, ўктам аммо пастроқ оҳангда.

— Лаббай, тақсир. Қулоғим сизда, — деди ёнида ўтирган раис, бўйинини у томонига мумкин қадар чўзиб.

— Ҳўв анави полвонни кўраётирсизми?

— Заъфарон чакмон кийган полвонни демоқчисиз, шекилли? Кўраяпман, у Араб полвон-ку?

— Уни эмас Абдурауф, мен сизга унинг сўлида ўтирган йигитни айтаётирман.

— Кўрдим, кўрдим тақсир. Кўк қалами яқтаклик қоматдор йигит.

— Ҳа, ўша. Менинг назаримда, бугун ана шу полвоннинг қўли барчасидан баланд келади.

— Хўш, тақсир. Даврани очиб, уни ўтган икки куннинг олд полвони — Тўра билан қўшаверайми?

— Ҳовлиқаяпсиз раис, ҳовлиқаяпсиз! Курашда ҳам улуснинг ўз қонун-қоидалари бор. Қолаберса, ҳар полвоннинг ори, ғурури бор. Тўра икки кун мобайнида дуч келган ҳарифини йиқитиб, «олд полвон» даражаси билан турибди. Уни ҳурмат қилишимиз шарт. Тўра полвон билан беллашмоғи учун бу йигит номдор полвонлардан бир нечтасини йиқитмоғи лозим. Агар биз дуч келган полвонни Тўранинг ёқасига осилтираберсак, тўғри бўлмас. Боз устига бекликлардан яна кўплаб полвонлар келтирилганки, уларни кўришга ҳам давра аҳли интиқ турибди, — деди қозикалон, рансга тушунтирган бўлиб.

— Заковатингизга балли, қозилар қозиси, — дея гапга аралашди миршаб, — муҳтарам раис, ақли ожизимча, қозикалон жаноблари ўтирган барча полвонларни курашга қўшиб, улар ичидан энг қўли баландини танлаб, фақат унигина Тўра полвон билан беллашувга қўшиш керак, демоқчилар.

— Ҳа-а-а, ақлингизга балли! — деди қозикалон.

— Тушундим, тақсир. Тушундим, — деди раис.

— Хўш. Энди бориб даврани очиб беринг! Айтингки, бугун ким ғолиб бўлса, у «амирликнинг олд полвони» саналади. Муносиб соврин соҳиби бўлиб, амиримиз олий ҳазратларининг табаррук ёрлиқларини қўлга киритади, — деди қозикалон.

— Хўп бўлади, ҳурматли шарнатпаноҳ. Халойиққа етказурман, — деди раис ва ўрнидан туриб, таъзим бажо келтираркан, сўри саҳнидан пастга тушиб давра томон юрди.

Давранинг кураш майдонига кирган раис ясовул ва баковулни чақириб, давра аҳлини тинчлантиришни буюрди, шекилли, улар ҳар томонга чолиб «Тинчланинг! Халойиқ, тинчланинг!»

— деб қичқира бошладилар.

Давра аҳли тинчлангач, раис сўз бошлади:

— Қани, биродарлар. Бу сўз шукронасига, амиримиз ҳазратларининг табаррук номларига бир дуо қилайлик!

Ҳамма раис қатори, дуога қўл очди.

— Илоҳи! Амиримиз — Амир Саййид Олимхон умри боқий бўлсинлар! Салтанатлари пурифтихор бўлсин! Бу йилги Наврӯз юртга беҳбудчилик олиб келган бўлсин! Омин, ё Роббил оламин!

Ҳамма раисга ҳамдуо бўлди.

Сўнгра раис яна сўзида давом этиб, бу кунги кураш таомини таништирди:

— Халойиқ! Сизларга маълумким, бугунги курашга бекликлардан кўплаб номдор полвонлар йнғиб келинган. Ана шу полвонлар ўзаро беллашиб, қай бирларининг қули баланд келса, ўша полвон номдор Тўра полвон билан беллашишга лойиқ топилиб, у билан кураш беллашувига қўшиладир! Ғолиб бўлган полвон эса, шоҳона тақдирланадир! Ампримиз олий ҳазратларининг табаррук ёрлиқларига эга бўлади! Бугун ҳам давра баковули Ўрмон полвон бўлади. У шубҳа ва гумонларга сира йўл қўймас. Қани, Ўрмон полвон, марҳамат! Курашни бошланг! — деди.

Ёши элликдан ошган, кенг елкали Ўрмон полвоннинг қорамтир юзига шопмўйлови ярашиб турарди. Бу вазмин полвон амир Абдулаҳадхон даврида ном таратган полвонлардан бўлиб, сўнгги йилларда фақат давра баковуллигини олиб боргувчи эди.

— Хўп бўлади, тақсир, — деди Ўрмон полвон, раисга қарата бош ирғаб.

Раис даврадан чиқиб, сўри томон юрди.

Баковул даврани гир айланиб чиққач Муроднинг олдига келиб тўхтади.

— Полвон, сени биринчи бор кўриб турибман, каерликсан?

— Пойкандликман.

— Исминг ким?

— Мурод.

— Қани, Мурод полвон, даврага чиқ! Ҳозир сенинг ҳарифингни танлайман, — деди баковул.

Мурод курашиш усулига кўра бош кийими, оёқ кийими ва яктагини ечиб қўйди-да, олдиндан ҳозирланиб кийиб олган, кураш кийимида қолди. Унинг чакмони оёқлари тиззасини ёпар

узунликда, энгининг узунлиги эса, қўли паижазининг бош бармоғига қадар. Шалварининг узунлиги түпиғини ёпиб турарди. Белига туя юнғидан энли қилиб тўқилган — нақшинкор қанжирга — белбоғ боғланган эди.

У кураш майдони ўртасига чиқди. Белидаги сербар қанжирғасини ечди. Чап қўл муштини қорни ва қанжирга — белбоғ орасида қўйиб, ўнг қўли билан белбоғда тугун ўрни белгилади. Иккала қўли билан белбоғини мустаҳкам боғлаб қўйди.

Унинг қилаётган ишларидан давра аҳлининг кўпчилиги ҳайрон эди.

Баковул Араб полвонни Муродга муносиб рақиб деб билди.

— Қани Араб полвон, майдонга чиқ! Ёш полвонга бир кучингни кўрсатиб қўй! — деди у, Араб полвон олдига бориб.

— Хўп уста. Ҳозир чиқаман, — деди Араб полвон ва бош кийими ҳамда яктагини ечиб «кураш кийимида» қолди. У оёқ кийимини ечмаган ва белбоғини старлича тортиб боғламаган эди.

Араб полвон беллашишга «тайёр» бўлиб, давра ўртасига, Муроднинг олдига келди.

Баковул томошабинларга полвонларни таништирди:

— Ана бу киши — барчангизга маълум ва машҳур Араб полвон бўлади!

— Ана бу киши эса, пойкандлик Мурод полвон бўлади!

Даврада қий-чув ва қичқириқлар бошланди. Кўпчилик «Маҳкам бўл, Араб полвон!» деса, баъзилар «Ҳа, пойкандлик полвон, омад ёр бўлсин!» дейишарди.

— Полвонлар курашинглар! — деди баковул.

Полвонлар яқинлашиб, қўл олишиб саломлашди. Шундан сўнг курашиш ўрнига Мурод баковулга қараб:

— Тақсир курашга оёқ кийимиясиз тушиш керак. Ундан сўнг, яна рақибимнинг белбоғлари салқи турибди. Уни ҳам мушт сиғар қилиб боғлаш керак, — деди.

— Бу нима деганингиз? Араб полвондан йиқилишдан кўрқмоқдамиясиз?

— Йўқ, тақсир, асло! Аммо кураш қоидаларига биноан иккали рақиб ҳам оёқяланг бўлишлари шарт! Боз устига белбоғларини ҳам жуда салқи ташлабдилар.

— Бундай қоидаларни қайси мадрасада таҳсил қиларканки, сиз ўрганибсиз, полвон? — деди баковул.

— Менга бу ва бошқа шартларни қоракўллик уста — Юсуп

полвон ўргатганлар, бу шартларни бажаришдан рақибимга зиён йўқ. Чунки менинг ўзим ҳам, у киши баробарида шундай кураш тушаман.

— Маъқул, полвон, маъқул, — деди баковул ва бош чайқаб кулиб қўйди. Сўнг Араб полвонга қарата:

— Оёқ кийнмингизни ечинг, полвон, — деди.

Араб полвон оёқ кийимини счиб келди.

— Белбоғингиз ҳам жуда салқи боғланган экан. Мурод полвон ростини деяпти. Бундай белбоғли киши билан кураш тушиш чаланироқ бўлади, — деди баковул унинг олдига бориб.

У Араб полвоннинг белбоғини счиб:

— Қорнингиз устига муштингизни қўйиб туринг, мен ўзим белбоғингизни боғлаб қўяман, — деди ва айтганидек қилиб, белбоғни Араб полвон мушти узра айлантириб, тортиб боғлаб қўйди.

Сўнгра Муроднинг ёнига келиб, унинг белбоғига мушт тикиб кўрди.

— Ана энди бир хиллик ҳосил бўлди, — деди баковул.

Давра аҳли Ўрмон полвондек баковулга кураш қондаларини ўргатган бу ёш полвондан ҳайратта тушишди. Улардан бири: «Бу полвон туш кўриб, тушида Ҳазрати Алидан сабоқ оладиган Увайсий* бўлса керак. Бўлмаса, бу қондаларни қайдан оларди» — деб ҳам қўйди.

— Қани полвонлар, курашинглар! — деди баковул.

Мурод Араб полвоннинг олдига бориб, иккала қўлини саломга чўзди. Араб полвон ҳам қўл чўзиб саломлашди. Мурод қўлларини узмай унинг юзига тикилди. Араб полвон ёш ва лекин ўзига ишонган бу йигитнинг кўзларида гурур, ишонч кўрди. Кўнгли нохушлик сезгандай, юраги алланечук бир «симмиллаб» қўйди. Улар курашни бошлашди. Мурод тик гавдасини керган ҳолда оёқларини ерга мустаҳкам қадаб рақибига яқинлашди. Араб полвон эса қаддини тик тутиб, уни менсимай турарди. Мурод бундай кеккайган полвонларга қандай усул ишлатишни яхши биларди.

У курашга киришгунча ўртача ҳаракатда бўлиб, жанг бошланиши билан шундай тезлик олдики, давра аҳлининг кўпчилиги Араб полвон қандай усулдан сўнг Муроднинг остида чалқ-

* Тушида пир ва пайғамбарлар билан ҳамсуҳбат бўлувчи

анча ётганини кўрмай қолишди. Мурод Араб полвоннинг устидан дарҳол тушиб, унинг қўлидан тортиб, ўрнидан турғизиб қўйди.

Мурод Араб полвонни йиқишда ўзининг ўнг оёғини рақибининг оёқлари орасига солиб, унинг чап оёғини ўзига тортиб, гавдасини эса орқага сурган эди.

Даврада қий-чув кўтарилди. Қозикалон ва ёнидагилар кулиб юборишди.

— Ана полвон, мана полвон, — деди миршаб.

— Ўзи, қандай усул билан йиқитди Араб полвонни. Мен кўрмай қолдим, азбаройи Худо, — деди қозикалон.

— Буни мен ҳам кўрганим йўқ, — деди раис.

— Раис, бориб айтинг, қайта кураш тушсинлар! — деди қозикалон, — агар бу йиқитгани тасодиф бўлмаса, яна бир бор удасидан чиқади.

— Хўш, тақсир. Ҳозир бориб айтаман, — деди раис ва ўрнидан туриб, таъзим билан сўри супасидан тушди.

Раис даврага кириб, қозикалоннинг истагини баковулга етказди.

— Мен ҳозир Мурод полвоннинг қўлини кўтарай. Бу дегани бугунликча шу даврада Мурод полвон Араб полвон устидан ғолиб дегани бўлади. Кейин қозикалоннинг истак ва таклифлари билан қанча десалар, шунча кураш тушаверадилар, — деди баковул ва Муроднинг қўлини юқори кўтариб қўйди. Араб полвон ўнғайсиз бир аснода давра четиде турарди.

— Араб полвон, Мурод полвон келинлар! Қайта кураш тушинлар!

Баковулнинг бу буйруғи ўзининг бир онда, қандай алфозда йиқилганига ҳали ҳам ишонимаётган ва мағлубият аламини ҳазм қилолмаётган Араб полвонга яна бир умид учқуни бўлиб туюлди.

У баковулнинг олдида тезда етиб келди.

— Таомил бўйича бир даврада йиқилган полвон, йиққан полвон билан бошқа бир даврада курашиши мумкин. Демакки, Араб полвон билан менинг айни шу даврада курашишим нодуруст, тақсир, — деди Мурод.

— Тўғри. Аммо ҳожат шуки, сизнинг қандай усул билан Араб полвондек номдор полвонни йиқитганингизни қозикалон кўрмай қолган эканлар. Шу сабабки, муҳтарам қозикалон қай-

та курашишингизни буюрдилар, — деди баковул.

Мурод даврага тикилиб қаратган қозикалонга қараб кулиб қўйди. Унга «Хўп бўлади» дегандай бош ирғади. Сўнгра баковулга қарата яна «Хўп бўлади, тақсир, курашамиз» деди.

Полвонлар курашиш олдидан қўл сиқишишдилар.

Кураш бошланди. Араб полвон бу гал фавқулодда тез ва шиддат билан кураш бошлаб юборди. У чаққонлик билан ўнг қўлини Муроднинг чап елкасига ташламоқчи ва унинг ёқасини ушлаб олиб усулга кирмоқчи бўлган эди. Аммо Муроднинг жуда тез бажарган «дастпеч» усулини қўллаши билан унинг елкасидан ошиб қандай қилиб ерда чалқанча ётганини билмай қолди.

Мурод бу гал Араб полвоннинг ўнг қўлини ўзининг елкасига қўндирмаган эди. У Араб полвоннинг ўнг қўли тирсагидан ўзининг ўнг қўли билан ушлаб, тез бурилиб, уни елкаси устидан ошириб ташлаган эди.

Даврада қичқириқлар, қий-чувлар авж олди. Мурод одатига кўра йиқилган рақибининг ўрнидан туришига кўмаклашиб қўйди.

Муроднинг яна бир одати бор эдики, у ўздан ожиз полвонни, ҳурмат юзасидан, уч қўл курашгандан сўнг йиқитарди. У бундай нуфузли даврада, Араб полвондек кучли полвонни аяб ўтирмади. Чунки, бундай кучли, давра кўрган полвонни аяш — ярим мағлубият эканини у яхши биларди.

— Э, балли! — деди қозикалон кулиб.

— Рустами дoston бўла, полвон! — деди раис ҳам кулиб.

— Араб полвондек номдор полвонга ўз ёқасини ҳам ушлатмай йиқитяпти бу полвон, ажабо, — деди қозикалон, ўз ажабланишини ёнидагиларга билдириб.

— Араб полвонга ҳам қийин бўлди, авом ичида, — деди миршаб, бош чайқаб, ачиниш билан.

— Қани, баковулга айтинг. Мурод полвонни бошқа полвонга қўшаверсин! — деди қозикалон раисга.

Кураш давом қилиб, Мурод яна олти-еттита полвонларни, қисқа вақтлар оралиғида йиқитди.

Амалдорлар ва давра аҳли Муроднинг усулларига ҳангу манг бўлиб қолдилар. Улар Мурод ижросидаги кўпгина кураш усулларини умуман кўришмаган ва билмас эдилар. Даврани ажабтовур сукунат эгаллаган бўлиб, давра аҳлининг кўпчилиги: «Бу полвон жуда соҳибҳунар полвон экан, Тўра полвонни

ҳам йиқитади дейишар ва Муродни азбаройи ёқтириб қолганлари уларнинг олқишларидан билиниб турарди.

— Раис, пешин намози яқин. Бориб, намозни адо қилиб келгунимизга қадар томошани шу ерда тўхтатинг. Мурод полвон билан Тўра полвоннинг олишувини намоздан сўнг бошлаймиз.

— Ғоят дуруст бўлади. Мурод полвон ҳам дам ростлаб олади, тақсир, — деди миршаб.

— Хўп бўлади, шариатпаноҳ, — деди раис.

Қозикалоннинг буйруғига жавобан, Раис қуллуқ қилиб, сўридан тушиб, пастга — давра томон юрди.

Қозикалон ҳам ўрнидан туриб, сўридан пастга туша бошлади. Бошқа амалдорлар унинг орқасидан тараддудландилар.

14. ҒОЛИБ

Пешин намозини Ширбадан сайилгоҳидаги жоме масжидида ўқиб бўлишган амалдорлар, ўз мансаби ва ҳурматига кўра, яна жойлашиб ўтириб олдилар. Ўзларининг қулай ўринларини йўқотишдан қўрққан давра томошабинларининг аксарияти турган жойларида намоз адо қилдилар. Чунки, улар кутаётган томоша — томошалар ҳасани бўлиши билан бирга, бу томоша камида бир йил, аксар кишилар учун бир умрлик кураш хотираси бўлиб қолади. Билҳақ, уларнинг тилларида дostonга айланади.

Одатан, қозикалоннинг буйруғи билан раиснинг яратганга шуқури, амир жаноби олийлари номига дуосидан сўнг кураш давраси янада очилди.

— Халойиқ! — деди баковул, баланд овозда. Сизнинг қаршингизда ўз рақибларининг барчаларини йиқитган иккита полвон турибди. Ҳозир ана шу икки полвонни курашга қўшиб амирликнинг энг олд полвонини аниқлаймиз. Қўли баланд келган полвонга соврин берилиб, амиримизнинг табаррук ёрлиқлари топширилади!

Баковулнинг гапларидан сўнг, жим турган томошабинлар яна гидир-бидирга тушдилар. Яна ўзаро тортишув суҳбатлар бошланди.

Мурод ва Тўра полвон, кураш кийимлари билан давра ўрта-роғида, бир-бирларига қараб тикилиб турардилар. Мурод ;арифини бошдан-оёқ кузатар, унга қандай усул ишлатмоқ қулай

тушишини чамалар эди.

Тура полвон ҳам, Муродга қараб турган ҳолда, бўйин мушакларини ўйнатиб, ўзини бўлажак курашга тайёрлаган бўлди.

Баковул қозикалонга қаради. У бош қимирлатиб, «бошлай-веринг» ишорасини берди.

— Қани полвонлар, курашинглар! — деди баковул.

Мурод ва Тура полвон қўл олишиб саломлашдилар. Сўнгра курашни бошладилар.

Мурод секин юриб рақибига яқинлашди. Тура полвон ҳам яқинлашиб келиб, Муроднинг қўлларига ўзининг бармоқларини тегизар-тегизмас орқага тисарилиб ўзини олиб қочар ва даврани гир айланиб, сакраб, югуриб, қилиқлар қиларди.

Давра аҳли ўртасида кулгу кўтарилди. У яна келиб худди шундай қилди.

Даврада кулгу авж олди.

«Учинчи бор ҳам рақибим шундай қилади» деб ўйлаган Мурод бироз бўшашиброқ турган эди. Бу гал у келиши билан Муроднинг ёқасидан ушлаб, бор кучи билан, уни олдинга ва ластга тортди. Унинг бундай далли қилиқларидан мақсад, рақибини гангитиб қўйиб, уни олдинга бирдан тортиб, тиззасини ерга тушириш эдики, бундай ҳолдан сўнг тизза ташлаган рақиб «ўз мағлубиятини» тан олмоғи зарур эди.

Тура полвоннинг бундай «усулидан» сўнг Муроднинг тиззалари ерга тушишига яқин қолди. У зўр-базўр ўзини ўнглаб олди. Кўпчилик томошабинлар севимли полвонининг тиззалари ерга тегмаганидан суюниб: «Худога шукур. Мурод полвон чўккаламади» деб қўйишди.

Тура полвон яна бир неча бор давра айланиб югурди. Муродни гангитишга ҳаракат қилди. Аммо давра кўрган полвон ўзини ўнглаб олган эди. Энди у Тура полвон билан ҳар қандай алфозда кураш тушишга тайёр турарди.

Тура полвон Мурод томон тез келди-ю, куч ва тезлик билан ўнг оёғини Муроднинг оёқлари орасига тиқиб, оёғи бармоқлари билан тезда унинг чап оёғини чирмаб, қалмоқи усулини ишлатмоқчи бўлди. У Муроднинг чап оёғини ўзининг ўнг оёғи билан юқорига кўтара бошлади. Сўнгра, бор кучини ишга солиб, ўзининг чап қўли билан унинг ўнг қўлини ўзи томон тортди. Мурод ундан кучлироқ эди. Шу боис, унинг бу усули «ҳа» деганда иш бермагач, у ўзининг ўнг қўли билан рақибининг бо-

шини пастга боса бошлади. Қалмоқчи усулини қўллаётган киши учун бундай қилиш, кўплаб ҳолларда, рақиби устидан аниқ ғалабага олиб келарди.

Муроддек зўр ва соҳибҳунар полвоннинг бундай усул домига тушиб қолиши, энди уни мағлубият кутиши мумкинлигидан давра аҳлининг кўпчилиги саросимага тушиб қолди. Улар сукунат гирдобига ғарқ бўлгандай, бор бисоти бир жуфт кўзга айланиб қолгандай, гўё ўз иниси ёки фарзандининг қай йўсинда мағлуб бўлаётганини кузатишга мажбур этилгандай, ҳаяжонли кузатишда эдилар.

Усулга киришган Тўра полвон, гўё рақибини қандай йиқитаётганини ҳамма кўриши учунми, ёки бор кучини жамлаган бўлди-ми «Ҳабба-а-а!» деб бақирди. Ўзини олдинга ташлаб йиқитишни тезлаштириш чорасини қилмоқчи бўлди. Аммо у Муродни йиқита олмади, йиқита олмасди ҳам. Чунки Тўранинг бу усулни Муродга қўллаши нодуруст эди. Сабаб шу эдики, Муроднинг оёқлари Тўраникидан узун ҳамда бақувват эди. Бу усул билан Тўра ўзининг ўнг оёғи билан Муроднинг узун оёқларини етарлича баланд кўтара олмас эди. Яна бир сабаб шу эдики, Мурод ундан ҳар томонлама кучли ва соҳибҳунар эди. У Тўранинг на йиқитишига имкон берди, на бу усулдан ўзини чиқариб юборди.

Тўра полвон бу усул билан Муродни йиқита олмаслигига кўзи етгач, бу усулдан чиқиб, бошқа усулга кирмоқчи бўлди. Яъни, ўнг оёғини усулдан олиб, эҳтимолки, зудлик билан ёндан қўйиш усулини бажармоқчи бўлди. Аммо Мурод унинг ўнг оёғини чиқариб олишига имкон бермади.

Мурод унинг ўнг оёғини ўзининг чап оёғи билан чирмаб, ўзини ўнглаб олгач, рақибини юқори кўтарди. Сўнгра бир силтаб оёғини рақиби оёғидан чиқариб ҳам олди. Тўра полвон оғир тошлар кўтариб ўзини жуда чиниқтириб юборган Мурод полвон қўлларида тарозининг енгил томони янглиғ ҳаволаб қолди. У Тўрани ярим буриб, ерга ташлади. Тўра кураклари устига йиқилди. Ҳалигина пашша учса, ёқимсиз «ғинг-ғинг»лаши эшитилиши мумкин бўлган сукунатдаги даврада шундай баланд қичқириклар бўлдики, Ширбадан сайилгоҳидаги атиқалар ларзага келди.

Мурод ғалаба қозонди. У ўз рақибининг ўрnidан туришига кўмаклашди. Ясовуллар давра аҳлини зўр-базўр тинчлаштиришга эришдилар.

Мурод рақибии Тура полвонии йиқитганида қозикалон ҳам уз қизиқшини, ҳаяжони ва Муродни мннбаъд яхши куриб қолганини яшира олмай, ўрнидан сапчиб туриб, қарсақ чалди.

— Худо қўллади уни, биродарлар. Худо қўллади, — деди қозикалон ёнида ўтирганларга, ўзининг мўйлаби ва чакаги қоматига муносиб калтагина қора соқолини чап қўли чангали билан сийпаб-сийпаб қўяркан.

— Шундай тақсир, шундай. Худой ёрлақанган бўлса керак, бу — Мурод полвон Пойкандийни, — деди раис қозикалоннинг гапини маъқул қилган бўлиб.

— Қоракўл, Пойканд деганларини «пирлар назари тушган жой» деб нақл қилишади, тақсир. Бу йигит ҳам назаркарда полвонлардан бўлса, ажабмас, — деди миршаб, суҳбатга қўшилиб.

— Мулла Мирзо! — деди, ўзини орқада турган маъмурлар томонга бурилиб, қозикалон.

— Лаббай, эшитаман, тақсир, — деди Мулла Мирзо, кўлида тўн билан, зум ўтмай, қозикалон рупарасида пайдо бўларкан.

— Раис жанобларига тўнни беринг! Бул киши, шу адрас тўнни полвонлар полвони — Мурод полвонга, муносиб соврин сифатида топширсинлар.

Мулла Мирзодан тўнни оларкан, раис:

— Бош устига, тақсир, — деди.

— Абдурауф жаноблари! — деди қозикалон, саҳндан тушиб. давра томон боришга тараддудланаётган раисга қарата.

— Қулоғим сизда, шариатпаноҳ, — деди раис.

— Полвонга тўнни кийдириб бўлгач, амиримиз жаноби олийларининг табаррук номларига дуо ўқиб, даврани якунланг. Мурод полвонии эса, менинг олдимга олиб келинг! Уни ҳозирок амиримиз олий ҳазратларининг олдиларига олиб кираман. Ёрлиқ олиб бераман. Ёлдирикки, бошқа номдор полвонлар ҳам уйларига тарқалиб кетмасинлар. Эртага амиримиз жаноблари яна кураш томошаси амр қилиб, кўнгил очишлари мумкин, — деди қозикалон.

— Ҳурматли қозилар қозиси. Рухсатингиз билан, мен ҳам бориб, Мурод полвонии табриклаб қўйсам, — деди Мулла Мирзо, бевақт, яъни қозикалондан олдин сўридан тушмоқ учун, ҳурмат юзасидан уз ҳужайинидан ижозат сўраб.

— Рухсат. Боравринг, Мулла, — деди қозикалон.

Мулла Мирзо юкуниб олди-да, раиснинг орқасидан юриб, супадан туша бошлади

15. АМИР ҲУЗУРИДА

Арkning шимол томонидан келган учта фойтун ароба, регистон майдонида Болоҳовуз масжиди тўғрисида келиб тўхтади. Биринчи аробадан қозикалон ва раис тушдилар. Кейингисидан Мулла Мирзо, Мурод ҳамда яна икки-уч сарой амалдорлари, қолган уч аробадан ҳам тўрт-беш амалдор тушдилар ва регистон майдони узра Арки Олий дарвозаси томон юра бошладилар. Қозикалон регистон майдонининг Арк дарвозаси яқинроғига борганида тўхтади. У билан бораётган раис ҳам куйма-ниб қолди.

— Қани, Мурод полвон, тезроқ юр! Мен сени Амиримиз жанобларининг ҳузурларига олиб кираман, — деди қозикалон.

— Мен, модомики, полвон Олий ҳазрат олдиларига кирадирғон бўлса, ўзини қандоқ тутиши лозимлигини уқтириб келдим, — деди Мулла Мирзо.

— Яхши иш бўлибди, — деди қозикалон.

Мурод ҳаяжонда эди. Катта кураш майдонидаги беллашувлар, фойтун аробада казо-казолар билан юриш, салобатли осори бинолар яна Бухоройи шариф шариатпаноҳи билан Бухоро Амридек улуғ кишининг олдига кириш чекка қишлоқдан келган ҳар бир кишини ҳаяжон юки остига олиши табиий эди.

Мурод хиёл илдамлаб қозикалон олдига борди.

— Менинг орқамдан юр, полвон! — деди қозикалон.

— Хўп бўлади, тақсир, — деди Мурод ва унинг орқасидан дарвоза томон кўтарила борди. Дарвоза олдида турган тўрт нафар соқчи қозикалон ва ёнида бораётганларнинг ичкарига киришларида ўзларини гўё ҳеч нима кўрмагандай тутишди.

Қозикалон, Мулла Мирзо ва Мурод ичкарига, тахтапул устидан ўтиб, юқори кўтарила бошладилар. Жоме масжиди рўбарўсидаги саҳндан ўнгга, Чорсу йўлига тушиб юрдилар. Раис шу йўлдан чапга бурилиб қолди. Қозикалон Бадриддин тўғри Чорсу эшиклари оралиғида турган киши — эшик оғаси олдига борди. У чиройли, тоза кийинган, хушбичим йигит эди. Фақат унинг рухсати билангина ичкарига — Амир олдига кириши мумкин бўларди.

— Ассалому алайкум, тақсир! — деди эшик оғаси, қозикалонга таъзим билан.

— Ваалайкум ассалом, ини, — деди қозикалон.

Мурод ҳам эшик оғаси билан саломлашиб олгач, салладор бу кишиларнинг суҳбатига қулоқ осиб турди.

— Отангиз саломат юрибдиларми? — деб суҳбатни давом қилдирди қозикалон.

— Аллоҳга шукур, саломатлар. Сизга ҳар доимгидек салом деб юбордилар.

— Саломат бўлсинлар. Падарингиз одамшинаванда кишилар. Худо ёрлақасин, — деди қозикалон.

— Раҳмат тақсир.

— Амиримиз жаноби олийларининг олдиларига кирмоқ истадик, қабулдамиканлар? — сўради қозикалон.

— Ҳа тақсир. Келганингизни етказайми?

— Шундай ини, шундай.

— Ҳўп, шариятпаноҳ. Ҳозир.

Эшик оғаси ичкарига — амир ҳузурига кириб кетди.

— Мен “ини” деганим — бу йигит, менинг ишончли одамларимдан. Отасининг илтимоси билан ушбу ишларга ўзим тайин қилганман, — деди қозикалон, атрофга қизиқиш билан аланглаётган Муродга.

— Сийратлари ҳам, муомалалари ҳам ёқимли киши экан, — деди Мурод.

— Қандоқ бўлмоқ лозимлигини кўп маротаба таъкид қилганмиз. Ана полвон, кўрганингиздек, сарфи тузук, — деди қозикалон, ўз «ишончли одами» ва шу йўсин ўзини ҳам мақтаган бўлиб.

Шу дамда Амир ҳузуридан шахдам чиққан эшик оғаси суҳбатни бўлди:

— Амиримиз жаноби олийлари сизни кутмоқдалар, — деди у.

— Ҳўш, мен кирай. Аммо шу йигит сиз билан қола турсин, — деди қозикалон.

У эшик олдида туриб, яна бир бор, у ёқ-бу ёқларини тузатган бўлди. Чуқур нафас олиб чиқарди-да: «Ўзинг қўллагайсан», деб ичкарига кириб кетди.

Қозикалон Бадриддин эшик олдини тўсиб турган ғуломгардини айланиб ўтиб, ичкарига кирди.

Ичкарида, унинг рўпарасида, эллик қадам чоғлик масофада, тахти Олийда, Амир Саййид Олимхон, ўнг тарафида унинг мирзоси ўтирар эдилар.

Қозикалон Бадриддин, Амир Саййид Олимхонга юзма-юз туриши биланоқ иккала қўллари бармоқларини сариқ адрас чакмони устидан кўкрагига босиб, катта, ошпоқ салласининг тушиб кетмаслик чорасини қилган ҳолда, бош эгиб қуллуқ қилди. Сўнгра бошини хиёл кўтариб, ярим букилган кўйи, илдамлаб Амирга яқинроқ борди.

— Илоҳи! Салтанат эгаларига Аллоҳ умрбоқийлик ато этган бўлгай! Наврўзи олам улуғ Амиримизга жаҳонгирлик олиб келсин! — деди қозикалон.

— Иншоолло! Хўш, Бадриддин! Юртда нима гаплар? Элининг байрамнишинлиги қандоқ кечди?

— Юртингиз тинчу фаровонликда. Эл байрамнишинлиги зиёда бўлди, Олий Ҳазрат. Шу йўсинда мен сиз Жаноби Олийларига бу рўз, амр этганингиздек, Ширбадан сайилгоҳида уч кунлик Наврўз байрамининг зўр кечиб қаригани, бунда уч кун кураш томошаси берилиб, унда пойкандлик Мурод деган полвоннинг қўли барча полвонлардан баланд келгани тавсифини сизга етказмоқчи бўлиб, муборак ҳузурингизга ошиққан эдим.

— Пойкандлик Мурод полвоннинг қўли баланд келди, дедингизми?

— Ҳа, Олий Ҳазрат. Ўзи ҳам жуда кучли, соҳибҳунар полвон экан.

— Нечук, илгари эшитмаган эканмиз, қози?! — деди Амир ҳайрон бўлиб.

— Мен — содиқ қулингиз, сизнинг ғамнок дилингизга озгина бўлса ҳам фароғат бағишланар, деган мақсад билан Тўра полвондан ҳам қўли баланд келадиган янги полвонлар қидиртирган эдим. Пойкандда бундай полвоннинг борлигини Мулла Мирзо гапириб қўйди. Кеча оқшом Пойкандга дарҳол чопар юборган эдим. Мана шу субҳи сиддиқда, сизнинг қутлуғ саломингизни олиб кирган эдим, ҳузуримга улни олиб келишди. Синаб кўрсам Рустами Достоннинг ўзгинаси. Тош кўтаришда бошқа полвонлардан икки чандон устун.

— Санги Рустамни* ҳам кўтаради дерсиз ҳали қози? — деди, кинояли кулиб Амир.

* Санги Рустам – Афсонавий полвон Рустами Достон кўтариб ўйнайдиган оғир тош

— Мақтаса арзигудек полвон экан, шундай демоқчи эдим, Олий Ҳазратлари, — деди қозикалон Бадриддин.

— Бу полвонингиз менда бисёр қизиқиш уйғотди. Ўзи шу ердами?

— Ҳа, шу ерда — қутлуғ остонангиз пойида. — деди қозикалон.

— Олиб кириг!

— Бош устига, Олампаноҳ.

Қозикалон токим орқаси фуломгардга қадар, ярим букилган кўйи тескари юриб борди. Фуломгардга орқаси тегингач, бурилиб, ташқарига чиқди. У зум ўтмай Муродни эргаштириб қайтиб кирди. Эгилган ҳолда яна Амир томон юрди. Мурод ҳам унга тақлид қилиб юрганча Амирга яқинроқ борди. Сўнгра, бошини бироз кўтарган кўйи :

— Ассалому алайкум! Элу юрт бахтига подшоҳимиз омон бўлсинлар. Наврўзлари муборак бўлсин! — деди Мурод.

— Ваалайкум ассалом! Пойкандликмисан?

— Шундай, ҳазратим.

— Илгари бунда — Бухорода кураш тушганмисан?

— Йўқ, Олий Ҳазрат, тушмаганман.

— Пойкандда қандоқ машқ қилардинг?

— Неклигингиздан, тақсир. Қоракўл тўйларида.

— Ақли расо йигит кўринасан. Полвонлигингга ҳам шубҳам йўқ. Мен сенга полвонлиғ ёрлиғини ёзиб бераман Аммо... Менинг полвонлиққа қизиқишим бор. Шу боис эртага Регистон майдонида яна бир кун кураш буюриб, сенинг амалу усулларингни томоша қиламан. Агар номдор полвонларни йиқитсанг, сарпо ва ёрлиққа яна қўшимча совринлар тақдим эттираман. Тушундингми, Пойкандлик?!

— Тушундим, Олий ҳазратлари. Тушундим.

— Қози, Пойкандийни жой билан таъмин қилинг! Яна номдор полвонларни Регистон майдонига йиғинг! Эрталабдан ноғоралар чалдириб, бунда яна бир кун томоша бўлишини эълон қилдириг!

— Хўп бўлади, Олий ҳазрат. Номдор полвонларнинг тарқалиб кетмасликлари лозимлигини буюргандим. Эртага албатта уларни майдонга йиғдираман. Бош устига.

— Ташаккур қози! Мурод полвондек ажойиб полвонни бунда ҳозир қилибсиз. Боз устига, менинг курашга ишқибозлигимни назардан қочирмабсиз Тадбиркорлигингизга тасанно!

— Бошим осмонга қадар етди, қуллуқ Олий Ҳазрат, қуллуқ! Хизматлари бош устига, — деди қозикалон Бадриддин, хурсандлик билан, бош эгиб.

— Хўш. Бўлмаса, сизлар бўшсиз, қози, — деди Амир.

— Тушундик, Олампаноҳ, — деди қозикалон ва эгилиб орқа томонга — токим, ғуломгардгача тескари юрди. Мурод унга тақлид қилди.

Улар орқаси билан ғуломгардга урилгач, бурилиб чиқиб кетишди.

16. РЕГИСТОН МАЙДОНИДА КУРАШ

Тонг ёришиши арафасида, Бухоройи Шариф жоме масжидлари ва Минорайи Калондан тарқалаётган азон чақириқлари бутун шаҳарга оҳанрабо янглиғ тарқалмоқда эди. Жоме масжидларда оламлар Раббига ва унинг расули — Муҳаммадга, ўз валинеъматлари — подшоҳ Олий Ҳазратлари номига дуолар ўқиб, бу куннинг ёришаётган мунаввар ва тинч тонги ҳаққига шукуроналар билдираётган мўминларнинг сони юзлаб, минглаб эди.

Азон чақираётган муаззинлар овози тиниб, кўп ўтмай бомдод намози адо қилингач, Арки Олий дарвозаси устида жойлашган Ноғорахона айвонидан таралган улкан духуллар* товуши бутун шаҳарни эгаллабгина қолмай, ҳатто яқин қишлоқларга ҳам бориб етди.

Ноғорахона айвонидан чалинаётган саккизта улкан духулнинг товуши масжидлардан эндигина қўзғалишган муллаларни, шаҳар аҳлини ҳамда яқин қишлоқ аҳлининг кўпчилигини меҳригиёдек ўзига тортди.

Ноғорахабар йиғилиб келаётганларнинг кўпчилиги бугун ҳам кураш томошаси бўлишини таваккал қилишаётган бўлсаларда, аксарият одамлар бундан хабарсиз эдилар.

Очиғи, падари ва боболари йўлидан борганида Амир Саййид Олимхон бундай қилмаган бўлши мумкин эди. Чунки, бобоси Саййид Амир Музаффархон ва отаси Саййид Амир Абдулаҳадхон уч кунлик Наврўз байрамидан сўнг, «одамлар ер ишлари ва экин-текинга кечикмасинлар», деган мақсадда, байрам-

* Духул Икки томонига чўп билан уриб чалинадиган улкан ноғора

га якун ясаб, ўзлари дилхушлик қилмоқчи бўлсалар, Моҳи Хосса ёки Карминада, байрамни тор доирада давом қилдирганлар. Амир Саййид Олимхон эса, курашга азбаройи қизиққанидан, фавқулодда янги полвон — Мурод полвоннинг курашини катта даврада кўришни истади.

Бу Наврўз байрамидек, аслида ҳафталаб, ойлаб нишонлаш мумкин бўлган қадимий байрамга яна бир забар қўшарди, холос. Дарвоқе, Амир Саййид Олимхон 1893-1896 йиллар ораллигида Русиянинг Петербург шаҳрига, салтанат ва мамлакатни идора қилиш қонунларини эгаллаш мақсадида, падари бузруквори истагига кўра юборилиб таълимот олади. Бу йилларда Оврўпа маданияти ва ўша ўлка истеъмолида бўлган рус ва француз тилини яхшигина ўрганadi.

Уч йиллик таҳсилни тугатиб келгач, отаси Абдулаҳадхон, мамлакатни идора қилишни ўргатиш мақсадида, уни икки йил ўзи билан олиб юради. Сўнгра, етарлича кўникма ва дунёқарашга эга бўлган Саййид Олимхонни отаси Насаф вилоятига ҳоким қилиб тайинлайди. У ерда мадрасалар, масжидлар, кўприклар қурдириб, шу билан бирга халқнинг турмуш даражасини яхшилаш борасида саъй ҳаракатлар қилган Саййид Олимхоннинг мазкур вилоят аҳолиси ичидаги обрўи жуда юқори бўлади.

Насафда ўн икки йил ҳокимлик қилган Саййид Олимхон, падари бузруквори амри билан, Бухоройи Шариф музофотига қарашли бўлган — Хўрак водийси*нинг Кармина вилоятига ҳукмрон этиб тайинланади. Ўзининг халқчиллиги билан яхшигина обрў топиб бораётган Саййид Олимхон, ордан икки йил ўтиб, отаси вафот этгач, 1329-ҳижрий йили, муҳаррам ойининг ўнинчи куни, милодийнинг 1911-йили ўзига мерос бўлиб қолган марҳум ва мағфур падари салтанатига ўтиради.

Амир Саййид Олимхоннинг инсонпарварлигини олдиндан эшитиб, билиб юрган Бухоро халқи бундан хурсанд бўладилар ва ўз валинесьматларига содиқ хизмат қилишга қасамёд этадилар.

Тахти Олийга ўтирган Амир Саййид Олимхон бутун музофот халқларини бир йиллик хирож тўлашдан озод қилиш фармойишини берган эди.

* Хўрак водийси — Ҳозирги Навоий вилояти

Шунинг учун ҳам Бухоро халқи Арки Олийнинг ҳар бир ноғорахабаридан неклик кутиб, жон дилдан ошиқар эдилар.

Бинобарин, бугунги ўтказилажак кураш хабари мақсадида чалинган ноғоралар товуши воситасида, кўп ўтмай, Регистон майдони одамларга гавжум бўлиб қолди.

Бухоронинг кураш томошасига ўта қизиқувчан халқи Регистон майдонига аробаларда қум келтириб, ёйиб, кураш учун ҳозирланаётганини кўриб, ўзларида йўқ хурсанд эдилар.

Кўп ўтмай Арк дарвозасининг ўнг томонида, Регистон майдонининг ўртасида қалингина қум ёйилиб, кураш давраси ҳосил қилиндикки, бу ерда бўлажак кураш олишувини Арки Олийнинг юқорисида жойлашган тахти равонда туриб, Амир бемалол кузатиши мумкин бўларди.

Томошага йиғилган халқ ясовуллар «кўмагида» кураш даврасининг гир атрофини ўраб олишди. Давра атрофига номдор полвонлар ўтириб олишган эди.

Бу тунда Муродни Мулла Мирзо меҳмон қилганди. Давранинг жануб томонидан, Мулла Мирзо ва Мурод яқинлашиб кела бошладилар. Мурод полвоннинг келишини кутиб турган кураш шинавандалари гур этиб ўринларидан туришди ва полвоннинг даврага киришига йўл очдилар. Мурод Мулла Мирзонинг орқасидан юриб даврага кириб борар экан, уни интиқ кутаётган давра аҳлига «Ассалому алайкум!», дея кўп салом берди.

Мулла Мирзо Муродга даврадан жой кўрсатди ва «Аллоҳдан сенга омад тилайман, полвон», деб қўйди. Мурод Мулла Мирзога «Раҳмат, тақсир!», дегач у даврадан чиқиб кетди.

Мурод ўтириб олган жой, давранинг нари томонида ўтирган Тўра полвонга рўбарў эди. Уларнинг нигоҳлари тез-тез бир-бириники билан тўқнаш келиб қоларди.

Бухоро шаҳрида ўтказилиши лозим бўлган байрамлар раис ва қозикалон раҳнамолигида ўтказилар эди. Бугунги давра курашини Амир Саййид Олимхон кузатажак. Шу боис, ўзларини ҳамма ишда камарбаста кўрсатмоқ бўлиб, раис ва қозикалон даврада тик айланишмоқда. Улар ясовулларга халқни ҳақорат қилмасдан, таёқлари билан урмасдан, фақат тушунтириш ва илтимос йўли билан тинчлантириш — тартибни сақлаш лозимлигини тез-тез уқтириб туришарди.

Чунки Амир бирон-бир амалдорнинг ёки ясовулнинг халққа тазйиқ қилиши ва зўравонлигини ёқтирмас ва сира кечирмас эди.

Даврада шов-шув кўтарилди. Саййид Амир Олимхон Арки Олийнинг юқорисида, Регистон майдонига қараб турган кичкина эшикдан тор супачага чиқиб, тахтиравони сари бормоқда эди. У тахтга бориб ўтиргач, бутун давра аҳли баланд овозда «Ассалому алайкум, зоти Олийлари!» дедилар ва тақбир айтиб, баланд овозда дуо қилдилар. Амир ўз халқининг унга бўлган ҳурматига муносиб жавоб билан «Ваалайкум ассалом!» деб, хиёл бош эгиб қўйди.

Амир чиқиб келиб, тахтиравонга ўтирганини кўрган қозикалон даставвал Аллоҳга шукуроналар ва Амир номига дуолар ўқиди. Давра аҳли унга ҳамдуо бўлишди. Сўнгра:

— Раис, курашни бошлаб юборинг! — деди.

— Хўп бўлади, тақсир, — деди раис, ва ўз навбатида баковулни чақирди.

— Баковул! Тезроқ бўлинг! Курашни бошлаб юборинг! Бирон ножўялик ва фирромликка йўл қўйилмасин, — деди.

— Бош устига! — деди баковул.

Баковул Ширбадан сайилгоҳида кураш баковуллигини олиб борган Ўрмон полвон эди.

Амирнинг эҳтимолки, қозикалонга эрталабки кўрсатмасига биноан, Мурод ва Тўра полвонлар аввалига учтадан номдор полвонлар билан курашга тушиб, Амирга ва давра аҳлига яхши томоша беришлари, сўнгра, икковлари курашишлари лозим эди.

Мурод ўзи билан курашга тушадиган учала полвонни ҳам турли усуллар: «қоқима», «дастпеч», «қалмоқи» кабиларни аниқ ишлатиб, ҳалол йиқитиб бўлгач, даврага Тўра полвон чиқди ва у ҳам кўп ўтмай ўз рақиблари устидан ҳалол ғалабаларга эришди. У қўймич, «яккачил», «ёнбошотма» усуллари жуда яхши биларди.

Амир ва давра аҳлининг барчаси уларнинг курашидан баҳра олишди. Аммо, кураш томошасининг энг қизиқ ва ҳаяжонли онлари олдинда эди.

— Ўз рақиблари устидан ҳалол ғалабага эришган полвон — Мурод полвон Пойкандий билан, рақиблари устидан ҳалол ғалаба қозонган полвон — қаршилик Тўра полвон курашга тушадилар! Марҳамат, майдонга чиқинглар! — деб эълон қилди баковул.

Рақиблар кураш майдонига чиқишди. Баковул уларнинг кийимларига бир-бир разм солиб, белбоғларини кураш одати-

га кўра, қай даражада боғланганлигини кузатди ва «Курашинглар!» деб баланд овоз билан амр қилди.

Полвонлар давра ўртасига бориб, одатий қўл сиқишиш билан саломлашдилар. Кураш бошланди.

Иккала полвон ҳам бир-бирларига бир неча бор жиддий тикилиб яқинлашиб узоқлашдилар. Улар рақибининг енгидан ёки ёқасидан тутишга ҳаракат қилардилар, аммо ҳар иккови ҳам бунга зриша олмадилар. Чунки, ҳар иккала полвон ҳам бу курашдаги ғалаба нечоғлик салоҳиятга эга эканлигини тушуниб турардилар.

Одамлар бу курашаётганларни соҳибҳунар, кучли ва чаққонлигини билганлари учун ҳам, гарчанд кечаги кураш даврасида Мурод полвоннинг қўли баланд келган бўлса-да, ким устун бўлиши мумкинлигини, токим у рақибини йикитмагунича аниқ айтолмас эдилар. Уларнинг баъзилари «Кеча Тўра полвон йиқилган эди. Бугун у бор кучини ишга солиб, йиқитиб, орийни олади» деса, яна бировлари «Мурод полвонни Тўра йиқита олмайди, у анча бақувват кўринади», дер эдилар. Ана шундай ҳис ва тортишувлар томошабинларнинг қалбини чулғаб олганлигидан давра аҳлининг ҳуши бошидан учгандай — кўпчиликларнинг баданида қалтирашлар, юзларида терлаш ва қизариш аломатлари сезилиб турарди.

Ниҳоят курашаётган полвонлар бир-бирлари билан курашга киришдилар. Тўра полвон шиддат билан киришиб, бод-бод «қоқима» усули билан йиқитмоқчи бўлгандай, Муродни чалғитиб, тўсатдан «дастпеч» усулига киришди. Мурод бу усулга қарши усулни билар эди. У чап оёғини ҳарифининг чап оёғига ўтказиб илдирди ва уни олдинга сурди. Тўра полвон олдинга узала йиқилди.

Рақиблар яна курашга киришдилар. Тўра полвон чаққонлик билан, илгаригидек, Муродга «қоқима» усулини қўлламоқчи бўлди. У Муроднинг хиёл олдида турган ўнг оёғига «қоқима» берди. Бу Тўра полвон учун Мурод қўйган «тузоқ» бўлиб чиқди, гўё. Тўранинг чап оёғи Муроднинг ўнг оёғига «қоқима» бергани билан уни сира қўзғата олмади. Аксинча, Мурод бир силтанди-да, ўзини қулай вазиятга келтириб, Тўра полвоннинг чап оёғини ичкари томонидан ўзининг ўнг оёғини солиб, фавқулодда тез ва бор кучи билан ҳаракат қилдики, оқибатда Тўранинг чап оёғи анча юқори кўтарилди. Тўра усулдан чиқмоқ учун, ўнг оёғи устида бир-икки ликиллаб, чап оёғини Муроднинг ўнг оёғи

«Қалмоқидан» чиқармоқчи бўлди. Аммо Муроддек давра кўрган соҳибхонар полвон бунга йўл қўймади. Тош кўтариб ўзини азалдан жуда чиниқтирган пойкандлик полвон Тўра полвоннинг оёғини ўз оёғи билан кўтариб турган ҳолда ўнг қўли билан елкасидан кўтариб ердан узди ва буриб қум устига охишта ташлаб, ўзи унинг устига ўтириб олди.

Даврада қий-чув кўтарилди. Буни кузатиб турган Амир ҳам ўрнидан туриб, қарсак чалиб юборди. Мурод рақибининг қўлидан тортиб, унинг ўрнидан туришига кўмаклашди. Елкасига шапатилаб, дўстона муносабат билан қучиб қўйди.

Тўра бундай мард, содда ва айни пайтда кураш майдонида тенгсиз бу полвонга ҳавас билан боқди. Унга кулиб қўйди-да, ўз мағлублигини мардона тан олган бўлиб, рақибини қучиб, кўтариб қўйди. У Муроднинг чап қўли билангина ушлаб кўрди. Сўнгра унга:

— Пишиқ йигит экансан, Мурод. Пойканд деганлари қасрда, ўзи? — деб савол берди.

— Қоракўлда, — деди, кулиб боқаркан Мурод.

— Вақт топиб, сен билан бир давра қурмоғим бор, полвон, — деди Тўра полвон.

— Боринг ака, бошим осмонга етарди, — деди Мурод.

Баковул полвонларнинг суҳбатини бузиб, уларнинг голиб бўлгани — Муроднинг қўлини юқори кўтарди ва баланд овоз билан:

— Мурод полвон Пойкандий бу йилнинг тенгсиз полвони деб топилиб, Бухоронинг олд полвони бўлди! — деб эълон этди.

Давра аҳли қий-чуваб, Муродга табрик сўзлар айта бошладилар.

Амалдорлардан бири Амир томонидан белгиланган иккита зарбоф тўн, бахмал ҳамёнчада бир неча тилла танга, ҳамда амирнинг ёрлиғи ёзилган чўпхатни баковулга топширади. Баковул ҳам Мурод полвонга тўн кийдиради. Мурод ва Тўра Амирга ва давра аҳлига қуллуқ қиладилар. Тўра полвон даврдан чиқиб кетди. Баковул Муродни даврада сақлаб қолди ва унга бахмал ҳамённи узатди.

Сўнгра давра аҳли эътибори билан:

— Мана бу ёрлиқ Бухоронинг олд полвони Мурод полвон Пойкандийга Амиримиз Олий Ҳазратлари томонидан берилди, — деди ва ёрлиқни ўпиб Муродга узатди.

Мурод ёрлиқни оларкан уни икки қўли билан бошидан юқори кўтарди, сўнгра уч маротаба ўпиб кўзига суртди, Амирга қарата қуллуқ бажо келтирди.

Ёнидаги киши таъзим билан, тезлаб эшик томон юрди.

Қозикалон даврага яқун ясаб узундан-узун дуолар қилди. Амир ўрнидан турди ва эшик томон юрди. У токим эшикдан ичкарига киргуни қадар ҳамма бош эгиб, қуллуқ қилиб турди.

— Раҳмат, иним, отанга раҳмат! Бизни жуда хурсанд қилдинг, — деди қозикалон, Муроднинг олдига келиб.

— Аллоҳга шукур. Қўллаб юборди, — деди Мурод.

— Худой ёрлақатан полвон, бу — Мурод полвон деганлари, демабмидим, тақсир. Ана кўрганингиздек, унинг қўли яна баланд бўлди, — деди ҳовлиқиб келган Мулла Мирзо.

— Раҳмат, биродарлар. Раҳмат! — деди Мурод.

Шу пайт ҳалигина юқорида, Амир нималарнидир уқтириб юборган амалдор ҳовлиққанча келиб:

— Полвон, Амиримиз жаноблари буюрдиларки, пешин намозидан сўнг, ҳузурларига кирар экансиз, — деди Муродга юзланиб ва унга бўлган ҳурматини яшира олмай кулиб қўйди. Амалдор суҳбатдошларидан узоқлашди.

Томошабинларнинг кўпчиликлари, айниқса ёшлар, Мурод полвонга ҳавас билан боққан ҳолда, тўда-тўда бўлиб суҳбатнишинлик қилмоқда эдилар.

— Қани юринглар, менинг ҳузуримга кирамиз. Намозгача бир пиёла чой ичайлик, — деди қозикалон.

Улар биргалашиб майдон бўйлаб, сарой томон юрдилар.

17. ВАЪДАСИГА ВАФОДОР КИШИ

Мурод пешин намозидан сўнг Амирнинг ҳузурига кирди.

Қозикалон, мулла Мирзо, яна уч-тўрт амалдор ва муллалар, сарой дарвозаси олдида ўзаро суҳбат қурмоқдалар.

Суҳбат ҳалигина қариган кураш даврасининг томошасига бориб тақалди ва суҳбатдошларидан бири:

— Мурод полвон деганлари жуда зўр паҳлавон экан, — деди.

— Уни қозикалон буйруғи билан Пойкандга от қўйиб, камина олиб келган эдим, — деди иккинчиси.

Қозикалон «Уни камина олиб келган эдим», деган йигитдан:

— Пойкандга сиз бориб келдингизми, Маҳмуд, — деб сўради.

— Ҳа, тақсир. Мен бориб келган эдим.

— Мурод полвон Пойкандийни қисқа вақт ичида топиб, олиб келганингиз яхши бўлди. Унинг курашидан Амир жаноблари ҳам хурсанд бўлдилар. Бинобарин, менинг ҳам бу тадбиримдан хурсанд бўлиб, мақтаб қўйдилар, — деди қозикалон.

— Тўғриси, мен Мурод полвоннинг уйида, у билан қўл олишиб саломлашиб кўришган чоғимдаёқ, унга ихлосим ортганди. Унинг қўллари бақувват, панжаси меникидан икки чандон катта эди. «Агар номдор полвонларни йиқитсанг, қўлинг ҳамма полвонлардан баланд келса, сенга бир от бераман» деб ваъда қилиб эдим. Ҳў-ў-ў ана, ўша от! — деди Маҳмуд иноқ.

— Анави йигитча ушлаб турган отни деяпсанми? — сўради Мулла Мирзо.

— Ҳа, ўшани. Ҳали давра охирида табрик қилиб, ҳадя қиламан дедиму улгира олмадим. Полвон сиз жаноблари билан саройга кириб кетди. Уни ҳалигача кутаяпман. — деди иноқ.

— Ҳа, полвон ҳозир чиқиб қолар. Аммо, иноқ сизнинг полвонга берган ваъдангиз ва унинг амали важидан туҳфа эгасини кутаётганингиз менга жуда ёқди. Бағри кенг, саховатли инсон экансиз. Шу сабаб маврид топиб, сиздаги яхши инсоний фазилатларни Амир жанобларига етказаман ва мавқеингизни кутариш чорасини кўраман, — деди қозикалон.

— Ташаккур, тақсир. Ташаккур! — деди иноқ.

Арки Олий дарвозасидан чиққан Мурод, қозикалон, Мулла Мирзо, Маҳмуд иноқ ва бошқалардан иборат суҳбатдошлар даврасига томон юрди.

У даврага яқинлашгач, қозикалон:

— Ҳўш полвон. Гап сир бўлмаса, қандай янгиликлар бор? — деди.

— Жаноби олийлари: «Кураш ва паҳлавонлик машқларини кўпроқ қилиб юр! Байрам ва базмларда курашга соламан. Шикорга чиққанимда, бекликларга боришда сени ўзим билан олиб кетаман», дедилар.

— Амир жаноблари курашга қизиқадилар, полвонларни ҳам эъозлайдилар, — деди қозикалон.

— Аллоҳга шукур. Шундай экан, — деди Мурод.

— Полвон, Маҳмуд иноқ ҳурмат юзасидан, сенга от туҳфа қилиш ниятида эканлар.

— Маҳмуд амаки, эсимда, шундай ниятингиз бор эди. Аммо мен уни бажаришингизни зарур деб билмайман.

— Тухфани қабул қила қол, Мурод! Бир кун келиб, Аллоҳ хоҳласа, мен ҳам Маҳмуд амакингизни қўллаб юбораман! — деди қозикалон Бадриддин.

Маҳмуд иноқнинг ишораси билан, Оқманглайни ушлаб турган шотир йигитча, уни етаклаб, Мурод томон олиб келди. Мурод Оқманглайнинг жиловидан ушлаб, «Раҳмат, Маҳмуд амаки, сизни Худо қўлласин» деди.

Мурод Оқманглайни эркалади.

— Хўп энди, полвон, Мулла Мирзо ёнингизга икки сарвар қўшиб юборади, уйингизга қайтинг, — деди қозикалон.

Суҳбатдошларнинг барчаси Мурод билан хайрлашди.

18. ТҶҲ

Бухоро Амири Мурод полвонни жуда ёқтириб қолган эди. Шу боис, уни ҳар пайт олдига чақиртириб турар, ёзги оромгоҳлари бўлмиш — Моҳи Хоса ёки Карманада дам олиш мақсадида, томоша ташкил қилиб номдор полвонлар билан курашга қўшар эди.

Амир Мурод полвонни шикорга чиққанида, вилоят ва бекликларга сафар қилганида ўзи билан бирга олиб юришни ёқтирарди.

Шунинг учун ҳам Муроднинг ҳурмати Бухоро амалдорлари ва уламолари орасида ҳам яхши эдики, бу эътибор у уйланиб тўй бўлган кун яққол сезилиб турди.

Мурод ва Қизлархоннинг тўйлари ёз фаслининг бошларида бўлди. Унинг тўйи Сайёт қишлоғида илгари ўтказилган тўйлاردан шуниси билан фарқ қиладики, бу тўйга Бухоро амалдорлари ҳам ўзларининг тўёнлари билан ташриф буюрган, қишлоқнинг илгариги тўйларидаги сингари бир неча ўн эмас, бир неча юз киши қатнашмоқда эди.

Ўша даврда топган қўчқор ёки эчки, топмаган бир бош хўроз сўйиб тўйу маъракасини ўтказган бўлса, Мурод бунга имкони борлиги боис, қишлоқ аҳли, дўсту ёрлар, амалдорларнинг ҳурматини жойига қўйиш мақсадида, тўй жойи бўлмиш қизнинг уйида бир бош хўкиз, ўзининг ҳовлисига кириб-чиқиб турган меҳмонлар учун икки бош қўчқор сўйдириб, кабоб, шўрва, палов сингари овқатлар тараддудини кўрган эди.

Хўжжи чўпчининг хонадони — яъни бўлажак келин — Қизлархоннинг ҳовлисига гиламлар тўшалган. Тўшамалар устига бир неча йўл дастурхонлар ёйилган. Дастурхон агрофидагилар учун турли овқатлар ва ноз-неъматлар муҳайё эди. Қишлоқ оқсоқоли Бозор закотчи, Берди савдогар, Мустафоқул қори, қишлоқнинг ҳурматли – кекса муллаларидан Ҳусанхон Хўжа ва бошқа бир неча муллалар, қариялар Бухоро амалдорлари билан бирга узун айвон остидаги сўрига жойлашишган эди. Икки томон қудалар — Хўжжи чўпчи ва Шароф тегирмончининг бир лаҳза ўтиришга вақтлари бўлмай, меҳмон кутиб олиш билан банд.

Ҳовлига тўй удуми билан, куёвларга хос кийинган йигит — Мурод бир неча куёвнавкар ўртоғининг қуршовида кириб келди.

Ҳовлининг бир четида кўрпа, сандиқлар билан машғул бўлиб турган ўн-ўн беш момо, доира чалиб, ўлан бошлаб юбордилар.

*«Ҳой - ҳой ўлан, жон ўлан,
Ҳойдир бугун, ёр-ёр!
Икки қуда данг турган,
Тўйдир бугун ёр-ёр!
Икки сандиқ рўйма-рўй,
Рўй беради, ёр-ёр!
Икки қуда данг туриб,
Тўй берадир, ёр-ёр!»*

Мурод, ҳамтенг ўртоқлари билан, тўй дастурхонлари атрофидан ўтаркан, ўтирганларнинг барчаси:

«Муроджон, бахтли бўлинглар!»,

«Муроджон, илоҳи, қўша қаринглар!» деган қутлов ва дуолар қилдилар.

Куёв ўртоқлари билан эшикка яқинлашгач, уларга бир момо пешвоз чиқди ва уни ичкарига бошлаб кирди.

Ўртоқлари эса орқага қайтдилар.

Момо Муродни ичкарига, Қизлархон турган хонага бошлаб кирди-да:

— Кел, болам, кел! Маҳраминг бу ерда. Сизларга дастурхон тузатганмиз. Ўтириб овқатланинглар! Бир-бирингизга ана бу ширинликлардан едиринглар! — деди.

Мурод ичкарига кириб, тўй либосини кийиб, дур мунчоқлар, зулфигажжак, аравак, тилло билагузуклар, зебигардон кабиларни такиб олган Қизлархонга маҳлиё бўлиб қолган эди.

Момо эса такрор-такрор: «Ўтиринг, болам, ўтиринг!» деб дастурхонга ундарди.

Муродга Қизлархон: «Ассалому алайкум! Мурод ака» деб, таъзим билан салом бергач, унинг бошидан «учган» ҳуши ўзига «қайтди» шекилли:

— Ваалайкум ассалом! Ўзингмисан, Қизлархон? Бунчалар очилиб кетибсанки, таърифга сўз йўқ, — деди.

— Сезаяпман, кулаяпсиз. Аммангиз шунақа кийинтирдилар. «Шуларнинг барчаси сенга ният қилиб харид қилинган, киясан, тақасан, тамом, вассалом,!!» — деб туриб олдилар.

— Бечора от балки бир амаллаб кўтарар, аммо мен сени шунча тақинчоқларнинг билан қандоқ, кўтариб олов атрофида айлантира оламан, — дея кулди Мурод.

Қизлархон қачонлардир қилган ҳазилини эслади, уялди.

— Қизлархон! Сен, ҳеч қанақа безакларсиз ҳам жуда хушрўй эдинг. Ҳозир мана бу гулдай янада очилиб кетибсан, — деди Мурод ва қўйнидан атиргул чиқариб Қизлархонга узатди.

— Раҳмат, Мурод ака, — деди Қизлархон таъзим билан.

— Болаларим, бир-бирингизга ширбиринч едиринглар! Дастурхондаги тухумлардан, кабобдан, майизлардан енглар. Куёвнинг қорни оч бўлса, ҳали айтганидек, келинни отдан кўтариб ололмайди, — деди суҳбатни тинглаган момо.

Қизлархон ва Мурод кулиб олишди, сўнгра: «Олинг!», «Олинг!» қилишиб, бармоқлари учида ширбиринч олиб, бир-бирининг оғзига мулозамат билан тутиб, ширбиринчхўрлик қилдилар.

Бир оздан сўнг кирган икки момо, ҳовлиққанича: «Сўфи келдилар», «Хусанхон Хўжам келдилар, у ёқ-бу ёғингизни тузатинг, никоҳ хутбаси ўқийдилар», дейишиб, келин ва куёвнинг кийимларини тузатган бўлишди.

Қишлоқ масжиди сўфиси Хусанхон Хўжа ичкарига кирганда у кишини келин-куёвлар ёнма-ён турган ҳолда, таъзим билан, салом бериб кутиб олишди.

— Э-э-э бахтли бўлинглар, ёшлар! Бахтли бўлинглар! — деб ичкарига кирди сўфи. У никоҳ русумини қилиб, хутба ўқиди. Яна бир бор ёшларни табриклар, ташқарига чиқди.

— Энди куёвтўрага рухсат. Уйларига бораверсинлар! Биз келинни ўзимиз олиб борамиз, — деди аёллардан бири.

— Хўп, бўлмаса мен борай, — деди Мурод ва ўрнидан турди. Куёв эшик томон юрган эди, бир момо уни тўхтатди.

— Тўхта болам! Мана бу дастурхонни ҳам ўзинг билан олиб чиқ! Ўртоқларинга берасан. Илоҳим, уларга ҳам юқсин, — деди. Момо дастурхонга кулча ва ширинликларни эҳтиётлик билан тугиб, Муроднинг қўлига тутқазди.

Мурод дастурхонни олиб, эшикдан беш-олти қадам юрмасданоқ, бўз йигитлар унга ташланишиб қўлидан дастурхонни юлиб қочишди.

Қий-чув кўтарилди. Йигитлар дастурхон ичидагиларни, удумга кўра, холироқ жойда ўтириб, тамадни қилиш мақсадида, ҳовлидан қочиб чиқишди. Тўй дастурхони атрофида ўтирганлар уларнинг орқасидан, эҳтимолки, ҳавас билан кулиб қолишди.

Мурод яна уч-тўрт куёвнавкар ўртоқлари билан юриб ҳовлидан чиқди.

Тўй ҳамон давом этарди. Бир оз вақт ўтгач, Мулла Хусанхон Хўжа Мустафоқул Қорига қараб:

— Қори пешин намозига оз қолди. Ошга фотиҳа ўқиб, келин-куёв номига дуо қилсангиз! — деди.

Мустафоқул Қори бош чайқаб «Хўп» ишорасини қилди ва: «Бухоройи Шарифдан келган меҳмонлардан тингласак», — деди меҳмонларга юзланиб.

Меҳмонлар «Ўзларидан!», «Ўзларидан!» «Ўзларига бахш этдик!» дейишгандан сўнг, Қори тўй дастурхонига фотиҳа ясади:

— Берган ноз-неъматлари учун Аллоҳга шукур. Бу куннинг тинчлиги учун, Раббимга, подшоҳимиз — Амир Саййид Олимхон жанобларига чексиз шукурлар бўлсин. Бугун қовушажак ана шу икки ёш бахтли бўлсинлар! Ўзларидан кўлайишиб — ували-жували бўлсинлар, Омин, ё Роббил Оламин. Тўйда ўтирганларнинг барчалари дуога шерик бўлдилар.

Дуодан сўнг дастурхон атрофида ўтирганлар туриб, кетишга шайландилар. Уларнинг аксарияти уй-уйларига, кўпчилик Муроднинг уйига тўйни яна давом эттириш мақсадида юрдилар. Бухородан келган амалдор ва уламолар ҳам Муроднинг ҳовлисига ўтдилар.

Рўзи ўз ҳовлисига Оқманглайни жиловидан тортганича, стаклаб кирди. Пешонаси ҳамда оёқларининг тиззаларига қадар оппоқ қизил отнинг устига қизил бахмалдан мато ташланган, кокилларига шилшилалар илиб безатилган эди. Урф-одатга кўра келин ана шундай безатилган отда куёвнихиға кузатилиши лозим эди.

Бунда келин томонидан амма, хола, янға кабилар келин билан бирға боришлари, отни эса келиннинг яқинларидан бир киши стаклаши лозим бўларди.

Ҳовли меҳмонлардан бўшаб, келин учун безатилган от ҳам тайёр бўлгач, аёллар келинни ҳовлиға олиб чиқишди.

Қизлархон отасидан оқ фотиҳа олгач, Рўзи ушлаб турган Оқманглайнинг эгарига аммаларидан бирини, келинни эса унинг орқасига миндириб қўйишди. Момолар куйлаган «ёр-ёр» қўшиғи, доира садоси остида уни куёвнихиға кузата бошладилар:

*«Ҳай-ҳай ўлан, жон ўлан.
Ўланчимаң, ёр-ёр!
Икки ёшға бахт тилаган,
Тиланчимаң, ёр-ёр!
Чимилдиқнинг этағи,
Ботланади, ёр-ёр!
Қизни олиб қудалар,
Отланади, ёр-ёр!
Қизни олиб аммалар,
Аста юринг, ёр-ёр!
Куёв тўра уйиға,
Омон боринг, ёр-ёр!»*

«Ёр-ёр» айтиб келаётганлар кўп йўл юришмади. Улар Шароф тегирмончининг дарвозаси қадар — бор-йўғи эллик-олтимиш қадам юрдилар. холос.

Меҳмонлар завку шавқ билан кутиб олинди. Қудалари уларнинг устларига: «Бахт билан келсин!», «Ризқ билан келсин!» деб, чимдимларида ун сепишди.

Иккала томон ҳангомалашиб, кулишиб олдилар.

От дарвоза олдиға келиб тўхташи билан куёв йигит кулгу, қий-чув овозлар остида, келинни отдан кўтариб олди-да, ҳовли ўртасида ёниб турган олов атрофида айлантира бошлади. Бу

орада: «Энди «ёр-ёр» айтиш биздан!», деган куёв томон момолари доира чалиб, «ёр-ёр» бошлаб юбордилар.

*«Йиглама қиз, йиглама!
Ёр саники, ёр-ёр!
Остонаси тиллодан,
Уй саники, ёр-ёр!*

*Ўттиз кўрпа рахт урдим,
Нарвон билан, ёр-ёр!
Бек ўғлима тўй қилдим,
Армон билан, ёр-ёр!*

*Ҳой-ҳой ўлан, жон ўлан,
Ҳойинг бўлсин, ёр-ёр!
Тўққиз ою-ўн кундан,
Ўғлинг бўлсин, ёр-ёр!»**

Мурод келини олов атрофида, дуолар, табриклар, ҳазил-ҳузуллар қуршовида уч маротаба кўтариб айланди-да, келин-куёвлар учун ажратилган чимилдиқли уйга кўтариб, кириб кетди.

У орқасидан кирган онаси ва уч-тўрт момонинг дуоси, табриги, ўғитларини олгач, уларга: «Раҳмат сизларга. Энди ташқарига чиқаверишларингиз мумкин!» деб қўйди.

Ташқарида эса, катта-катта мис қозонларда турли таомлар осилган бўлиб, шодиёна тонггача давом этди.

19. МУҲОРАБА

Мурод уйланиб оила қурганидан сўнг ҳам, тўй ва байрамларда, Амир томонидан уюштирилган хос давралардаги кураш олишувларида қатнашиб, давранинг энг олд полвонига айланди. У севиклиси Қизлархон билан етти йил ширин ҳаёт сурди. Барча бухороликлар бошига тушган мусибатли кунлар уларнинг оиласини ҳам четлаб ўтмади.

* Назокат момо Ҳайдар қизидан

Ўн тўққизинчи асрнинг бошларидан Русия ва Ўрта Осиё давлатлари орасида савдо-сотиқ ишлари ниҳоятда яхшиланиб борди.

Жумладан, рус савдогарлари ўзлари олиб келган ноёб молларни Бухоро бозорларида сотишар ва бу ердан тери, пахта, юнг, шойи гиламлар, от ва чорва молларини сотиб олар эдилар. Савдо-сотиқдан ҳар иккала томон манфаатли бўлиб, Русия ва Бухоро давлати орасида дўстлик ришталарини мустаҳкам боғлаган эди. 1868 йилга келиб Бухоро билан Русия ўртасида тузилган шартномага биноан Русия фуқаролари Бухоро амирлигига солиқ тўлашдан озод эди, лекин улар маҳаллий бозорларда савдо-сотиқ қилганликлари учун молнинг юздан икки ярим фоизини Бухоро ҳукуматига бериши шарт эди, холос.

Саййид Амир Музаффархон ўғли Саййид Амир Абдулаҳадхон йигитликнинг дастлабки кезларида мамлакатда ислоҳот ўтказишга киришган эди. У киши жуда кўп янгиликларга йўл очди. Мамлакатга темир йўл, телеграф ҳамда Моҳи Хосадаги бошқарув ва дам олиш оромгоҳи электр чироғи билан таъминлади.

Русиянинг маҳаллий халқ билан дўстлик ришталари янада мустаҳкамланиши учун Бухорода сиёсий шўъба таъсис этилди. Бу сиёсий шўъба рус фуқаролари ва савдогарларининг Бухорода эркин юришини таъминларди. 1880 йилларда Тошкентдан Бухорои Шарифга қадар, 1888 йилларда Чоржўй беклиги ҳудудигача ётқизилган темир йўл излари бу икки давлат ўртасидаги савдо-сотиқни янада ривожлантириб юборган эди. Амирликнинг ҳисоб-китобиغا кўра фақат Бухоро–Русия савдо-сотиғининг ўзи билан икки юз эллик миллион франкни ташкил этарди. Аммо Саййид Амир Олимхон салтанати даврига келиб, Русияда бўлиб ўтган 1917 йил феврал инқилобидан сўнг ўзларини «болшевиклар» деб атаган жамоа вакиллари ёмон ниятли илк қадамлари ва тарғиботлари Бухорога ҳам етиб келганди.

1918 йилнинг ўнинчи мартада болшевиклар ҳамла қилиб, Бухоро музофотига қарашли Зиёвуддин мавзейини эгаллаб олишди. Бундан норози бўлган халқ оёққа турди. Ҳатто, қўшни Афғонистон халқи ҳам болшевикларга қарши курашда Бухорога ёрдам беришга тайёр эди. Бундан чўчиган болшевикларнинг қўмондони Колесов 1918 йилнинг йиғирма бешинчи мар-

тида Амир билан сулҳ тузишга мажбур бўлди. Бухоро Амири ҳам аҳволини тузатиш мақсадида, сулҳ тузишни яхшироқ деб биларди. Шундан сўнг ҳам болшевиклар ўзларининг сохта ташвиқотлари билан оми халқ орасидан анчаларини ўзлари томон оғдира бошладилр. Болшевиклар Бухоро давлатига ғайритабий шартлар қўйиб, уларнинг ижро этилишини талаб қиладиган бўлишди. Улар ўринсиз равишда бухоролик фуқароларни йўл-йўлакай тутиб, қамаб қўйишни бошладилар. Уруш бўлиши муқаррарлигини тушуниб етган амир Саййид Амир Олимхон ҳар томондан одам тўплаб, Бухоронинг Когон темир йўл тўхтамида қуролланган ҳолда душманга қарши жангга тайёр турди.

Юқорида зикр этилган, болшевикларнинг 1918 йилги Бухоро давлатига қилган босқинчилик урушидан мақсад бутун Бухоро давлатини босиб олиш эди. Аммо Бухоро Амирининг қўллаган чоралари ва халқнинг муносиб қаршилиги туфайли улар фақат Зиёвуддин туманни босиб олишга эришишди.

20. ЖАНГ МАЙДОНИДА

1918 йил. Март ойининг 24 куни. Икки ҳафтадирки, болшевик босқинчилари Бухоро давлати музофотига қарашли Зиёвуддин темир йўл тўхтамига жойлашиб олиб, шу мавзени босиб олиш, сўнгра Бухорога юриш қилиш мақсадида жон-жаҳдлари билан ҳужум қилмоқдалар.

Кўп сонли қўшини борлигига қарамасдан Бухоро давлати ҳарбий вазири Муҳаммад Саидбек парвоначи болшевик босқинчиларига қарши очиқ ҳужумга ўтмасдан, ҳозирликча, чекиниб келмоқда.

Ҳарбий вазирнинг бундай йўл тутишига етарлича сабаб бор эди, албатта. У бу билан Зиёвуддин мавзеидаги қишлоқларнинг вайрона ва култепага айланишининг олдини олган, кўп сонли бўлса-да, тажрибасиз қўшинларини уруш тажрибаси ва тактикасига эга бўлган болшевик қўшинларига рўбарў қилиб қўйиб, қирилиб кетишининг олдини олган эди. Бинобарин, у қишлоқларни ташлаб чиқиб, жанубга – Бухоро шаҳри томон чекинса-да, Зиёвуддин мавзесининг жанубидаги ялангликда жойлашган паст-баланд дўнгликлар – қиртепалар ортига жойлашиб олиб яхшигина жанг истеҳкомига эга бўлиб олган эди. Энди, болше-

вик босқинчилари Бухоро томон юриш қилишлари учун каттагина ялангликни босиб ўтишлари зарур эдики, бу улар учун катта талофат талаб қилар эди. Чунки, тепаликлар орқасига жойлашиб олган Бухоро давлати қўшинлари, бу ерда туриб, уларга муносиб қаршилик кўрсата олиши мумкин эди. Шундай бўлса-да, босқинчилар ялангликни кечиб ўтишга бир маротаба уриниб кўрдилар, милтиқ ва пулумётлардан ўққа тутулиб, кўл талофатлар кўргач, орқага чекиндилар. Шундан сўнг иккала томон қўшинлари ҳам ўзаро узоқда жойлашиб олишиб, бир-бирлари томон милтиқлардан, пулемётлардан ва тўплардан ўк отиб турмоқда эдилар.

Бу урушда Мурод полвон Пойкандий ҳам кўпчилик қаторида қир ён бағрига ётиб олган юрт босқинчиларини мўлжалга олиб, милтиқдан ўқ узмақда эди. Унинг милтиғида ўқи тугаб қолгудек бўлса, бирор ярадор ёки шаҳиднинг милтиғини олиб, яна қир бағрига ўрнашиб олганича, ён-атрофдан шиппиллаб учаётган ўқлар ва унча узоқ бўлмаган жойларда портлаётган тўп ўқлари – металл соққаларининг портлашларига беписанд жанг қиларди.

Босқинчиларнинг ўқларига дучор бўлганларнинг кўпчиликлари яраланиб, инграб ётган бўлсалар, кўпчиликлар жон таслим қилмоқда эдилар.

Бухоро давлати аскарлари орасида шундай одат бор эдики, муслмончилик юзасидан, жанг бораётган бўлишига қарамай, ҳар бир шаҳид устида йиғилишиб узоқ вақт жаноза ўқишар ва мусибатга берилишарди. Бу эса ҳарбий вазирга ёқмас, ўзининг хос одамлари ҳамда яловбардор билан отда жанг майдонини кузатиб юриб, аскарларни вақтинча бундай одатдан тийилишга ва жанг қилишга ундарди.

– Муслмонлар! – деди Муҳаммад Саидбек, у ер – бу ерда шаҳидлар атрофида, йиғилганларга баланд овоз билан, – ҳозир ҳар бир шаҳид устида йиғилиб, кўз ёш тўкиш вақти эмас. Ахир ортимизда муқаддас шаҳримиз Бухороий шариф турибди. Ожизалару фарзандларимиз ор-номусини босқинчилардан ҳимоя қилишимиз даркор! Қани, қуролларингизни қўлга олинг! Она юрт учун курашга чоғланинг!

Унинг бу сўзларидан таъсирланган аскарлар, ўринларидан туриб, қўлларига милтиқларини олишиб: “Энди бу босқинчиларга омонлик йўқ!”, “Босқинчиларга ўлим” дейишганларича

тепаликлар ён бағирларига ўрнашиб олиб, душман тарафга ўқ ёғдира бошлашди.

Майдонда ёш бир аскар оғир яраланган кекса аскарни қўйнига олганича унинг сўнги сўзларини, кўзларида ёш билан, тингламоқда эди:

– Болам, – деди ярадор, титроқ овозда, – умримда бирон бир кишини хафа қилиш тугул ҳайвонга ҳам озор бермаганман. Номи ўчсин – уруш сабаб, қўлимга милтиқ олиб, одам боласига қарата ўқ отдим. Бунинг устига, икки ҳафтаки, ҳар куни, беш вақт номознинг икки-учтаси қазо бўлди. Билмадим, охиратим қандай бўлади? Аллоҳ мени кечирмас. Мен ўлсам жасадимни шу қир бағрига кўмиб қўяқолинглар.

Кекса жангчи шу сўзларни айтиб тугатаркан бошқа гапира олмади. Бир-икки бор қийналиб нафас олди-да, бутун вужуди билан силтаниб қўйди, бошқа нафас олмади. Ёш жангчи эса, кўзларида ёш билан, марҳумнинг бошини тупроққа қўйиб, апилтапил, пичирлаб, жаноза ўқиди. Сўнгра қўйнидан пичоғини чиқариб, қир бағрини ёра бошлади.

Отишмалар давом этмоқда эди. Душман тарафидан отилган тўп ўқларининг кўплари қиртепалар олдига тушиб, портлаб, чакалакзору қамишзорларни портлатиб юборса, гоҳ-гоҳ тепаликлардан ўтиб тушиб Бухоро давлати аскарлари ёнида портлар ва ҳар гал тўрт-беш кишининг умрига зомин бўларди.

Муроднинг ўнг томонида жойлашиб ўқ узаётган аскар олдига келиб тушган снаряднинг кучли портлаш тўлқини уни пулемёти билан баравар орқага улоқтириб юборди. Оғир пулемёт ва тупроқ кўчкиси босиб қолган пулемётчи бор овози билан бақира бошлади:

– Ёрдам беринглар! Ёрдам беринглар! Куйяпман!

Ўқ отилаверганидан қизиб кетган пулемёт стволи унинг бўғзини куйдираётган эди.

“Ҳозир биродар, ҳозир!” дея, унинг устидан пулемётни кўтариб олмоқчи бўлдилар, аммо уддалай олишмади. Шу пайт Мурод, югурганча етиб келиб, иссиқ бўлишига қарамай, бир уринишда пулемётни аскарнинг устидан кўтариб олди.

Буни кузатиб турган ҳарбий вазир воқеа жойига келиб:

– Баракалла полвон! Урушнинг биринчи кунлариданоқ кузатиб юрибман. Яхши жанг қилмоқдасан. Ҳозирги ишинг ҳам таҳсинга лойиқ. Аллоҳ умрингни зиёда қилсин, – деди.

– Илоҳи, айтганингиз келсин, – деди Мурод.

– Раҳмат сизга полвон ака, – деди ўрнидан туриб, ўзини зўрға ўнглаб олган пулемётчи.

– Биродарчилик, ука, – деб қўйди Мурод, қисқагина ва яна тепалик устида қолдириб келган милтиғи томон шошди.

Бухоролик жангчиларни кузатиб, жангга ундаб бораётган ҳарбий вазир ва унинг икки нафар хос кишисининг отлари улардан олдинроқда портлаган тўп ўқининг гумбирлашидан саросимали силтандилар. Душман томонидан отилган тўпнинг ўқи вазир – Муҳаммад Саидбек парвоначидан олдинроқда, ундан олти-етти қадам узоқроқда, портлаган эди. Гарчанд портлаш вазирга бирон жароҳат бермаган бўлса-да, унинг ёнида бораётган икки кишидан бирини яралаган, улардан олдинроқда бораётган яловбардорни от устидан улоқтириб ташлаган эди. Кучли портлаш яловбардорнинг отини ағнатиб, узини эса учтўрт қадам нарига улоқтириб юбориб, қўлидаги Бухоро давлати байроғини тепаликдан нарига учириб туширган эди. Байроқ шундай бир жойга бориб тушган эдики, уни тезлик билан бориб олинмаса, ёниб келаётган чакалакзор олови домида қолиши мумкин эди. Шу боис, муқаддас ялов ёниб кетмаслиги чорасидан, вазир саросимага тушиб қолди.

У зудлик билан отидан тушиб, тепалик бағирлаб байроқ учиб тушган жойга яқинроқ борди, кузатди.

Ўтган йилдан қолиб бўй чузиб турган ўлик қамишлар серпана жангаллар ва ёнтоқлар фасли баҳорнинг биринчи ойи якунида нур таратиб турган қуёшнинг ожизгина тафти билан ҳали тўла қуриб улгурмаган. Шу боис ҳам, олов байроқ тарафга, димиқиб, тутаб ёнган кўйи яқинлашмоқда эди.

– Қани! Қани, ким нариги тарафга ўтиб, байроғимизни олиб қайтади. Қайси мард ўтади? Қани, ким?! – ҳаяжон билан, ҳайқириб гапирди ҳарбий вазир.

Атрофдаги аскарлар тепаликдан нарига — душман ўқи ёғилиб турган ялангликка ўтиб байроқни олиб қайтиш осон эмаслигидан бир зум, қўрқинч ва ҳадик билан, жим турдилар.

– Мен! – деди ниҳоят, ўрта ёшлардаги бир аскар, қўлидаги милтиғини ерга қўяркан.

– Худо умрингни берсин, тезроқ бўл! Биз ҳаммамиз душман томон бараварига ўқ отиб сени тўсиб турамиз. Борақол! – деди Муҳаммад Саидбек.

Ҷарбий вазирнинг “Ҳамма бараварига, душман тарафга қарата, ўқ отиб турсин!” деган буйруғи билан тепаликлар ён бағрига ётиб олган Бухоро давлати аскарлари болшевик босқинчилари томонга қарата ўқ ёғдира бошладилар. Ўқ ёмғирига дучор бўлган кўпгина босқинчилар писиб олдилар.

Пайтдан фойдаланган аскар, байроқни олиб қайтиш мақсадида, югуриб тепаликдан нарига ўтди. Тезлик билан бориб, байроққа қўл тегизиши билан кўкрагига ўқ тегиб йиқилди.

Оғир ярадор бўлишига қарамай, чузилиб, байроқни ушлади, уни алангадан бирор қарич берироққа тортди. У байроқ дастагини ўнг қўли билан маҳкам ушлаганича, илиқ тупроққа секин бош қўйди...

Қуёш нуридан илиган тупроқ болалигини эслатди. Гуё, онасининг мулойим, тафтли тиззасига бош қуйгандай, онаси эса унга: “Роса чарчабсан болам, ухла, оромингни ол!” дея сочларини силаётгандек бўлди. У кўзини юмди ва мангу уйқуга кетди.

Воқеадан воқиф бўлганларнинг барчаси афсус-надомат чекишди.

– Афсус, – деди Ҷарбий вазир ҳам чуқур нафас оларкан. У бир зум бош эгиб турди-да, буйруқ билан эмас, илтимос оҳангида “Байроғимизни олиб қайтишга ўзида журъат топа оладиган яна бирон мард борми?” — деди.

– Бор! – деди, ёш, тўладан келган, бир аскар йигит.

– Баракалла аскар! Шошил, шамолдай ел! Борақол! Аллоҳ паноҳида асрасин, – деди вазир, Бухоро аскарларининг кўпчилиги, милтиқ ва пулемётлардан душман тарафга ўқ ёғдириб турдилар. Пайтдан унумли фойдаланишга уринган ёш аскар байроқни олиб қайтишга уринди, аммо... воқеа мудҳишлик билан тугади. У тепалик устидан ўтиши биланоқ душман тарафидан ўққа тутилиб, ҳалок бўлди.

Бухоро давлати аскарлари орасига ғамли сукунат чўкди.

— Байроқдан айрилиш – ўлим. Байроқни олиб қайтиш учун ўзим бораман! – деди Ҷарбий вазир, қўллари бармоқларини мушт қилди, — Душманга қарата ўқ отиб туринглар! — деди-да, тепаликдан ошмоқ-чун шахдам қадамлаб кетди. Унинг гавдасининг бош қисми тепаликда юқори кўтарилиши билан унга қарата, душман тарафдан ўқлар ёғила бошлади. Ўқлар чив-чивлаб товуш берганича, унинг яқинидан ўтмоқда эди. Шу пайт кимнингдир бақувват қўллари уни пастга босди, орқароққа

тортиб, унинг гавдасини душман ўқларидан яширди. Фавқулодда бу ишдан ҳайрон бўлган ҳарбий вазир орқасига бурилди, ўзини пастга орқага тортган киши билан юзланди.

– Полвон, сенмисан?! – деди ҳарбий вазир ва бошқа бирон сўз демай, гўё сеҳрлангандай унга термулиб қолди.

– Азиз бошингиз омон бўлсин, Муҳаммад Саидбек жаноблари. Байроқни олиб қайтишга мен бораман, – деди Мурод.

Шу пайт вазирнинг хос кишиларидан бири келди-да, уни янада орқароққа тортди.

Байроқ турган жойга ўтиб олиш учун тепаликдан тез, шиддат билан, ошиб ўтиш керак эди. Акс ҳолда душманга нишон бўлиб қолиш ҳеч гап эмас. Шу боис ҳам Мурод, тепаликдан тез ошиб ўтиш мақсадида, олдинга йигирма қадамча орқага тисарилди, сўнгра бор кучини йиғиб, тепалик томон югурди. У тепалик устида “лип” этиб кўринди-ю, ўзини пастга отиб, байроққа яқинроқдаги чуқурроқ бир жойга ўрнашди.

Яловни ҳалок бўлган жангчининг қўлидан олиб, унга ниҳоятда яқинлашиб қолган оловдан бериороққа тортди.

Мурод тепаликдан югуриб байроқ томон, кечиб ўтганида унга чаққонлиги жуда қўл келган эди. Шу сабаб унга томон ўқлар узган душман пулемётчисини доғда қолдирган эди.

Энди-чи? Энди у пастликдан юқорига қараб югуриб ўтиши лозим. Ўтганда ҳам қўлида байроқ билан ўтмоғи шарт. Акс ҳолда ҳаммаси беҳуда... Ана шундай масъулият олдида таваккал қилишдан чўчиган Мурод бир зум чалқанча ётиб, осмонга термулиб, ўйлаб турди. Унинг кўзлари анча олисроқда, баланд учиб ўтаётган қарғаларга тушди. Уларни кўз илғай олмас даражадаги олисликка қадар кузатди. Шу дамда унинг кўз ўнгида онаси гавдаланди. Онаси уни урушга кузатаётиб нон тишлатиб, ризқ сақлаган ва “Бухоромизни ёвдан асра! Ҳар бир дамда ўзингни эҳтиёт қил! Аллоҳ сени ўз паноҳида асрасин!” деб дуолар ўқиган эди. Ана шулар кўз олдида гавдаланган Мурод, беихтиёр “Аллоҳ ўзинг паноҳингда асра”, деди-ю, бир-икки чуқур нафас олиб, шиддат билан ўрнидан турганича қўлида байроқ билан ўзиникилар томонга югура кетди. Бухоролик аскарлар унинг очикдаги ҳаракатини тўсиб туриш учун душман томонга тинимсиз ўқ отиб турдилар.

Душман пулемётидаги чиқаётган қўрғошинлар Муродни деярли “қувлар” эди. Мурод тезлик билан югуриб келиб тепа-

ликдан паста – ўзиникилар тарафга ўзини отди. Ҳамма бир зум отишдан тўхтаб, тирик келган – мард ва жасур юртдошларига ҳавас билан боқишди.

Пастликка – ўзиникилар томонга ўтиб олган Мурод қўлида ушлаб турган мусулмонлик рамзи – ҳилол ва беш вақт шарт намозни англатиб турувчи – беш панжа сурати муҳрланган Бухоро давлати байроғига ўтирган чанг – ғуборни туширди-да вазирга узатди.

Мурод байроқни олиб қайтиш учун тепаликдан нарига югуриб ўтганида душман пулемётчиси, қанчалик сергак турган бўлишига қарамасдан уни нишонга ололмаган эди. Шунда унинг қўмондони: “Галварс, нари тур! Ҳали уни қочириб юборасан..! деганча уни итариб юбориб пулемётни ўз измига олган эди. Аммо у ҳам байроқни елдириб югуриб кетаётган жангчини нишондан қочирди.

— Одам боласининг бу қадар чаққон бўлишини биринчи бор кўришим, — деди у, бошидаги фуражкасини юқорилаб қўяркан, ҳайрат билан.

Шу пайт, унинг олдига, ўринбосарларидан бири ёнида ўрта ёшлардаги ўзбек йигити билан яқинлашиб келди-да, гап бошлади:

– Ўртоқ қўмондон, манабу ўзбекнинг гапига караганда отишмани бир зум тўхтатиб турсак, Бухоро аскарлари, бир оздан сўнг, пешин намозини ўқишга тушарканлар. Ўша пайтда босириб борсак уларни қириб ташлашимиз мумкин экан.

“Пешин намози” — дея такрорлади болшевиклар қўмондони ва сотқиннинг фикрида ҳақиқат борлигидан қувониб кетди.

– Ҳа, ҳа. Пешин намози бўлади, — деди сотқин, лаганбардорлик билан, бош чайқаганча, каловланиб.

Шундан сўнг босқинчилар ўқ отишни тўхтатишди. Жанг майдонида бир фурсат, Бухоро халқи кутгани – тинчлик ҳукм сурди. Аммо у узоқ чўзилмади. Бухоро давлати аскарлари намоз ўқиш билан банд, деб ўйлаган болшевик босқинчилари ҳужумга ташланишди. Аммо, кутилмаганда қақшатқич зарбага дучор бўлиб, қўшинининг катта қисмини талофат бериб, орқага чекиндилар.

Босқинчилар ўқ отишдан тўхтаб, сукут қилган дамда Бухоро давлати ҳарбий қўшин қомондони Муҳаммад Саидбек бунинг ҳарбий ҳийла эканини тушуниб етган эди. У ўз қўшинла-

рига: «Аллоҳ раҳмдил ва иноятли. Ўзи кечирсин, яна бир бор намозни қазо қилиб, босқинчиларнинг ҳужумига тайёр туринг, мусулмонлар!» — дея буйруқ берган эди. Шу сабаб ҳам болшевик қўшинларининг ҳужуми катта талафотли чекинишлари билан якун топди.

Бундай талофат бериб қўйган босқинчилар қўмондони Колесов дурбин билан Бухоро давлати қўшинларини кузатди.

Унинг нигоҳи бухороликларга келиб қўшилаётган ўнлаб, юзлаб одамларга тушди. У ўз кўзларига ишонмай, дурбин билан қайта ва яна қайта келиб қўшилаётганларга қаради. Сўнгра жаҳл билан:

– Сотқинни топиб келинглар! – деб буйруқ берди.

Зум ўтмай унинг олдига ўз давлати ва халқига хиёнат қилган – сотқинни судраб келдилар.

– Ҳозир биз жуда ожизмиз. Шунинг учун, қандайдир бир ўз ватанининг хоинининг гапи билан ҳужум қилишимиз эмас, сулҳ тузиш чорасини қидиришимиз керак, – деди болшевик босқинчилари қўмондони Колесов.

У шундай деб, белига осиглик камаридан тўппончасини олиб, ҳамма ўқини сотқинга қарата отди. Қонга беланган сотқин узала йиқилди. Босқинчилар қўмондони ўқсиз тўппончасини сотқиннинг жонсиз жасади устига ташларкан, алам билан, чуқур-чуқур нафас олди, сўнгра қўлига оқ байроқ олиб жанг майдони томон хомуш қадам босди.

Тўпларнинг вайронали гумбурлашлари, милтиқлар ўқлари «ёмғири» остида кечган бу қонли муҳораба айниқса, бухороликлар учун жуда талафотли бўлди. Минглаб бухоролик ёшлар Бухоройи Шариф озодлигини сақлаб қолиш йўлида шаҳид бўлдилар.

Зиёвуддиндаги жангларда кўрсатган жасорати учун Мурод полвон Лойкандий ҳарбий вазир томонидан — тўқсабо ҳарбий унвони билан тақдирланди. Тўқсабо Мурод полвон Бухоро давлати ҳимоясини янада мустаҳкамлаш мақсадида, Қоракўл беклигидан аскарликка лаёқатли деб топилганларни йиғиб келиш ва уларга ҳарбийдан сабоқ беришга юборилди.

21. ДЎСТЛАШУВ

Мурод, Амирнинг буйруғи билан бориб, Қоракўл халқи ичидан минглаб кишиларни кўнгилли равишда, ватан ҳимоясига тайёр эканини қайд қилса-да, улардан фақат бир минг беш юзга яқини чавандозни ўзи билан Бухоро шаҳрига олиб борди.

У қоракўллик отлиқлар — ватан ҳимоячилари билан Бухоро шаҳрига кириб борганида, кўчалар халқнинг олқишларидан ларзага келди. Омманинг душман устидан ғалаба қозонишга ншончи янада ортиб, суворийлар ортидан доира чалиб, ўйнаб, куйлаб борарди.

Арк олдида Мурод бошлаб келган отлиқларни бир неча амалдорлар билан биргаликда генерал Хожи Юсуфбек Муқумбий кутиб олди.

Мурод отидан тушиб, унинг жиловини бировга тутқазди, ўзи Хожи Юсуфбек олдига борди.

— Ассалому алайкум, генерал Хожи Юсуфбек жаноблари, — деди Мурод, таъзим билан.

— Ваалайкум ассалом! Ватан озодлиги жонфиғони. Қоракўллик бу суворийлар билан келаётганингиз Амиримиз жаноби олийларига, ҳозиргина етказилиб, бизни сизнинг истиқболингизга чоғлаган эдилар. Буюрдиларки, уларни ўзингиз билан Когон темир йўл тўхтами тарафга олиб борар экансиз. У ерда сизни жаноби олийларининг тоғалари — ҳарбий вазир Муҳаммад Саидбек парвоначи, қўмондон Абдулҳофиз парвоначи ва Муҳаммад Иброҳимбек девонбеги каби аскар бошлиқлари кутиб оладилар.

— Хўп бўлади, тақсир. Бош устига, — деди Мурод.

— Айтганча, Мурод Пойкандий, сиз энди тўқсабо ҳарбий унвони даражасидасиз. Суворийларни олиб юришда қатъиятлик даркор эканлигини унутманг! Отлиқлар сиздан илгарилаб кетмасликлари, кўча чангитиб тарқоқ юрмасликлари лозим!

— Хўп бўлади, генерал жаноблари, — деди яна Мурод таъзим билан.

— Шошилнинг! Бунча суворий аскарлар билан боришингиз у ердаги биродарларимизни ғурурлантириб юборади, иншоолло, — деди генерал.

Мурод «Иншооло», деди-да, тисарилиб икки-уч қадам юргач, бориб отига минди. У отининг жиловини тортиб, отлиқлар томон бурди-да:

— Азиз қоракўлликлар! Энди сизлар шунчаки, Ватан ҳимоя-чигина эмас, балки улус ва шарият ҳимочиси бўлмиш — Амимиз жаноби олийларининг ишонган аскарларисизлар! Шу боис, отда юрганда тартиб билан юришни, олдинда бораётган амалдор ва қўмондонлардан олдинга ўтиб кетмасликни, тарқоқ ва саёқ чап чиқариб юрмасликни ўрганишингиз ва бериладиган буйруқларга қатъий амал қилишга одатланишингиз даркор! Қани, менинг орқамдан юринглар, кетдик! — деди ўктам овоз билан.

Отлиқлар Муроднинг бу сўзларига жавобан: «Хўп бўлади, полвон!» дея унинг орқасидан эргашдилар.

* * *

Мурод қоракўллик суворийлар билан, Когон темир йўл тўхтама ёнида жойлашган аскарлар қароргоҳига кириб борганида уларни катта ҳурмат ва олқишлар билан қарши олдилар.

Уларни ҳарбий вазир Муҳаммад Саидбек парвоначи, уруш қўмондони Абдулҳафиз парвоначи, Иброҳимбек бий аскар бошлиғи ва бошқа хос кишилар ва амалдорлар кутиб олишди.

Бу ерда жамланганларнинг аксари Амирнинг низомий ҳарбийлари бўлиб, уларнинг кийимлари оқ кулуча, белларидан қайиш камар билан боғлар эдилар. Шимлари қўй теридан, оёқларида этик, бошларидан қўзи тери телпак бор эди. Саркардаларнинг бош кийимларини савсар мўйнасидан бўлиб, нишонлари олтиндан эди.

— Хуш келдингиз, тўқсабо! Кўп сонли аскар йиғибсиз, сизга ташаккур! — деди Муҳаммад Саидбек парвоначи, Мурод билан сўрашиб бўлгач.

— Бу йигитлардан ўн чандон мўли Қоракўлда қолдилар. Уларни ҳозирча, олиб келишни лозим билмадим. Аммо улар ҳам ҳар лаҳзада шай туражаклар. Бу ерга келганлар — ўзларида оти бор ватанпарварлар, — деди Мурод.

— Улар неча сонлиг. Сизда ҳисоби борми?, — сўради Абдулҳафиз парвоначи.

— Ҳа, мана! — деди Мурод, қўйнидан қоғоз чиқариб унга узатар экан.

— Хўп, яхши. Бир ярим мингтача эканлар, — деди парвоначи ва қўлидаги қоғозни Иброҳимбек аскар бошлиғига узатаркан, унга:

— Муҳаммад Иброҳимбек, сиз бу суворийларни бошлаб боринг-да, бугуноқ ҳарбийдан сабоқ бердиришни бошлаб юбортинг! — деб тайин қилди.

— Хўп бўлади, тақсир! — деди Иброҳимбек бий бош эгиб.

Иброҳимбек бий Мурод бошлаб келган отлиқлар томон юраркан, Муродга қарата:

— Қани, туксабо, мен билан юринг — деди.

— Хўп тақсир, — деди Мурод ва унинг орқасидан юрди.

— Ҳозир биз отлиқларни иккига ажратамиз. Бир гуруҳга отда қилич яланғочлаб ҳамла қилишни, иккинчи гуруҳга, милтиқ ва тўппончалардан, мўлжалга ўқ отишни ўргатамиз. Сўнгра ўринларини алмаштирамиз, — деди аскар бошлиғи, йўл-йўлакай суҳбат очиб.

— Яхши бўлади. Бу йигитларнинг аксарияти далада ишлашдан бўлак иш қилишмаган, — деди Мурод.

— Сиз ҳам жангга киргансиз. Жангда қандоқ ҳаракат қилиш лозимлигини уқтириб боринг!

— Яхши тақсир, тушунтираман, — деди Мурод.

Улар ўзаро суҳбат билан суворийларга яқинлашиб борганларида, отлиқлар бош эгиб салом бердилар.

— Ассалому алайкум! Ҳуррият посбонлари! — деди Муҳаммад Иброҳимбек, баланд овоз билан.

— Ваалайкум ассалом!, — дейишди суворийлар.

— Юрт озодлиги ва келажак сизнинг қўлингизда! Аллоҳ бу йўлда барчангизга ҳиммат ато қилган бўлгай!

«Иншоолло!», «Иншоолло!» дейишди жамоадагилар.

— Қани, сизлар ўннга, қолганлар эса чапга ажралиб, икки гуруҳга бўлининглар! — деб буйруқ берди Иброҳимбек бий, ўнг қўли билан томонларга ишорат қилиб. Суворийлар иккита гуруҳга ажралдилар.

Бир гуруҳ отлиқлар, душманга отда қилич билан ҳамла қилишни ўргатувчи Ўрин чаққоннинг олдида бордилар. Бу ерда отлиқлар қўлларида қилич билан, от чоптириб, ҳар беш қадамда ерга суқиб кўйилган чўпларни қилич билан каллаклаш ёки йиқитиб ўтишни машқ қилншарди. Бу жуда қийин машғулот эдики, бунда тез елиб бораётган отда туриб ўнгдаги чўпга зарба берилгач, қисқа вақт оралиғида сўлдаги чўпга зарба бериш учун қилични яна ҳаволатиб, зарбага ҳозирлаш керак бўларди. Бунга эса ҳар ким ҳам уддалай олмасди. Бу машғулотни ўрта бўйли,

ориқдан келган, хушбичим чавандоз тез-тез курсатиб турар, қолганлар эса, унга тақлидан бажаришга ҳаракат қилар эдилар.

Иброҳимбек бий билан Мурод Ўрин чаққоннинг олдига борганларида у машғулотдан бўшаб, отдан тушиб, уларнинг олдилари томон юрди.

— Ассалому алайкум! — деди Ўрин чаққон. Мурод ва Иброҳимбек бий «Ваалайкум ассалом!», дея алик олдилар.

— Ўрин чаққон, танишиб ол! Бу киши Мурод тўқсабо бўладилар. Бундан кейин, бошқа ҳарбий амалдорлар қатори бу кишига ҳам итоат этасан! — деди Иброҳимбек

— Бу киши тўғрисида эшитганман. Адашмасам, тўқсабо — Мурод полвон Пойкандий бўладилар, — деди Ўрин чаққон.

Мурод ва Ўрин чаққон қўл олишиб саломлашдилар.

— Яхши, Чаққон! Энди сенга хизмат кўпайди. Ана бу гуруҳ отлиқларга ҳам ҳунарингни ўргатасан!

— Бош устига, тақсир, — деди Ўрин чаққон ва югуриб бориб, отга сакраб минди, қиличини яланғочлаб, от елдириб, ерга кўмнб қўйилган чўпларни маҳорат билан каллаклаб чиқди. Отини елдириб келаётиб бир аскарга «Милтиғингни бер!» деди-да, у томонга улоқтирилган қурулни ушлаб олиб, у ер-бу ерга суқиб қўйилган нишонларга қарата ўқ уза бошлади. Ўқлар мўлжалга аниқ тегди.

Кузатиб турганларнинг барчаси «Балли, Ўрин чаққон!», «Қойил-э!» дейишиб олқишлаб қўйдилар.

Иброҳимбек билан Мурод ҳам унинг бу эпчиллигига тасанно айтдилар. Сўнгра Иброҳимбек Ўрин чаққонга:

— Сени ва Маманазар мерганни ҳарбий унвон билан тақдирлаш чорасини кўраяпман. Ҳозирча яхши, мана шундай ишлайвер! Мен тўқсабони Маманазар томонга олиб ўтиб, таништирай, — деди.

— Ўрин, биз сен билан кечга яқин шу ерда учрашамиз, — деди Мурод.

— Иншоолло, тақсир, — деди Ўрин чаққон.

Иброҳимбек бий билан Мурод, ёнларида отларини етаклаб келаётган аскарлардан ўз отларини миниб олдилар-да, иккинчи ҳарбий гуруҳ машғулотчилари томонга, орқаларидан суворийларни эргаштириб юрдилар.

Бу ерда Маманазар исмли йигит милтиқ ва тўппончадан ўқ узиб, аниқ нишонга уришни ўргатарди.

Мурод ва аскар бошлиғи манзилга етиб келишганида аскарлар тўрт киши бўлиб саф тузиб, нишонга қарата ўқ узишарди. Салом-алиқдан сўнг Иброҳимбек Муродни таништирди.

Мурод истараси иссиқ, келишган қомадли, ўрта бўйли, пишиққина йигитга қўл узатди. Улар қўл сиқшишиб кўришиб олдилар.

— Маманазар! Муродни полвон сифатида ҳам танисанг керак. Ҳозирда бу кишининг ҳарбий унвони – тўқсабо. Бошқа ҳарбий бошлиқлари сингари, бу кишига ҳам, итоат этишни унутма! — деди Иброҳимбек бий.

— Хўп бўлади, тақсир! — деди Маманазар.

— Бир мерганлигингизни кўрсатсангиз деган эдим, — деди Мурод қизиқишини яшира олмай.

— Хўп бўлади, тақсир! — деди Маманазар мерган ва қўлига инглиз милтиғини олди.

У қўлига милтиқни олиши билан, шу атрофдаги аскарлар иккига бўлиниб, нишоннинг олдини очдилар. Эллик метрлар узоқликда болшевик аскарларининг фурашкаси ёғочга осиглиқ турарди.

— Хў-ў, ана у болшевик тақирини кўряпсизми? Ўшанга қарата ўқ узаман, — деди Маманазар.

— Кўряпмиз. Марҳамат! — деди Иброҳимбек бий.

Маманазар мерган «винчестер» винтовкасидан изма-из беш марта ўқ узди. Ўқлар нишонга аниқ теккани фурашканинг қўпол тебранишидан сезилиб турди. Милтиқдан ўқ отиб бўлгач, у қўйнидан маузер тўппончасини чиқариб, нишонга тескари турди. Сўнгра чап қўлини чўзиб, ўнг қўлидаги тўппончасини чап қўли устига қўйган ҳолда, қаторасига олтига ўқ отди. Ўқлар нишонга аниқ тегди. Атрофдагилар яна олқишлаб қўйдилар.

— Мурод, ана шундай йигитлар сизнинг ихтиёрингизда, бошқа ҳарбий бошлиқлар каби сиз ҳам ўрин чаққон, Маманазар мерган каби кишиларнинг ишидан хабардор бўлиб, самарасини кўриб туринг. Ҳар бир аскар қилич ва милтиқ билан яхши жанг қила билиши даркор! — деди Иброҳимбек бий.

— Хўп бўлади, тақсир, — деди Мурод, боши билан ҳарбийларча таъзим этиб.

— Бўлмаса, мен борай. Сизлар янги келган аскарларни ҳам машққа чорланг, — деди Иброҳимбек бий. У отига миниб олиб, ҳарбий қароргоҳ томонга бурилди-да, йўрғалатиб кетди.

Мурод милтиқ ва тўппончалардан нишонга ўқ узиб кўрди. Ўқларнинг аксари нишонга аниқ тегди. Аммо бундан ўзининг кўнгли тўлмади, шекилли, Маманазар мерганга:

— Дўстим, хатойим кўп бўлди. Мўлжалга бехато уришни, албатта, ўрганишим керак, — деди.

— Отишингиз ёмон эмас. Аммо тез ва аниқ отиш керак! Бунинг учун отиш мобайнида нафас олмаслик, ҳатто нафас чиқармаслик ҳам керак. Бутун вужуд билан нишонни аниқ мўлжалга олиш ва уни сеза билиш даркор. Агар биронта ўқ нишонга аниқ тегмаса, бунинг сабабини аниқлаш ва бу хатони бошқа такрорламаслик чорасини қилиш керакки, шундагина мерган бўласиз.

— Энди, мен шу ерда эканман, ҳар кунни машқ қилиб боришга ҳаракат қиламан, — деди Мурод.

Мурод ва Маманазар мерган ўқ отиб, мерганликни машқ қилаётганлар олдига боришди ва бироз ўргатдилар, назорат қилдилар.

Қош қорайганда машқ қилишлар тўхтатилди. Юзбоши ва элликбошилар аскарларнинг ўзларининг алоҳида мўлжалланган жойларига бошлаб кетдилар. Мурод Маманазар билан келишилган вақтда Ўрин чаққоннинг олдига борди.

Учовлон очиқ ялангликдаги ўт-ўланлар устида ўтиришиб суҳбат бошладилар.

— Агар биз бу ерда бирга хизмат қилар эканмиз, биз биримизни яқиндан билмоғимиз, қолаверса, ҳар бир ишни ўзаро тушуниб ҳаракат қилмоғимиз керак. Гарчи ҳарбий унвоним бўлса-да, сизлардек йигитлар билан яқин дўст бўлиб олишни истардим. Шу боис менга ўзларингиз ҳақингизда сўзлаб берсангизлар. Қаерликсизлар? Болалигингиз қандоқ кечган? Мана шулар мен учун жуда қизиқ туюлмоқда, — деди Мурод.

Ўртага бирозгина сукунат чўкди. Ўрин чаққон гап очиб, сукунатни бузди:

— Майли, полвон ака, гапириб берамиз. Лекин сиз ҳам ўз ёшлигингизни гапириб берсангиз. Биз ҳам полвонларнинг ҳаётига жуда қизиқамиз.

— Яхши, — кулди Мурод, — албатта гапириб бераман.

— Биз икков ҳам Жондор туманиданмиз, — гап бошлади Ўрин чаққон, — Жондорнинг Ҳазарман қишлоғиданман. Ёшим йигирма учда. Қишлоғимизда мени кўпчилик «Ўрин чаққон»,

баъзилар эса «Ўрин ўғри» деб аташади. Аслида мен бирон марта ҳам ўғирлик қилмаган бўлсам-да, бунга сабаб бор. Отам қишлоғимиздан Назар бойнинг ўн танобдан ортиқ ерида ишлаб яхшигина даромад олардилар. Назарбой ерни очдирган пайтда, отам қаторида, ўн нафар кишини ишлатганлар. Ерни очиб, экинга тайёрлаган пайтларида ер майдони анчагина шўр бўлган. Ўша йили стиштирилган ҳосилдан қанча фойда олган бўлса, Назарбой ер унумдорлиги ортган пайтларда ҳам, шунча фойданн талаб қиларди, холос. У «Меҳнат қилсанглар, Аллоҳ сенларга барака беради. Сенларнинг ризқларингни олишга менинг ҳаққим йўқ», дерди. Бу отам ва у билан ишлайдиганлар учун жуда фойдали эди.

Аммо бир йил келиб акам, чечак тошиб, оғир касал бўлиб қолди. Отам бор буғдойимизни муллалар ва табибларга бериб, акамни даволатиш ҳаракатига тушдилар. Отам жуда содда одамлар, ким нима маслаҳат солса, ўшани қилаберадилар. Мулла ва табиблар «Ўғлингнинг баданга қон сураман. Бунинг учун товуқ ёки қора эчки қони даркор» дейишиб, бисотимиздаги товуқ ва эчкиларга қирон солиб бўлишгач, каттароқ саллала бир табиб, «Ўғлингни қон суриб даволайман, бунинг учун, қора товуқнинг қони даркор. Иншоолло, у тузалиб кетади» деган. Отамнинг кўнгиллари нозик эди. У «Ўғлим ўсал бўлиб қолмасин. Нима бўлса ҳам, ўша қора товуқни топганим бўлсин!» деб, ўз холасининг товуқхонасига киради. Содда одам биронта товуқни ушлолмай каталақдан чиққач, холаларининг ити қопиб олган. Эртасига бу воқеадан бутун қишлоқ хабар топиб, отамни Сафоқул эмас, «Сафо ўғри» деб номлаганлар. Отам умрида бирон марта ўғирлик қилмаган эканлар. Бир мартасини ҳам уддалай олмаганлар. Акам касалликдан вафот этдилар. Ўша кезларда мен ўн тўрт ёшларда эдим, чамаси. Отамга ёрдам бергани доим далага чиқардим. Назар бойнинг иккита оти бўлиб, уларга қараб туриш менинг зиммамда эди. Мен от чоптиришни яхши эгаллаб олдим. Ҳатто югуриб бораётган отнинг остидан айланиб ўта олардим. Шу бонс қишлоғимдагилар мени «Ўрин чаққон» дейишарди. Отам билан бўлган «ўғрилик» воқеасидан сўнг, баъзи бир ҳангоматалаблар ва лофчилар мени «Ўғри бола», баъзилари «Ўрин ўғри» деб атайдиган бўлишди. Аммо бунга отам ҳам, мен ҳам кўникиб қолганмиз.

— Тўғри айтасан, Ўрин. Бунга аҳамият бермаслик керак. Баъзи одамлар яхши кўрганидан ҳам лақаб тўқиб қўядилар. Мана сенинг бугунги ишларинг ҳамманинг ҳавасини келтиради. Бу сенинг қандоқ тарбия топганингни, кимлигингни кўрсатиб турибди, — деди Мурод.

— Шундай, Ўрин, шундай, — деди Маманазар.

— Қани, Маманазар, энди ўзинг ҳақингда гапириб берақол, — деб, сўз навбатини Маманазарга берди Ўрин чаққон.

— Нимани ҳам гапирардим? Жондорнинг Шаҳри Ислон мавзейига қарашли Қипчоқ қишлоғиданман. Ёшим йигирма иккида. Бир йилдан ошди, отам болшевик босқинчиларига қарши кечган Зиёвуддиндаги жангда шаҳид бўлдилар. Мана мен ҳам, уруш сабаб шу ердман.

Ёшлигимда, отам ҳаётликлариди тўкин яшардик. Уйимиз темир йўлга жуда яқин эди. Темир йўлнинг яқинида темир йўлни ва паровозлар ўтишини назоратчилари учун махсус қурилган кичкина, оқ, кузатув уйчаси бор эди. Бу уйчада Сергей бобо деган бир ўрис турарди. Биз уни «Ўрис бобо» деб атардик. Ўрис бобо жуда сахий эди. Шунинг учун, биз — болалар унинг олди-га тез-тез бориб турардик. Ўрис бобо бизга нон, қуритилган балиқ, қанд бериб сийлаб турарди. У мени «Мамиш» деб чақирарди. Менинг ёшим ўн етти-ўн саккизга етганида у билан ниҳоятда дўстлашиб қолдим. Чунки мен энди унинг тилида бемалол гаплаша оладим ан бўлгандим. У мен билан сирлашарди. Биз тез-тез қармоқ олиб, балиқ овига чиқиб турардик. Кейинчалик, унга милтиқ беришди. Ўрис бобо милтиқ билан ов қилишни ёқтирар экан. Биз тез-тез ёввойи товуқ, гоз, ўрдак овлаш учун шикорга чиқиб турардик. Сергей бобо жуда мерган бўлиб, ҳатто учиб ўтаётган ўрдакни ҳам отиб туширар эди. Ҳар сафар овга чиққанганимизда менга милтиқ отишни ўргатиб турарди. Мен ундан милтиқ отишни ўрганиб олдим ва қисқа вақт ичида нишонга анқ урадиган бўлдим.

— Ҳа, буни инкор этиб бўлмайди. Милтиқ ва тўппончадан яхши отар экансан, — деди Мурод.

— Милтиқ отишни менга ҳам Маманазар ўргатган, — қўшиб қўйди Ўрин чаққон.

— Энди навбат сиздан, Мурод ака. Ёшлигингизни, қандоқ қилиб полвон бўлганингизни сўзлаб берсангиз, — деди Маманазар, ўт-ўланлар устига ўрнашиброқ ўтириб.

— Ҳа, ваъда берганимдек гапириб бераман, — деди Мурод, сўнгра бир зум сукут сақлаб яна давом этди, — Дустларим, полвонлигим хусусида гапирсам, бу жуда оддий. Уйимизда каш-каш ва қўл тегирмонлар бор эди. Отам дон кўтариб келганларнинг барчасининг ҳожатини чиқарар, бойми, камбағалми донини ун қилиб туйиб беришга ҳаракат қилардилар. Бу билан рўзғор тўқислигига ҳам эришилди. Онам рўзғор ишларида тиниб-тинчимасди. Мендан сўнг бир синглим бўлиб, у касалликдан вафот этган. Худо раҳмат қилсин. Ёлғиз фарзандлигим боис, онам мени «кўз қорачигим» деб асраб-авайларди. Едириб-ичириш ва кийинтиришда ҳам жуда эътиборда эдим. Яхшигина еб-ичиб, соғлом ўсганим учунми, бир тўйда берилган кураш даврасида ўзим тенги болаларнинг учтасини йиқитдим. Шу воқеадан сўнг полвонликка ўзимда ишонч ҳосил бўлди, шекилли, гоҳ уни-гоҳ буни кўтариб, машқ қиладиган бўлдим. Оғир-оғир юкларни, тошларни, токим жиққа терга ботгунимга қадар кўтариб машқ қила бошладим. Бунинг нафи катта бўлиб, тўй-байрамлардаги кураш давраларининг ҳар бирида беш-олти полвон йигитни йиқитадиган бўлдим. Наврўз байрамидаги курашда яхшигина томоша кўрсатган эдим. Бир куни Қоракўлнинг олд полвонларидан бўлган Юсуп полвон мени олдиларига чақириб узоқ суҳбат қурди. Кураш қоидалари, усул ва сирларини ўргатди. У киши жуда соҳибҳунар эдилар. Шу боис, мен улардан кўп нарса ўргандим. Ҳозирда ҳам у кишини «уста» деб ҳурмат қиламан. Билишимча, менинг Бухоро шаҳридаги курашларим ҳақида эшитган экансиз. Яхшисн, оиламдан гапирай. Ҳозирда, ёшим ўттиз иккида. Суюб турмуш қурганим — ожизам бор. Ҳамдам. Авлиёқул деган ўғилларим ва Чинниой деган қизалоғим бор. Онамни, отамни, оиламни жуда тез соғинаман. Қоракўлда аскар йиғиб кўп овора бўлдик. Мана икки ҳафтадирки, уларни кўрмадим, соғиндим. Айниқса, болаларни... Эҳ...! Бу муҳорабалар...! — деб қўйди Мурод, тишини қисиб.

— Бахтли экансиз. Биз ҳам уйлансак, сизни ҳам таклиф қиламиз, — деди Ўрин чаққон.

— Насиб бўлса, Мурод ака, сизни ака сифатида, яқин дўст сифатида тўйимизга, албатта, таклиф қиламиз. — деди Маманазар мерган.

— Насиб қилсин, Илоҳо! — деди Мурод.

Оқшом кириб кун қорайиб бораётган эди. Аскарлар учун овқат тайёрланаётган ўнлаб мис қозонлар томондан бир суворий от елдириб келди-да:

— Жаноби тўқсабо! Сизларни овқатланишга таклиф қилиш-япти! — деди.

— Ташаккур! Ҳозир борамиз, — деди Мурод ва ёнидагиларни ундаб қўйди, — Қани дўстлар, овқатга борайлик.

Учала дўст, ўринларидан туриб, қозонлар томон чоғландилар.

22. САВДО КАРВОНИНИНГ ТАЛАНИШИ

Афғонистоннинг Қундуз шаҳридан чиққан савдо карвони, Термиз шаҳри яқинидаги кечувдан Амударёни кечиб ўтиб, Бухорога дохил бўлди. Илгари бу ердан савдо карвонларининг кечиб ўтишига болшевик аскарлари йўл қўйишмас эди. Гап шундаки, Зиёвуддинда бўлиб ўтган болшевиклар ва бухороликлар ўртасидаги урушга қадар бу ерда уларнинг каттагина қўшини ташланган эди. Бу қўшин шу кечув орқали Бухорога Афғонистон, Эрон каби мусулмон давлатларидан ёрдам келишнинг олдини олиши шарт эди. Шундоқ эдики, Бухоро тарафига карвонлар ўтказилмас, ўтказилганида ҳам обдан «текширувдан» ўтиларди. Болшевиклар бу билан Афғонистон воситасида инглиз қуролларини Бухорога олиб ўтилишининг олдини олишга ҳаракат қиларди. Зиёвуддинда кечган болшевиклар ва Бухоро давлати ўртасидаги жангдан сўнг, Афғон аскарлари Афғонистон чегараларига ташланган болшевик қўшинларини қириб ташлаган эдилар. Шунинг учун ҳам, эндиги карвонлар чегарадан бамайлихотир ўтишарди.

Аммо болшевиклар Бухоронн босиб олиш ниятидан воз кечишмаган эди. Шу боис, улар чегарада турмасалар-да, Бухоро ва бошқа мусулмон давлатларини туташтирувчи йўлларга ўз хуфияларини ташлаган эдиларки, улар Бухорога келиб-кетадиган одамларнинг мақсадини аниқлаб, марказий разведка идораларига етказиб туришарди.

Кечувдан муаммосиз ўтган савдо карвони аҳли ўзларини заминдаги энг бахтиёр одамлардан санаб, Термиздан Қаршига ва ундан Бухоро сари яқинлашиб бормоқда.

Карвонга қундузлик, қирқ беш ёшлар чамасидаги бой савдогар Соҳиб сарбонлик қилиб келмоқда.

Бомдод намозидан сўнг кўзғалиб, қизил баркашдек қизариб, ҳусн очаётган қуёш шуъласида ҳаракатланаётган карвоннинг олдида бораётган, тўриқ минган сарбон ёнида бораётган туя минган кишига:

— Қобил бобо, отлиқларга буюринг, карвоннинг қуйруқ томонига бориб хабар олсинлар-чи, улар қандоқ келмоқдалар!? — деди.

— Хўл, бой, ҳозир! — деди Қобил бобо.

Қобил бобо Соҳиб савдогардан йигирма ёш катта киши. У Соҳиб савдогар хизматида бўлиб, сахий бу савдогардан кўп неклик кўрган. Шу боис, у ўзини хўжайин танлашда омадли санар ва савдогарнинг ҳар бир кўрсатмасини бекаму кўст бажаришга ҳаракат қиларди.

Қобил бобо ўттизга яқин юк ортилган туялардан иборат карвоннинг ўрталарида, ўзаро суҳбатлашиб келаётган отлиқ йигитлар томон юзланиб:

— Салим, Фулом!! Тезда бориб, карвоннинг қуйруқ томонида келаётганлардан хабар олиб келинлар! — деб буюрди.

От минган тўрт нафар отлиқдан иккитаси отларининг жинловини тортиб, орқага бурилдилар ва йўрғалатиб кетдилар.

Дарвоқе, карвоннинг олдида, юксиз туяда, ёши элликни қоралаган киши — Даврон сарвар бормоқда. У ҳам Қобил бобо сингари кўп маротаба савдо йўлларида бўлиб, бу йўлларни ёд биларди. Унинг туяси дамига бошқа туялар, пилта ип билан, бирин-кетин боғлаб қўйилган эди. Даврон сарварнинг туясига уланган биринчи туяга усти соябонли, қўш кажавали туя тиркалган эди. Бу кажаваларда Соҳиб савдогарнинг ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги гўзал, сарвқомат қизи — Руқия ва ёнида савдогарнинг тўққиз-ўн ёшлардаги ўғли — Ориф келмоқда эдилар. Кажавали туя ёнида пойи-пиёда келаётган ёшгина шотир йигитча уларнинг хизматида эди.

Қобил бобонинг буйруғи билан кетган отлиқ йигитларнинг икковлари ҳам от чоптириб, карвоннинг олдида бораётганларга етиб олдилар. Улардан бири кулиб:

— Карвонда хотиржамлик, ҳаммаси кўнгилдагидек, аммо орқада келаётганлар қизиқ-да. Бухорога яқин келаётганимизни англаган дарвешларнинг хушлари чоқ бўлиб, халқали асоларини қумга уриб, «Ё Ҳақ!», «Ё Ҳақ!» деб ўйин қилмоқдалар. Аҳли райят эса, Ҳазрат Баҳоуддиндан ривоят қилишаётиб, бири

«ундай» деса, иккинчиси «бундай» дея, даҳанакинишинлик қилиб келмоқдалар, — деди.

— Бухоройи Шарифни тавоф қилиб, Баҳоуддин Ҳазратларининг қабрларини зиёрат қилишгач, уларнинг юзларига нур, дилларига зиё уммони знади. Даҳанакинишинлик қилишни айб деб биладиган бўладилар, — деди Қобил бобо.

Дарҳақиқат, «Бухоройи Шарифни», «Имом Бухорий юртини», «Баҳовуддин Нақшбанд Ҳазратлари қадамжоларини» зиёрат қилайлик. Бизга ҳам ўзингиз билан боришга рухсат этинг, илтимос», дейишиб, тўрт нафар дарвеш ва деҳқону қўйчивон, мударрису толиби илм, косиб ва тужжорлардан иборат ўн-ўн икки нафар раият аҳли ҳам сарбондан рухсат олишиб, карвон этагини ушлашган эдилар.

Сунбуланинг тонгги салқин ҳавоси, даштнинг тароватли эпкинни карвон аҳлининг сархуш-сарафроз кўнгилларини яйратарди. Шу тариқа юзлаб туёқлар, этигу чориқ кийган зиёратчилар ўйноқ шамолга кўкрак тутиб, йўл танобини тортаётган бўлиб, карвон Бухоро сари тинч яқинлашиб келмоқда эди. Тўсатдан бошланган қий-чувлар ва милтиқларнинг гумбурлаб отилишлари дашт тинчлигини бузиб юбориши билан бир вақтда карвон аҳлининг осуда қалбига қўрқинч ва титроқ солди. Бир зумда ўн олти нафар қуролланган кишилар карвонни ўраб олишди.

Атрофдаги отларнинг депсиниб кишнашлари, қуролланган кишиларнинг бирдан таҳдид солиб карвон аҳлини нишонда тутиши, савдогарларни ҳамда кўпроқ сарбонни қўрқинч ва ҳаяжонга солди.

— Тўхтанглар! Жаноблар, отманглар! — деб икки қўлини баланд кўтариб илтимос қилди Соҳиб савдогар.

«А-а-а мулла. Авгандан келдингми?» дея, ўнг қўлида тўппонча ушлаган бир отлиқ яқинлашди. Афтидан у европаликка ўхшарди. Ўзбекчани бузиб бўлса-да гапириши, у бу ўлкада узоқ вақт бўлганлигидан дарак бериб турарди. У болшевой ҳарбийлари кийимида бўлиб, малла, қизғиш сочи устидан нишонли фуражкасини бостириб кийиб олганди. Умуман, қуролланган бу тўдадагиларнинг барчаси болшевик кийимида эди.

— Ҳа жаноб, Афғонистондан келмоқдаман. Карвонда арзигулик ҳеч нарса йўқ, — деди, қалтираган кўйи сарбон.

— Динамит бар? Бар! Пистолет бар? Бар! Ҳазир проверка киламиз! Агар бар! Хамманизи атамиз! — деди тўппончасини сарбонга тўғрилаб, болшевик хуфиясининг гуруҳ бошлиғи.

— Йўқ, жаноб. Ундай нарсалар бизда йўқ, — деди сарбон анча хотиржамлик билан.

«Половина проверьте, караван! А остальные держите в цель!» деб, баланд овоз билан буйруқ берди, болшевиклар тўдасининг бошлиғи.

Болшевикларнинг бу тўдаси уларнинг «разведка» — хуфияларидан бўлиб, беш-олти нафарини арман дашноқлари, уч-тўрт ўзбек миллатига оид ва қолганини ўрис миллатига мансублар ташкил қиларди. Арман дашноқлари ўзларига якдил бўлган ўрис болшевикларига ёлланма тарзда «ёрдамга» келган эди. Улар бойлик орттириш важида ҳеч нарсадан қайтмасди. Шунинг учун ҳам бошлиқларининг «Карвонни текширинг!» буйруғини олгач, ҳам карвон юкларини, ҳам карвон аҳли чўнтак ва ҳамёнларини титкилашга тушгандилар. Улар ўзлари «қимматбаҳо» деб санаган ҳар бир нарсани тортиб ола бошладилар. Уларнинг бу «одати» бошлиқларига ҳам таъсир қилмасдан қолмаган эди. Шу боис ҳам, бу гуруҳнинг хатти-ҳаракатлари босқинчи — қароқчилариникига ўхшаб кетарди.

— Хей, караванбаши, бу якка! — деб қўлидаги тўппончаси билан ишорат қилиб, Соҳиб сарбонни ўзига яқинроқ чорлади тўда бошлиғи. Соҳиб сарбон отини ундаб унга яқинроқ борди.

— Тилла бар! Бер! — деди, тўппончасини тўғрилаб туриб, ёнига келган сарбонга тўда бошлиғи.

Сарбон қўйнига қўлини тиқиб, ҳамёнини олиб, унга узатди. У каттагина бахмал ҳамённи қўлига олди-да, гўё салмоқлаб кўрган бўлиб, уч-тўрт марта ҳавода отиб ушлади, сўнгра боғичини ечиб, ичига аланглади.

«Золото! Мулла, сен камбағалдан ақча олади, кейин бай бўлади», деб тўнғиллаб қўйди ўз-ўзича. У ҳамённинг боғичини ўраб боғламоқчи эди, аммо сарбоннинг қўлидаги узукни кўриб, «Уни бер!» деди, тўппончасининг учи билан узукка ишорат қилиб.

Туя устида туриб, бўлаётган воқеани кузатиб турган Қобил бобо қароқчилар бошлиғининг бу сўзидан сўнг, афсус-надомат белгиси билан бош тебратиб, кўзларини узоқ юмиб турди.

Сарбон бармоғидан нафис узукни счиб, қароқчилар бошлиғига узатди. У қўлига узукни олар экан, ўзида йўқ хурсанд бўлиб, бир зум томоша қилди, сўнгра қўлидаги бахмал ҳамёнга солиб, боғичини боғлади.

Сарбоннинг бошидан ҳуши учди. Қароқчига кулимсираб боқиб турса-да, нафрати чексиз эди. Ўзи билган ёки билмаган ҳолда, нафратининг белгиси — жағларини бир-бирига маҳкам босиб, юзининг мушакларини бўрттириб олди. Афсус билан секингина бош чайқаб қўйди.

Бу узукни Соҳиб савдогар уруш бошланишига қадар — девонбеги, ҳозирда эса ҳам девонбеги, ҳам аскар бошлиғи бўлиб хизмат қилаётган бухоролик яқин дўсти — Иброҳимбек бийга деб сотиб олган эди. Муҳаммад Иброҳимбек савдогар дўстига, «Пулини аямангу, менга нафис, қимматбаҳо узук топиб келинг!» деган эди.

Қароқчиларнинг икки нафари карвоннинг қўйруқ томонидаги юклар ва одамларни «текшира» бошладилар. У ерда хирқа кийган дарвешлар «Ё Ҳақ! Ху! Ё Ҳақ!» дейишиб, осмонга қарата асоларини ниқлаб, оёғидаги чориқларини ерга уриб, айланиб чанг тўзғитмоқда эдилар. Аҳли раиат эса қўлларини осмонга кўтариб Худога илтижо қилардилар. Қароқчилар уларнинг бу ҳаракатларидан қўрқиб кўзлари жовдираб ўйнар эди.

Карвоннинг олд томонида эса, қароқчилардан бири Даврон сарварни талаб, юзини паранжи билан ёпиб олган Руқияни ва ёнида ўтирган укаси Орифни «текшириш» учун, уларга яқинлашди.

— А-а-а, деушкка! Иди сюда! — деди у, қизга қарата қўлларини чўзиб. Даврон сарвар ва Қобил бобо ичларида нималардир деб пичирлашар, Аллоҳдан нажот сўрардилар.

— Жаноб буюринг, қизимга тегмасинлар! Худо хайрингизни берсин, илтимос, — деди, қўлларини қароқчилар бошлиғи томон узатаркан, титроқ овозда Соҳиб сарбон.

— Отставить, — деб бақирди тўда бошлиғи.

Қизга яқинлашишга ҳаракат қилган қароқчи ўз бошлиғига ҳайрон ва норози боқиб қўйди-да, кажавали туядан узоқлашди.

Соҳиб савдогарнинг ва бошқа йўлдошларининг кўнгли озгина бўлса-да, таскин топди.

— Энди бизга жавоб беринг жаноб, бизда бошқа арзигулик ҳеч нарса қолмади, — деди, илтимос оҳанги билан савдогар.

— Сизга жавоб берамиз. Сиз Аллоҳингизга товба қилинг, берамиз. Биз ҳеч нима кўрмадик. Ҳеч нарса айтмаймиз, денг. Сўнг жавоб берамиз! — деди қароқчилар бошлиғи «ўзбекчада».

— Аллоҳни ўртага қўйиб: «Мени ҳеч ким таламади, мен чўлда ҳеч кимни кўрмадим», деб қасам ич, — демоқчи.

— Аллоҳни ўртага қўйиб қасам ичаман. Ҳеч кимга ҳеч нима демайман, — деди сарбон.

— Ҳа-а! Аллах бар! Қасам ичди. Энди бар, кет! — деди кулиб қароқчилар бошлиғи.

«Текширув» пайтида ерга ёйиб ташланган матоҳларни шошилиб туяларига юклаган карвон аҳли яна қўзғалдилар.

Икки нафар қароқчи отларини йўрғалатиб, бошлиқлари олдига келдилар. Улардан бири бошлиғига:

— Нима учун биз уларни ўлдирмадик? Уларни ўлдириш керак эди. Энди улар бизлар ҳақимизда ҳаммага гуллаб юришадди, — деди ўрис тилида.

— Йўқ, улар бундай қилолмайдилар. Чунки, улар ўзларининг Худолари номидан қасам ичдилар. Мусулмонлар қасамларини бузмайдилар. Улар бу ердан яна қайтиб ўтадилар. Уларни яна талаймиз, — деди қароқчилар бошлиғи.

Уларнинг олдига яна бир отлиқ от чоптириб келди. У қуролсиз, ёшгина, сарнқ сочли, келишгангина йигитча бўлиб, гуруҳ бошлиғининг укаси эди. У акасига:

— Михаил. Ака! Нима учун бундай қилдинг? Ота-онамиз бизга бундай номаъқулчиликни ўргатмаган эдилар-ку! — деди ўрисчада.

— Буни уруш дейдилар, ука. Урушда ҳамма нарса бўлиши мумкин.

— Уруш деганларининг номи ўчсин, — деди укаси, карвон орқасидан, афсус билан боқиб.

Уруғланган барра ёвшонлар оралаб бораётган карвон қанчалик илдам ва ўктам илгарилаётган бўлмасин, унда ғамгинлик ҳукмрон эканлиги сезилиб турарди.

Сарбон ингичка «Оҳ» тортди. Унинг дил тубидан чиққан сайҳасини Қобил бобо эшитиб:

— Соҳиб, сайҳа тортиш гуноҳ. Сайҳа чорасизлик белгисидир. Ва лекин биз омонмиз! Сен ҳалол инсонсан, Худо чорасини қилар. Насиб бўлса, дўстинг Иброҳимбек жанобларига келаси гал узук келтириб берарсан, — деди.

— Иншоолло, — деди сарбон, сўлғин оҳангда.

Шу дамда карвон аҳлидан кимдир:

— Бухоройи Шарифга етдик, мусулмонлар!! Минорайи Калонни кўряпман! — деб қичқириб юборди.

Ҳамманнинг юзига нур югурди.

23. ТУНГИ БАЙ*

Тула тўлишмаган ой ёғдусида Бухоро шаҳрига кириб келган карвонни сарбон Тими Абдуллахон бозорининг ғарб томонида жойлашган пештоқли уч дарвоза олдидаги, катта ҳовлига чўктирди. Улуғбек ва Абдулазизхон мадрасалари билан ёнма-ён жойлашган бу бозор — Бухоронинг савдо маркази эди. Тими Абдуллахон бозорига келтирилган савдо молларининг аксарини кўтарасига харид қилувчи савдогар жаллоблар қисқа вақт оралиғида сотиб олишар ва бу молларни Тимнинг ичкари расталарида ҳамда Бухоронинг бошқа бозорларида сотиб пуллар эдилар. Соҳиб савдогарни бу бозорда кўпчилик танир ва ҳурмат қилардилар. Чунки Соҳиб савдогар мол сотиб олаётган жаллобларнинг ҳамёни кўтармаган ҳолларда, молни уларга қарзга бериб юборар ва пулини икки-уч кундан сўнг олишга ҳам рози бўларди. У кўп ҳолларда имкон чегарасида сахийликлар қилардики, бу ўз навбатида у келтирадиган молларга талабгорларни кўпайтириб юборган эди. Шу сабаб ҳам, шомдан ошиб келган Соҳиб савдогарнинг карвон молларининг харидорлари хуфтонгача бир неча ўн кишига етди.

Маёқ ва шамлар шуъласида кечаётган савдо гангир-гунгирлари бозорда фаолият кўрсатаётган тунги соқчнлар — миршаб ясовулларининг диққатини тез-тез ўзига тортиб турарди.

Тун оралаб бозор ҳовлисига кириб келган беш-олти суворий гавжум одамлар томон яқинлашар экан, улардан бири банд овозда:

— Нимага бақир-чақир қиласанлар?! Кимнинг карвони келди, ўзи? Тагин молларини ўғирламанглар! — деди савдо кечаётган жойга янада яқинлашиб.

* Савдогар аҳли савдо-сотиқ ишларини «бай» дейишади. «Бай» форсчада «савдо-сотиқ» демакдир

Одамларнинг аксари гапираётган кишининг кимлигини овозидан, унга бурилиб қарамасалар-да, яхшигина таниган эдилар. Шундай бўлса-да, ҳурмат юзасидан бурилиб, тавозе билан салом бердилар.

Тим бозори ҳовлисини ларзага келтириб гапираётган бу одам тунги соқчилар бошлиғи — миршаб Ҳикмат Бўз эди.

«Тақсир, афғонлик Соҳиб савдогар келибдилар», «Соҳиб савдогар, тақсир» деб унинг саволига жавоб берди йиғилганларнинг бир нечтаси.

— У киши қанилар, шу ердадилар? — деди миршаб, отидан тушишга тараддуланиб.

— Мен шу ерданман, Ҳикматилло! — деди карвонбоши, эски таниши томон яқинлашар экан.

— Эҳе-е, соғ-омонмисиз, биродар? — деб, қучоқ очиб кўришди миршаб.

— Аллоҳга шукур, саломатман, ўзингизлар-чи?

— Худога шукур! Саломатмиз.

— Дўстим Иброҳимбек девонбеги, жаноблари саломат бордилар, тақсир? — деди савдогар.

— Саломатлар, тақсир. Саломатлар. Шу кун кўргандим. Фақат у киши, ҳозирда, шаҳар чеккасида, Когон темир йўл тўхтаи томонда, аскарлар бошидалар.

— Муҳаммад Иброҳимбек девонбеги билан учраштишим керак эди, Ҳикматилло, — деди савдогар ўйчан аснода.

— Бўлмаса, мен ҳозир чопар юбориб, бу тўғрида у кишига етказай, биродар.

— Йўқ-йўқ. Ҳозир эмас. Эрталаб етказсангиз хурсанд бўлардим. Эрталаб савдо-сотиқ ишларим якун бўлгач, у киши билан баҳузур бўлардим. Агар малол келмаса, ҳозирда сиздан бошқа илтимосим бор эди, — деди савдогар.

— Хўш, хўш. Айтаберинг, — деди миршаб, аланглаб.

— Девонбегининг уйларида кўп бор меҳмон бўлганман. У киши ва оилалари тўғрисида уйимдагиларга кўп сўзлаганман. Шундан эшитиб, қизим у кишининг қизлари билан дўстлашмоқ ниятида келган эди. Ўғилчам ҳам у билан бирга. Уларни эрталабгача, мусофирхонага жойлаш ниятим йўқ. Фарзандларимни Муҳаммад Иброҳимбек ҳовлиларига кузатишни сизга топширмоқчиман, биродар, — деди Соҳиб савдогар.

— Жоним билан, дўстим. Жоним билан.

— Ташаккур сизга, дўстим! Ташаккур!

— Қани бўлмаса, келсинлар. Девонбегининг уйлари унча олис эмас. Йўл-йўлакай уларни жойлаштириб, сўнгра шаҳар кўчаларини айланамиз. Сизнинг ёнингизда эса, икки нафар соқ-чи қолдириб кетаман.

— Ташаккур сизга, биродар, — деди савдогар. У илдамлаб юриб, бориб кажавали туя ёнида ўраниб-чирманиб ўтирган қизи ва ўғлига:

— Руқия, Ориф сизларни дўстларим билан бирга, дўстим Иброҳимбек девонбегиникига узатаман, ҳозирланинглар, — деди.

Қиз кўлига тугунча олиб ўрнидан тураркан, эринибгина отасидан сўради:

— Ота, Маржонанинг уйи узоқдами?

— Йўқ, қизим, яқинда. Ҳозир, тўрт қадамда, пиёда ўтасизлар, — деди, қизи Руқиянинг саволига жавобан савдогар.

— Сиз қачон борасиз, ота? — сўради қиз.

— Эртага, эрталаб хабар оламан, — деди савдогар.

— Ота, олам менинг орқамда юрсин! — деди савдогарнинг ўғли, ўзини катталардек тутиб, опасининг олдида туриб, юришни бошларкан.

— Тўғри айтасан, ўғлим. Шундай бўлмоғи лозим, — деди савдогар.

Савдогар қизи Руқияни ва ўғли Орифни отлиқлар орқасидан эргаштириб бораркан, бир зум қараб турди. Сўнгра Қобил бобо ва Даврон сарвар билан савдолашаётган жаллоблар томон юрди.

24. МАМАНАЗАРНИНГ ОШИҚЛИГИ

Тонг. Қуёш найза бўйи кўтарилган. Соҳиб савдогар, Қобил бобо ва Даврон сарварлар савдо пулларини ҳисобламоқдалар.

— Агарда болшовойлар икки юз қадоқ* хурмо ва ул-буллари мизни тортиб олмаганларида, савдомиз янада зиёда бўларди, — деди чуқур нафас олиб Даврон сарвар.

— Даврон ака, жим бўлинг! Болшовойлар ҳақида бирон жойда гапириб юрманг, — деди Соҳиб савдогар, кўлидаги бир

* Бир қадоқ - тўрт юз грамм

сиқим тангани Қобил бобо оғзини очиб турган чарм халтанинг ичига ташларкан.

— Эсингизда тутинг, Даврон! Савдогар «Ҳеч кимга ҳеч нима демайман», деб Аллоҳ номи билан қасам ичганлар, — деди Қобил бобо.

— Шундай. Буни, яна бир бор, барчага таъкидлангиз. Аммо, яна даҳанларидан гуллаб қўймасинлар! Боринг-да, мусофирхонага кираётган йўлдошларимизга, тағин, уқтириб келинг! — деди савдогар.

— Хўп бўлади, бой оға! — деди Даврон сарвар.

Даврон сарвар, қўлларида уни-буни кўтариб мусофирхонага равона бўлаётган дўстлари томон шошилди.

— Қобил бобо, туяларимизни саройга, яхшигина жойлаб қўйдингизми? Келмоқнинг кетмоғи ҳам бор, — деди савдогар.

— Саройбонга барча туя ва отлар учун хашак пулини тўлаб, хизмат ҳақини ортиғи билан тўлаб қўйдим.

— Яхши қилибсиз, — деди Соҳиб савдогар.

Шу пайт бозор ҳовлисига от йўрғалатиб икки отлиқ кириб келди. Улар отларининг пишқириб нафас олишидан анчагина йўлни босиб ўтганлиги яққол сезилиб турарди. Бу отлиқлардан бири Муҳаммад Иброҳимбек бўлса, иккинчиси Маманазар мерган эди.

Иброҳимбек Соҳиб савдогарни узоқдан таниб олди, шекилли, юзига табассум олди.

— Худога шукур, дўстим! Соғ-саломат етиб келибсиз, — деди Иброҳимбек девонбеги Соҳиб савдогарга ҳали яқинлашмай туриб, йигирма қадамлар олисликдан.

— Худога шукур! — деди савдогар ҳам кулиб.

Девонбеги ва Маманазар мерган оддан тушдилар. Савдогар ва Қобил бобо уларнинг истиқболи сари илдамладилар. Эски қардошлар қучоқ очишиб кўришдилар. Маманазар ҳам девонбегининг дўстлари билан сўрашди. Бу орада Даврон сарвар ҳам ҳозир бўлди. Девонбегидек танишини яна учратганидан у ҳам, қизғиш, буғдой ранг юзларида янада қизариш, севинч ҳислари билан қучоқ очиб кўришди.

— Уй ичи, таниш-билишлар саломат бормилар, — деди савдогар, Иброҳимбек девонбегига.

— Худога шукур. Ўзларидан сўрасак.

— Аллоҳга шукур. Тинчлигу омончилик, — деди савдогар

— «Эндиги гал болаларни ҳам олиб келаман», деган эдингиз. Уларни курмаяпман-ку, дустим.

— Келишди. Уларни миршаб — Ҳикматилло воситасинда ҳовлингизга узатган эдим.

— Хуш иш бўлибди. Қани бўлмаса, ҳовлига борайлик. Марҳамат! Юринглар! — деди Иброҳимбек девонбеги.

— Девонбеги, ҳовлингизни топиб бора оламан. Сизлар бораверинг. Биз ҳам саройдан отларимизни олиб, миниб борамиз, — деди савдогар.

* * *

Орадан кўп фурсат ўтмай, Иброҳимбек девонбеги ҳовлиси олдида уч отлиқ пайдо бўлди. Уларни уй эгаси, Мама Назар мерган ва бир шотир йигитча кутиб олдилар.

Муҳаммад Иброҳимбек ва Мама Назар мерган меҳмонларга «хуш омаде» деб кутиб олиб, ҳовлига таклиф қилдилар. Шотир йигит меҳмонлар отларидан тушишлари билан жиловларини эгалари қўлидан олиб, ҳовли олдидаги мурватгардонли қозиқларга боғлай бошлади. Меҳмонларни ичкарига олиб кирдилар. Яхшигина тузатилган дастурхон атрофида Аллоҳ ва Амир номига дуолар ўқилди. Барчалари сўрашиб бўлгач, Иброҳимбек ўрнидан туриб:

— Мама Назар, сизга бир хизмат бор эди, ука. Бу ёққа бир қараб қўйинг, — деди ва уйдан ташқарига, ҳовлига чиқди.

Мама Назар ҳам унга эргашиб ташқарига чиқди. Унинг кўзи тасодифан, ичкари ҳовлида паранжисиз юрган икки қизга тушди. Юраги симиллаб кетди.

— Мана бу пулни олинг-да, бир бозорлаб келинг. Саккиз дона нон олинг. Нонни Мақсуджон деган йигитдан олинг. У кишидек нон ёпадиганлар кам. Ўн қадоқ тойифи ва ҳусайни узумлардан сотиб олинг. Узумни Юсуф Ширин деган пойкандлик бободан олинг. «Пойканднинг узумига тенг келари Мағрибу Машриқда йўқ», деганлар Бошқа ҳамма нарсалар етарли. Бора қолинг мерган. Бора қолинг, — деди девонбеги.

— Хўп бўлади, тақсир. Айтган одамларингизни топиб, фақат улардан оламан, — деди Мама Назар мерган.

Маманазар мерган Иброҳимбек қўлидан пулни олиб, дарвоза томон бурилди. Шу онда ҳовлидан дарвоза томонга икки қиз ҳам борар эдилар. Улар энди паранжи ёпиниб олган эдилар.

Маманазар қизларнинг орқасидан, деярли бир вақтда, дарвозадан чиқди.

— Ака, юринг, биз ҳам бозорга яқин ўтамиз. Отам айтган Мақсуд нонвойни сизга кўрсатиб юбораман. Нонни ўша кишидан оласиз, — деди қизларнинг кичкина бўйлиси.

— Сиз Муҳаммад Иброҳимбек жанобларининг қизлари бўласизми, синглим? — деди Маманазар, каловланиб.

— Шундоқ, — деди қизча.

— Ёнингиздаги қиз опаигизми? — деди Маманазар мерган. Қизчанинг ёнида назокат ва ифбат ила бошига офтобда гўё товус пари янглиғ жилоланадиган шойи паранжи ёпиниб, юзига докалан парда ташлаб бораётган қизга ишорат қилиб.

— Бу киши — меҳмонимиз. Соҳиб тоғамнинг қизлари бўладилар, — деди қизча.

Маманазар Соҳиб савдогарнинг қизига тикилиб қўйди. Меҳмон қизнинг юзига ташланган дока парда, у оҳиста ташлаб бораётган қадамлар сажди ва кузнинг ўйноқи шамоли таъсирида хиёл кўтарилди. Маманазарга аён бўлдики, қизнинг кўзлари уни зимдан кузатиб бораётган, юзига ташланган парда буни ёнидагилардан яшириб бормоқда экан.

Йигит ва қизнинг кўзлари бир зум тўқнашиб олди. Қизининг оқ тусли юзи, тим қора қошлари, қайрилма киприклари-ю шахло кўзлари йигитнинг эс-ҳушини ўғирлади. Унинг баданини илиқлик, майин титроқ эгаллади. Йигит, қандай бўлмасин, бу қиз билан танишиш тараддудига тушди. Аммо бунга қандай қилиб эришишининг чорасини қилолмай анча йўлни жим ўтказди. Ногаҳон ўзи билиб, ёки сархушлиқдан билмайми, қизларга гап отиб қўйди:

— Келинлар, танишиб олайлик! Менинг исмим Маманазар. Сизларники-чи?

Маманазар юришдан тўхтаб, қизлардан ўз саволига жавоб кутди.

— Менинг исмим Маржона, — деди девонбегининг қизи. У ёнида ўзидан уч-тўрт ёш катта Руқия борлиги боис, модомики,

йигит назар соладиган бўлса, у фақат Руқияга аталишини биларди, шу боис ҳам, тап тортмай гапириб борарди.

— Сизнинг исмингиз-чи, меҳмон қиз? — сўради Маманазар, қизнинг юзини яна бир бор кўриб олиш илнжида унга термулиб.

Шамол юзини очиб юбормаслиги учун юзига ташланган дока пардасининг пастки икки барларини икки қўли билан ушлаб турган қиз бироз жим турди-да, қисқагина жавоб берди:

— Руқия.

— Исмингиз ҳам, жисмингиз каби жуда гўзал экан, — деди Маманазар ва яна йўлни давом эттирди.

Улар одамлар билан гавжум бозорга яқинлашиб қолдилар. Бозорга кираверишда Маржона:

— Маманазар ака, нонни ҳўв анави, оқ яқтакли тоғадан оласиз, отам айтган Юсуф бобо ана шу томонда бўладилар, чамамда. Сўраб топарсиз, — деди.

— Сизлар-чи? Қаёққа бормоқчисизлар? — сўради йигит, гўё қимматли нарсасини йўқотиб қўяётган кишидай саросимага тушиб.

— Мен Руқия опамни қариндошларимизникига олиб бормоқчи эдим, — деди Маржона.

— Эртага ҳам кўчага чиқасизларми?

— Худо хоҳласа, чиқармиз, — деди Маржона.

— Маржона, синглим. Яширмоқ на ҳожат, агар хўп деса, Руқия опанг билан яқиндан танишмоқчи эдим, — деди йигит доврираб.

Маржона йигитнинг бу сўзларидан сўнг меҳмон қизни бироз нарироққа ундаб борди. Улар ўзаро, қисқагина суҳбат қуриб олдилар. Қизлар яна йигитга яқинроқ келишди.

— Руқия опам «майли» дедилар. Биз эртага, Худо хоҳласа, пешинда холаминикига чиқамиз, ўшанда Масжиди Калон олдидан ўтамиз, — деди Маржона.

— Худо хоҳласа, албатта, бораман, — деди Маманазар юзига қувонч олиб.

Қизлар бозор ҳовлисига кирмай, ўнг томонга бурилиб, кета бошладилар. Йигит уларнинг орқасидан бироз термулиб тургач, бақириб-чақириб харидор чақираётган нонвойлар тараф юрди.

25. УЧРАШУВ

Бугун, пешин намозига ҳали талайгина вақт бор бўлишига қарамай, катта масжид — жоменинг рўпарасида бир йигит у ёқдан-бу ёққа юриб, атрофга аланглаб қўярди. Бу йигит — Маманазар мерган эди. У бугун аскарний сарбозларча — низомий кийимда эмас, балки одми кийиниб олган, бошига ихчамгина оқ салла боғлаган, оёғига маҳси, ковуш кийган эди.

Маманазар Масжиди Калонга кириб пешин намозини ўқиш тараддудида эмас эди. У намоз адоси билан бўлиб, кечаги ваъдасини бузишдан, аниқроғи суюб қолгани — Руқияни учратолмай қолишдан қўрқарди.

Шу йўлдан, яъни пойи Калондан Маржона Руқия билан холасиникига ўтади. Маманазар эса бу дақиқани интизорлик билан кутмоқда. Катта масжид-жоменинг олдида турган хушрўй, чиройли кийинган бу йигитга, намоз ўқимоқ важи билан масжид дарвозаси томон бораётганларнинг баъзилари, «Киринг йигит, кираверинг. Муаззин чақириб бўлди», дейишарди. Мулаларнинг шу янглиғ гапларидан қочиш учун Маманазар Масжиди Калон дарвозасининг шарқ томонида жойлашган Мир Араб мадрасаси саҳни томон юрди. Масжиди Калон ва Мир Араб мадрасаси саҳни оралиғида бир чуқур майдонча бўлиб, бу майдончанинг бўйи тахминан йиғирма, эни ўн метрча келарди. Бу майдонча ғўза бозори эди. Пешинга қадар ғўза жаллоблари сотишга келтирилган пахтаини кўтара сотиб олиб кетишган эдилар. Майдонда бир йигитча у ёқ-бу ёққа юриб, тўкилган пахталарни териб олмоқда эди.

Маманазар майдон гирди пиллапоясига ўтириб, қизларнинг келишини кутиб, уларнинг йўлларига термулиб турди. Кўп ўтмай катта масжид олди билан ўтиб келаётган икки қизни кўрган йигит сакраб ўрнидан турди. Уларнинг истиқболи сари юрди.

— Ассалому алайкум, қизлар! — деди Маманазар қизларга яқинлашибоқ шошилиб.

«Ваалайкум ассалом», дейишди қизлар, бирма-бир.

— Мен сизларни дарҳол танидим. Аммо сизлар мени бу устбошим билан танимассизлар, дегандим, — деди йигит.

— Биз сизни дарҳол таниб олдик, Маманазар ака, — деди Руқия, мулойим оҳангда ийманибгина.

— Ҳа. Руқия опам сизни узоқдан кўришлари билан, «Ана Маманазар ака! Танидим», — дедилар.

— Ростданми, Руқия? — сўради Маманазар.

Қиз бироз сукут қилди-да:

— Рост, — деб қисқагина жавоб берди.

— Маржона, синглим, агар холангнинг уйлари шу тарафда бўлса, келинглар, озгина бирга юрайлик, — деди йигит.

— Майли, юринг ака, — деди Маржона.

Йигит йўл-йўлакай суҳбат очди.

— Руқия мен сен билан яқинроқ танишмоқ илинжидаман. Менга ўзинг тўғрингда гапиришинг шарт эмас. Мен... Менинг қалбим сен ҳақингдаги ҳамма нарсани... менга ошкор қилиб бўлди. Сен бебаҳо қизсан! Сен пок ва тозадилсан! Сенинг таърифингга сўз ожиз!

— Келинглар, ғўза бозоридан ўтамиз, — деди Маржона.

Фаросатли қизча гап севги арзига етганини, бу Руқия ва Маманазарнинг кейинги тақдирларига — ҳаёт ва турмушларига тақалишини, ҳозирда улар қуражак суҳбат бу икки дилнинг бутун ҳаётига татигулик бўлишини тушунди, шекилли, йигит ва қиздан хиёл олдинлаб, уларни ғўза бозорига — чуқур майдонга бошлаб тушди.

Улар чуқур майдонга тушиб улгургач, Маманазар:

— Шу ерда бир зум турайлик. Менинг Руқияга айтар галим бор, — деди.

Маманазарнинг бу гапларидан сўнг, кичик қиз — Маржона катталардан бироз нарироққа бориб турди. Аммо у кўп узоқ кетмаган эди. Бу алфозда у Маманазар ва Руқиянинг гапини бемалол, эшитиб туриши мумкин эди.

— Сизлар қачон юртингизга қайтмоқчисиз, Руқия? — сўради Маманазар.

— Эртага қайтсак керак, — негадир хўрсиниб жавоб берди Руқия.

— Демак, мен дилимдаги гапларни шу кун, ҳозир, шу ерда айтиб қолмоғим керак.

— Қандай гапларни, Маманазар ака?

— Руқия, бу гапларимни юзингни очсанг, рўйингга айтмоқчиман.

— Бу мен учун ҳаёсизлик бўлади, очолмайман

— Руқия, илтимос, юзингни оч! Мен бунга бутун вужудим билан муштоқман. Мен айтар сўзимни сенга, кўзларингга бо-

қиб айтмоқчиман. Илтимос, юзингни оч, Руқия, — деди Мама-назар, ёлвориш оҳанги билан.

Қиз ийманибгина, юзига ташланган ҳарир пардани кўтариб, боши узра ёйилган паранжи устига қўйди. У йигит томонга эмас, ёнга қайрилиб турганди. У қўлларини юзига олиб бориб, бироз титраётган бармоқларининг учи билан кўз ёшларини артди.

Қиз унсиз йиғлаганлиги боис кўзлари жиққа ёшлиги Мама-назарни ҳайратга солди.

— Нега йиғладинг, Руқия?

— Шундай, ўзим.

— Қани, менга томон қара-чи! — деди йигит.

Қиз йигитга қаради. Бўйи йигитдан бироз пастроқ бўлганлиги боис, бошини кўтариб кўзларини юқори қадади. Кўзлар кўзларга, нигоҳлар нигоҳларга бойланди. Ҳар икковларининг кўнгилларида сирли, тоза ва заррин туйғу кечмоқда эди.

— Мен сени суяман, Руқия. Севгим учун ҳар нарсага, ҳатто, ўлимга ҳам тайёрман. Агар хўп десанг, шу бугуноқ буни отанга етказиб, қўлингни сўрайман, — деди йигит, ишонч билан.

Қиз индамади. У йигитнинг гапларига, сўровига жавобан кўзларига кўпроқ ёш олди, холос.

— Нега кўз ёш қиласан. Ёки биров сени қаттиқ хафа қилганми, айт?!

— Йўқ. Ўзим шундай.

— Суйганинг бор эдими?

— Йўқ, асло. Аммо энди бор. У — сиз! — деди қиз.

Қизнинг дудоқлари пириллар, қайрилма киприклари ора-лаб сизиб оқаётган гавҳардек кўз ёшлари оқ тусли юзига оқиб тушарди. Унинг ўзига маҳлиё этувчи катта-катта кўзлари — нигоҳлари йигитни ром этиб, бетоқат қилиб қўйди. Йигит бир қадам яқинлашиб, унинг қўлларини ушлади.

— Руқия! Нега кўз ёш қилмоқдасан билмадиму, аммо рози бўлсанг отангинг олдидан ўтиб, урф-одатга мувофик шаърий йўл билан никоҳ хутбаси ўқитиб, турмуш қурамыз. Нима дейсан?

— Мен розиман. Аммо ..., — деди қиз. У бошқа гапиролмади. Қўлларини йигитнинг қўллари орасидан секин тортиб олди.

— Аммо сенга ишонмайман, демоқчимисан?

— Йўқ, асло.

— Нега бўлмаса...?

— Айтолмайман.

— Айт. Мен буни билишим керак! Бу мен учун жуда зарур, Руқия. Чунки, мен умримда биринчи бор севиб қолдим. Қизнинг очиқ юзига термулиб унга дил изхорини айтдим. Бундан умидларим бисёр. Ундан бенаоиб қолишни хоҳламайман, — деди Маманазар. қизни гапиришга ундаб.

— Майли айтаман. Аммо сиз буни ҳеч кимга гапириб юрмайсиз, деб ўйлайман, — деди қиз.

— Албатта, агар лозим бўлмаса, гапиришдан на ҳожат.

— Маманазар ака, мен ҳам сизни дейман. Аммо ишқимиз адоғсиз қолиб, бир-биримизга етиша олмаймиз, деб қўрқаман.

— Нега энди, Руқия. Очиқроқ гапирсангчи!

— Очиғини айтсам, биз бу томонга келаётганимизда, бизнинг карвонимизни «болшовоёй» деганлари талади. Қимматбаҳо нарсаларимиз, озиқ-овқат ва сувимизни тортиб олдилар. Ҳатто отамнинг қўлларига тақилган, Муҳаммад девонбеги амакимга атаб сотиб олинган қимматбаҳо узукни ҳам, ёнларидаги тилла тошларини ҳам тортиб олишди. Икки кундан бери ёмон тушлар кўриб, қўрқиб, алаҳсираб уйғонаман. Сезаяпман, улар бизни қайтиб кетишимизда ҳам талайдилар. Ҳатто ҳаммамизни ўлдириб юборишлари ҳам мумкин, — деди қиз, севгилисининг кўзларига нажот кўзлари билан қарагандек, — Энди англаган бўлсангиз керак, нега менинг йиғлаганим боисини. Мен севиб, севгимга етолмасликдан қўрқиб йиғламоқдаман. Агар карвонимиз соғ-омон ўтиб, уйга борсак, онамдан розилик олардим. Келгуси гал келганимизда сиз ният қилганингиз — шаърий никоҳ ўқитиб турмуш қурадик. Аммо...

— Руқия?! Аммо нега сизлар ўша қароқчилар ҳақида етиб келишларинг биланоқ давлат одамларига, Муҳаммад Иброҳимбек жанобларига билдирмадингизлар? — деди йигит, ҳайратини яшира олмай.

— Бунинг иложи йўқ эди. Отам уларга, «Бу ҳақда ҳеч кимга айтмайман», деб Аллоҳ номи билан қасам ичган эдилар. Мана, мен гуноҳкор, отамнинг қасамларини бузиб қўйдим. Бунинг сабаби, мен сизини...

— Руқия, соф ишқ йўлида Аллоҳ ҳам, бандаси ҳам бирон ишни ноҳўя қиямайди. Сен гуноҳкор эмассан. Сен гўзал, доно, мард қизсан.

Йигит ва қизнинг суҳбатларини, улардан хиёл узоқроқда туриб эшитиб турган, Маржона бузди:

— Маманазар ака, энди биз кетамиз. Биз томонга одамлар келмоқда.

— Ҳа, пешин намози тугаб, одамлар тарқалишмоқда. Хайр! Руқия бора қолинглар. Мен сени кутаман. Қароқчиларни эса йўқ қилиш пайига тушаман, — деди Маманазар мерган.

Дард сирларини севиқлисига айтган қизнинг қалби бушаб, енгил тортгандай бўлди. Мужгонлари уйнаб, юзига табассум олди. Йигитга яна бир бор боқиб қўйди, юзига парда ташлаб, Маржонанинг орқасидан эргашаркан, «Хайр, Маманазар ака!» — деди.

Маманазар пиллапоядан юқори кутарилаётганда, унга тўкилган пахталарни териб этак халтага солиб олган йигитча «Ака, бахтингиз бор экану, аммо нодон экансиз. Ойдек, сулув қизни роса йиғлатдингиз» — деб қўйди. Маманазар эса унга жавобан, «Энди уни сира йиғлатмам. Магар кўзига ёш олса, у фақат севинч ёшлари бўлади», деди қайрилиб ва шахдам юриб йўлида давом этди.

26. ҲАРБИЙ ВАЗИРНИНГ ТОПШИРИҒИ

Когон темир йўл тўхтама яқинида жойлашган амир аскарлари эрталабки нонуштадан сўнг аскарлий маросим ўтказмоқдалар. Бу маросим пайтида пиёда аскарлар алоҳида, отлик аскарлар алоҳида сафланар ва ҳарбий қумондонларга низомий саломларини беришарди. Пиёда сарбоз*ларнинг олд қаторларида амирликнинг аскарлий кийимдаги сарбозлари уларнинг орқасидан аскарлий кийинмаган, яқинда аскарликка қабул қилинганлар сафланганди. Сарбозлар берданка милтиқлар билан, орқа қатордагиларнинг бир қисми эски, ясама — ўқ-дорилари оғзидан сумба билан жойланадиган милтиқлар билан қуролланган, улардан ҳам орқароқда сафланганларда милтиқлар умуман йўқ. Улар қилич, ханжар, пичоқ, найза, ўқ-ёй кабилар билан «қуролланганлар». Отлик аскарлар ҳам худди шу тартибда тизилганди. Бешотар инглиз милтиқлари ва тўппончалари жуда кам эди.

* Сарбоз – мунтазам аскар

Ҳарбий вазир Муҳаммад Саидбек парвоначи, Абдулҳофиз парвоначи, генерал Ҳожи Юсуфбек олдинда, уч-тўртта юзбоши ва мингбошилар орқада духул, най, сурнай ва санж* (орқасида тутқич бўлган лаъли(баркаш) бўлиб, бир-бирига уриб чалинади) садолари остида, отда виқор ташлаб аскарларнинг низомий саломларини «қабул қилиб» бўлишлари билан уларнинг сафига от йўрғалатиб келиб, Муҳаммад Иброҳимбек қўшилди.

— Бироз кечикдингиз, Иброҳимбек! — деди Муҳаммад Саидбек, секин, аммо истеҳзоли оҳангда.

— Бунинг сабаби бор, жаноб. Кейин айтаман, — деди Иброҳимбек.

Бироздан сўнг ҳарбий қўмондонлар қароргоҳда йиғилдилар. Муҳаммад Саидбек Иброҳимбекдан сўради:

— Хўш Иброҳимбек, нимадир демоқчи эдингиз, шекилли.

— Ҳа, жаноб Саидбек. Менга маълум бўлишича, юртимизнинг шарқий ҳудудларининг карвон йўлларида болшевик хуфиялари мавжуд экан.

— Аниқми? Қаердан билдингиз? — сўради Саидбек.

— Аниқ. Ишончли одамларимдан библиб олдим.

— Неча киши эканлар?

— Ўн беш-йигирма нафардан иборат қуролланган болшевиклар тўдаси бўлиб, улар яқинда Бухорога келаётган карвонни талаганлар. Озиқ-овқат, сув, қимматбаҳо буюмлар, тилла ва кумуш пулларини тортиб олганлар, сўнг ҳеч кимга, ҳеч нима демаслик шарти билан, карвонбошига қасам ичдириб ўтказиб юборганлар.

— Унсурлар! Яна пайдо бўлишибди-да!

— Шундай тақсир. Аммо энг ёмони мен бу хабарни карвон яна орқасига қайтиб, йўлга тушганидан сўнг эшитдим.

— Карвон ҳозир йўлдами?

— Ҳа, тақсир. Бугун тонг билан чиқиб кетганлар. Ана шу хабарни сизга етказмоқ нияти билан, саройга — хузурингизга кирган эдим, сизни тополмадим. Шу ерда эканингизни англаб, бунга ошиқдим.

— Демак, — деди Саидбек ўйчан, — карвоннинг шаҳар ҳудудидан чиққанига уч-тўрт соатча вақт бўлибди. Уларни орқага

* Санж – орқасида тутқич бўлган лаъли(баркаш) бўлиб, бир-бирига уриб чалинадиган чолғу асбоби

қайтарсақ бўлади. Тезда бориб, ўзингиз ишонган икки кишини менянг олдимга олиб келинг! — деди Саидбек.

— Хўп бўлади, — деди Иброҳимбек ва зудлик билан ташқарига чиқиб кетди.

Бу вақтда Мурод ҳарбий саркардалар минадиган фойтунга суяниб туриб, Маманазарнинг нишонга ўқ узишини кузатмоқда эди.

— Мамаазар! Мўлжалга отаверганингдан нишонга илиб қўйилган болшевик тақрири илвираб қолди. Милтиқ ва тўппончаларни қиздириб юбординг. Қани, дўстим, бу ёққа кел-чи! — деди Мурод.

Маманазар чуқур хўрсиниб, қўлидаги тўппончани баланд оёқли, ясама хонтахта устига қўйди-да, саф тортиб турган тўрт нафар аскар йигитга қараб, «Марҳамат! Машқ қилаверинглар!» деди. Ўзи эса бошини эгган қўйи Мурод томон юрди. Пешона терини артди. Мурод ундаги ғамгинлик аломатларини сизди.

— Маманазар, негадир хомуш кўринасан. Тинчликми? Нима... Кунни кеча танишганинг Руқия деган қиз, кеча борганинда кўнглингга озор бердими? — ўсмоқлаб сўради Мурод.

— Йўқ, аксинча.

— Руқияни севиб қолдингми?

— Ҳа, ака.

— У-чи?

— У ҳам.

— Унда нега ғамноксан?

— Бунга сабаб бор.

— Нима сабаб экан? Ёки қизнинг ота-оналари норози эканми? Падарлари ким экан?

— Мурод ака, ҳозир мен сизга қизнинг отаси ва у ҳақида баъзи бир...

Маманазар шундай деб суҳбатни давом қилдирмоқчи, қизнинг отаси Соҳиб савдогар экани, уни болшевик ҳароқчилари талагани ва бу ҳақда ҳарбий бошлиқларга етказиш кераклиги лозимлигини айтмоқчи эди. Аммо шошилиб келган Муҳаммад Иброҳимбек уларнинг суҳбатларини бўлди.

— Йигитлар, қани мен билан юринглар. Сизларга топшириқ бор, — деди Иброҳимбек ва яна орқасига тўниб, ҳарбий қароргоҳ томон юрди.

«Хўп бўлади», дейишди Мурод ва Маманазар ва унга эргашдилар.

Иброҳимбек девонбеги йигитларни Саидбек парвоначининг олдига олиб кирди.

— Шу йигитларми? — сўради Саидбек.

— Шулар. Ишончли йигитларим.

— Хўш, бўлмаса, гап бундай, — деди Саидбек, мақсадга ўтиб, — Бугун эрталаб Бухородан Афғонистон тарафга карвон чиқибди. Бу карвонга етиб олиб, уни орқага қайтаришларингиз керак. Сабаб шуки, бу карвонни Бухоро томон келишида, чўл ичида, болшевикларнинг хуфия тўдаси талаган экан. Биз карвонни орқага қайтариб, кўп сонли қуролланган аскар юбориб, бу қароқчиларни йўқ қилиб юборишларимиз лозим. Сўнгра карвон учун йўл беҳатар бўлади. Сизлар ҳозироқ йўлга чиқишингиз ва карвонга етишишингиз, уни қайтаришингиз шарт! Топшириқ тушунарлими?

«Шундай!» дейишди йигитлар.

— Шошилинг! Қурол-яроқ ва яхши отлар олиб, ҳозироқ йўлга чиқинглар!

«Хўп бўлади», дейишди йигитлар ва низомий таъзим билан хонадан чиқиб кетишди.

Йигитларнинг ҳар бирлари бешотар милтиқ, тўлпончалар билан қуролланиб, отларига миндилар-да, Бухоронинг шарқ томонига қараб шамолдай елдириб кетдилар.

27. КАРВОННИ ИЗЛАБ

Ҳарбий вазир топшириғи билан чиққан икки отлиқ, Бухоро шаҳри ҳудудини от югуртириб босиб ўтиб, Қизилқумнинг сарҳадсиз ялангликларига чиқдилар. Улар икки-учта қум хомаларини кечиб ўтгач, отлиқлардан бири ўзининг оппоқ оти жиловини катта қум тепа устига бурди. У тепалик устида туриб:

— Мурод ака, бу ёққа чиқинг! Бу ердан туриб узоқ-узоқларни кузатиш мумкин экан, — деди.

Иккинчи отлиқ ҳам ўзининг қизил, пешанаси оқ отини тепаликка ундади. Оти уни юқорига олиб чиққач, чап қўлида ушлаб турган жиловни қамчи ушлаб турган панжасига қистирди-да, чап қўли кафтини кўзига тушаётган ҳуёш нурига тўсин қилиб, пешанасига ёнтади. У ҳам ёнидаги дўсти сингари узоқ-узоқларга термулди, нигоҳлари билан карвонни қидирди.

Орқада қолган паст текисликлар — Бухоро работлари яшил духоба ёйиб қўйилган сингари кўм-кўк кўринар, аммо шарқ тараф кузатилса бу кўлик ниҳоятда сийраклашгани сезилиб турарди.

— Маманазар, негадир карвон кўринмаяпти. Ёки улар бу ердан ўтиб кетишга улгурдилармикан-а? — сўради Мурод.

— Мен ҳам шунга ҳайронман.

— Жануб томонга, кўндалангига юрамиз. Балки изларини учратармиз.

Отлиқ йигитлар жануб томонга — карвон йўли йўналишига кўндаланг йўналишда от чоптириб кетдишар. Улар чўл бағрини ёриб ўтган катта йўлакка дуч келиб отларини тўхтатдилар.

— Бу йўлдан бу яқинда ҳеч ким ўтмаган, — деди Маманазар мерган.

— Тўғри айтасан, мерган, — деди Мурод, яна қўшиб қўйди,

— Яна озроқ юрамиз, агарда изларга дуч келмасак, орқага қайтамиз!

— Бўпти, кетдик.

Улар бир оз от чоптиришгач, Маманазар:

— Мурод ака, орқага қайтсак ҳам бўлавереди, — деди.

Маманазар қўли билан жануби-ғарбдаги бир пастликни кўрсатиб.

— Ҳў-ў-ў анави пастликдаги дарахтларни кўряпсизми?

— Ҳа, кўрдим. Нима эди?

— У жой менимча, «Мош айвон» бўлса керак.

— У қандай жой?

— Болалигимда отам, мен ва бир нечта қишлоғимиз чоллари шу ерга келганмиз. Улар ташландиқ, пахса бир уйни зиёрат қилишиб, дуолар ўқигандилар. Айтишларича, зоҳид бир чўпон шу ердан қудуқ қазиб, чиғириқда сув тортиб чиқарган. Дарахтлар экиб, остига сув қуйган. Ярим танобча ер очиб мош сочган экан. Ҳозирги кунда ҳам дарахтлар мева берар экан. Баъзи чўпонлар эса, удум юзасидан, ўша майдонга мош экар эканлар. Шунинг учун у ерни «Мош ёвон» дейишади.

— Яхши удум экан.

— Энди орқага қайтсак ҳам бўлади. Биз анча олислабмиз, Мурод ака.

— Ҳа, орқага қайтиб, кун чиқарга қараб от соламиз. Ҳалигина кўрган йўлимиздан Бухоро томон қайтамиз. Менимча, карвон ўша йўлдан ўтиши керак. Улар ҳали орқада.

— Мен ҳам шундай деб ўйлайман.

— Кетдик бўлмаса! — деди Мурод.

Улар шарқ тарафга қараб от чоптириб кетдилар. Бир оздан сўнг қумлик бағридаги йўлни яна топдилар.

— Ана шу йўлдан орқага қайтамиз! — деди Мурод, отининг жиловини тортиб, уни орқага бураркан.

— Ҳа, шундай қилсак, маъқул бўлади, — деди Маманазар ҳам унга эргашиб.

Маманазар карвонни топа олмасликларидан хавотирга тушди. Агар карвон ўтиб кетган бўлса, у қароқчилар қўлига тушиши аниқ. Карвонда эса, Руқия бор. Руқиянинг, карвондагиларнинг ҳоли не кечаркан.

Маманазар шундай фикрларни хаёлидан ўтказаркан, беихтиёр, «Руқия, Руқия. Қаердасан, Руқия» деб пичирлаб қўйди.

— Бир нима дедингми? — деди Мурод, пичирлаб гапириб бораётган Маманазарга.

Муроднинг сўровидан ўзига келган Маманазар бир кулиб қўйди-да:

— Полвон ака. Сизни ҳамма ҳурмат қилади. Ҳурматли инсонсиз. Ҳозир мен сиздан бир қизнинг отасидан, мен учун қизининг қўлини сўраб беришингизни илтимос қилмоқчиман, — деди.

Мурод кулиб юборди, сўнг кулгидан ўзини тийиб:

— Бу кимсасиз чўлда қайси уйга кириб, кимнинг отасидан, қандай қизнинг қўлини сўраб беришим мумкин?

— Мумкин! Худо хоҳласа, чўлда ҳам, кўлда ҳам қўллайверади, — деди Маманазар кулиб.

Мурод яна кулиб олди. Маманазар, мабодо карвонни учратиб, унинг сарбони — Соҳиб савдогардан унинг қизи Руқиянинг қўлини сўрашини Муродга тушунтирмақчи бўлиб, оғиз ростлаган эди ҳамки, Мурод:

— Мерган, буни қара. Йўлни қандайдир отлиқлар кесиб ўтибди, — деди.

Маманазар ҳам от туёқлари изи устида отини тўхтатиб, изларга тикилди.

— Ҳа, қандайдир отлиқлар ўтибди, — деди Маманазар излардан кўз узмай.

— Қани, юр-чи, издан борамиз. Балки, карвонда отлиқлар бўлса, ўшалар йўл чизгандирлар, — деди Мурод.

Улар бир оз йўл юриб, пастликдан, қум хомалари орасидан ўтаётиб, Мама Назар отини тўхтатди. Отидан тушиб, от туёғи билан янчиб ўтилган шувоқни қўлига олди.

— Бу ердан ҳозиргина қандайдир отлиқлар ўтишибдилар. Мана кўринг, шувоқнинг янчилган жойида нам турибди.

Мурод ҳам отидан тушиб, янчилган шувоқни ва изларни кузатди.

— Ҳа, ҳозиргина ўтишибди. Ким бўлишлари мумкин? — дея, савол назари билан Мама Назарга тикилиб қаради Мурод.

— Агар болшевик қароқчилари бўлишса, уларни йўқ қилиб ташлаймиз! — деди Мама Назар мерган, оти Эгарига илинган милтиқни қўлига оларкан.

— Ахир улар кўпчилик бўлса, қандай қилиб йўқ қиламиз? — деди Мурод, Мама Назарнинг гапига ҳайрон бўлиб.

Мурод шундай деган эди ҳамки, қум дўнгликлари орқасидан тўртта отлиқ киши чиқиб, уларни нишонга олди.

Муроднинг милтиғи отининг эгарига осилган, Мама Назар эса, милтиғини қўлига олган, аммо қайишидан осилтириб турибди.

«Қўлларингни кўтар!» деди қароқчилардан бири ўрисчада.

Мама Назар ўрис тилига яхшигина тушунар эди. Шу боис, қўлидаги милтиғини ерга ташлаб, икки қўлини кўтарди.

— Сен ҳам кўтар! — бақирди тўрт қароқчидан бири.

— Сизга ҳам, «Қўлингни кўтар!» деб буйруқ беришяпти, — деди Мама Назар.

Мурод икки қўлини юқори кўтараркан, Мама Назардан секин сўради:

— Булар қароқчи болшевиклардан бўлишса керак-а?

— Бахтга қарши, шундай.

— Амирнинг югурдаклари! Нималар деб пичирлашяяписизлар! Қани, олдинроқ юринглар! — буйруқ берди бир қароқчи ўрисчада.

Мурод ва Мама Назар қароқчиларга яқинроқ бордилар.

— Энди тўхтанглар! Тўппончаларингни олиб ерга ташланглар! — деб буйруқ берди қароқчилардан бири ва милтиғини олиб Мурод ва Мама Назар томонга тўғрилади. Қолган уч қароқчи ҳам йигитларни нишонда тутдилар. Мурод ва Мама Назар белларига боғланган камарларига илинган ғилофни очиб, ундаги тўппончаларни қўлларига олишди. Қароқчилар янада

сергак тортишиб, милтиқларини нишонларга янада аниқроқ тўғриладилар. Маманазар Муроднинг кўзига тикилди. Иккала дўстнинг кўзлари бир-бирига маъноли боғланди.

— Мурод ака, биз нишондамиз. Тўппончаларимизни ташлаймиз, — деди Маманазар мерган.

Мурод тўппончасини ёнга, ўзидан икки-уч қадам нарироққа ташлади.

Маманазар эса тўппончасини ўзидан орқага, бир-икки қадам нарироққа ташлади.

— Буларни нима қиламиз? — сўради қароқчилардан бири, қолганларидан.

— Отиб ташлаймиз! — деди малласоч, узун бўйли қароқчи. Қароқчилар милтиқларини нишонга тўғрилай бошладилар.

Маманазар ўрис тилини яхшигина тушунарди. У қароқчилар суҳбатининг индаллоси — ўзи ва Мурод полвоннинг ўлдирилиши ҳақида кечганини тушунди.

Маманазар қуролини ташлаётганида, бир нарсани назарда тутиб ташлаган эдики, бунда у ўзини орқага ташлаб, тўппончасини олиб, ётган жойида қароқчиларга ўқ узиши мумкин бўларди. Аммо энди кеч бўлди. Қароқчилар милтиқларининг тепкисини босишса бас, нишондагилар – Маманазар ва Мурод гўзал ҳаётнинг тотли онлари — муҳаббат, висол онлари билан, бутун борлиқ билан абадга видолашадилар.

Тўртала қароқчининг бараварига ўқ узишлари иккала дўст ҳаётига «сўнгги нуқтани» қўйиши мумкин эди. Аммо Маманазарнинг бошлаб қўйган ҳийласи, уларни ўқ узиш ниятидан тийиб, томошабинга айлантириб қўйди. У Муродни уруша бошлади ва ўрисчада:

«Ҳаммасига у айбдор. Мен эмас. У катта бой. У амирнинг малайи. Унда пул жуда кўп!» деб бақириб-чақириб полвонни ростманасига ура бошлади.

Қароқчиларга бу томоша кулгили бўлиб кўринди. Чунки, жуссаси анчагина кичик бўлган йигитчанинг ўзидан анча гавдали, келбатли кишини тичмай дўппослаши, уларнинг наздида кулгилӣ бўлиб туюлганди. Аммо бу бир ҳийла эди, холос. Маманазар мерган Муродни уриб, ўрисчада, бақир-чақир қилсада, Муродга «Сиз ҳам мени уринг!», «Мени ҳам уринг, Мурод ака!» дея, ўзбек тилида пичирлаб қўймоқда эди. Мурод Маманазарнинг нима мақсадда бундай деяётганига тушунмаётган

бўлса-да, унга секингина бир тарсаки туширди. Шунни кутиб турган Маманазар орқа томонига «гангиб» йиқилди.

Ана энди унга орқа томонга, ерга ташлаб қўйган тўппончасини олиш учун ҳийла пардаси остида яширин имкон туғилган эди.

У ерга йиқилиши билан тўппончасини олди-ю, «хо-хо-хо»-лаб кулиб турган қароқчиларни ота бошлади.

Қароқчилар бундай бўлишини сира кутишмаган эди. Маманазар мергандек кишини қўлига тушган тўппонча фақат нишондан сўйларди.

У учта қароқчининг нақд пешанасига ўқ қадаганди, тўртинчиси милтиғини олиб, нишонга олишга ҳаракат қилди. Маманазар чаққонлик билан ётган жойида юмалаб, унинг қўлидаги милтиғини отиб туширди. Қароқчи отидан йиқилиб, ўрнидан туриб қоча бошлади. Мурод унинг орқасидан, тўппончаси билан икки марта ўқ узди, аммо тегмади.

— Узоқ, Мурод ака, узоқ, — деди Маманазар, — Бу масофа мана бу шоввозники.

У шундай деб, ерда ётган милтиқни қўлига олди-да, қўли билан чангини артди, сўнг оғзига яқин тутиб пуфлаб, қолган-қутган чангларини учирган бўлди. У қочиб бораётган қароқчинини нишонга олмай туриб, қайрилма ва тезкор ҳаракат билан, милтиқнинг тепкисини босди. Ўқ қароқчига тегиб йиқилди.

Маманазар мерган қароқчига қарата ўқ узганида милтиқдан чиққан гумбурлаган товуш сарҳадсиз чўлнинг узоқ-узоқларига ҳам эшитилганди. Бу товуш айни пайтда мақсад ва нитилишлари турлича бўлган иккита гуруҳга ҳам бориб етди. Булардан биринчиси, Пешин намозини ўқимоқ, овқатланиб олмоқ важи билан, айни пайтда, қароқчиларга кўринишдан қўрқиб туяларини қум хомалари орасига, чуқурроққа чўктирган Соҳиб савдогарнинг карвон аҳли эди.

— Ўқ товуши эшитилди, — деди Соҳиб савдогар, давра қуриб чой ичаётган карвон аҳлига.

— Ҳа. Қароқчиларга яқин қолдик. Негадир улар ўқ узмоқдалар? — деди Қобил бобо.

— Қуён ёки жайрон кўришган бўлсалар керак, очофатлар, — деди Даврон сарвар.

— Биз, тун ярмидан ошгандан сўнг, тонгга яқин, йўлга тушамиз. Бу пайтда қароқчилар ширин уйқуда бўладилар. Худо хоҳласа, уларни четлаб ўтиб кетамиз, — деди Соҳиб сарбон.

Ўқ товушини эшитган иккинчи гуруҳ бу — болшевикларнинг хуфия разведка гуруҳи эди. Уларнинг баъзилари юлгун ва саксовуллардан ясалган қапа ичида мизғиб ётган бўлсалар, тўрт нафари улкан саксовуллар соясида, сигарета чекиб, ўзаро суҳбатлашиб ўтирган ҳолда, соқчилик қилишарди. Ўқ товушини эшитгач саксовул соясида ўтирганлар ҳар жойга қўйилган милтиқлари томон югурдилар. Капалар ичида ётганлар ҳам апилтапилга тушиб, қўлларида милтиқ ва тўппончалари билан у ёқ-бу ёққа югуриб қолдилар.

— Кимдир ўқ отаяпти. Эй, сизлар — тўртовлон! Қани, бориб аниқлаб келинглари-чи, ким ўқ отмоқда?! — деди қароқчилар бошлиғи.

«Хўп бўлади» дейишганча, саксовул соясида ўтирган тўрт соқчи пастга, юлгунзорга тушди, у ерда турган отларига миниб олиб, ўқ овози чиққан томонга от солдилар.

Тўрт қароқчи ўқ товуши чиққан томонга борганларида Мурод ва Маманазар ўлиб ётган қароқчиларнинг милтиқларини йиғиштириб олишаётган эди. Улар бир жойда ўлиб ётган, пешанасидан ўқ еган, қароқчиларнинг милтиқларини олдилар ва қочаётиб Маманазардан ўқ еган тўртинчи қароқчининг жасади устига бордилар.

— Бунисида милтиқ йўқ-ку? — сўради, ҳайрон бўлиб, Мурод полвон.

— Бунсининг милтиғини қўлидан олиб туширгандим. Милтиғи биз турган ўша чуқурликка, саксовуллар орасига, тушганди, — деди Маманазар мерган.

— Бу мурдани ҳам, наригилари олдига олиб бориб, ҳаммасини кўймоқ керак. Бўлмаса, гуноҳга ботамиз, — деди Мурод полвон.

— Ҳа, тўғри айтасиз.

— Қани, олдик, кўтарамиз!

Мурод шундай деб, қўлидаги учта милтиқнинг ҳайишини елкасига илди да, мурданинг боши томонидан ушлаб кўтарди.

— Майли, кўтардик, — деди Маманазар ҳам, қўлидаги иккита милтиқни елкасига иларкан, мурданинг оёқларидан кўтариб.

Улар мурдани эллик-олтмиш қадамча кўтариб келишди. Бу орада, чарчаган бўлса керак, Маманазар гап очди:

— Отмасам ҳам бўлар экан, чарчадим. Аммо буларни отмасликнинг иложи ҳам йўқ эди. Чунки, гапларига қараганда, улар бизни олиб ташламоқчи эдилар.

— Ҳа, шундай эди. Улар бизни отмоқчи бўлишиб милтиқларини тўғирлашганида, баданимни совуқ тер босиб кетди. Ўлимимга ишониб, калима қайтаришга тушган эдим. Аллоҳга шукурким, ўлимни бизга эмас, қароқчиларга раво кўрди.

Иккала дўст мурдани кўтариб, учта мурда ётган жойга олиб келдилар. Уни ҳам қолган уч мурда ёнига ётқизиб, елкаларидаги милтиқларни олиб ерга қўйдилар.

— Мана бу ердан чуқур қазисак осонроқ бўлади, — деди Мурод, ўзлари турган кўчки қум тепанинг ён бағрини кўрсатиб.

Улар чуқур қазиб, у ерга мурдаларни қўйиб кўмдилар. Бироз чарчадилар, қум хомаси ён бағрида ўтириб дам олдилар.

Муроднинг кўзи чуқурда, қандим шоҳлари орасида турган милтиққа тушди.

— Маманазар, қара анави тўртинчи қароқчининг милтиғи, — деди у дўстига, қандим орасидаги милтиққа ишорат қилиб.

Маманазар нигоҳлари билан милтиқни бироз қидирди. Кўзи тушгач:

— Ҳа-а. Энди кўрдим. Уни ҳам оламиз, — деди.

У шундай деб, ўрнидан турган эди ҳамки, ўрисчада, «Қани, қўлларингни кўтаринглар!» деган бақирик эшитилди. Маманазар қайрилиб орқасига қаради. Мурод ҳам ўрнидан туриб, овоз келган томонга бурилди. Тепалик устида тўрт нафар қароқчи уларга қарата милтиқларини тўғрилаб турган эди. Мурод ва Маманазар қўлларини кўтардилар.

— Энди кунимиз битган кўринади, Мурод ака, — деди, пичираб, Маманазар.

— Ўлимнинг олдидан калима ўқиган бўл-да, тиззаларингни ерга ташла. Ўша милтиқни олишга урин! — деди Мурод, лабларини деярли ҳаракатлантирмай.

— Милтиқ анча узоқда. Энди чинакамига ҳам «Ёсин» ўқий-версак бўлаверади, — деди Маманазар.

— Эй, сизлар! Бу ёққа келинглар! Тезроқ! — деди қароқчилардан бири. Мурод ва Маманазар қўлларини кўтарган алфозда болшевик қароқчилари томон юрдилар. Маманазар қандим буталари орасида, ярим яширин турган милтиққа кўз ташлаб ўтаркан, ич-ичидан афсусланди. Тишларини қисирлатиб, бош чайқаб қўйди.

Бу гал душмандан қутулишнинг иложи йўқ эди. Чунки бу гал, уларнинг милтиқлари юқорида, қум хомаси устида қолиб кетган, қандим дарахти шох-шаббалари орасидаги милтиқ эса, анча узоқлик қилган эди.

28. ТУТҚУНЛИҚДА

Болшевик хуфиялари тутқинларни ўз «қароргоҳларига» олиб борганларида, у ердагилар орасида ғивир-шивир бошланиб, капалар ичидагилар ҳам, қўлларида милтиқлари билан ташқарига чиқдилар.

Тўрт нафар отлиқ болшевикларнинг иккитаси қўллари боғланган тутқинларнинг ўзларини узун иплар билан, отлари эгарларига боғлаган ҳолда, тортиб келишган бўлсалар, икки нафари уларнинг отларини ўз дамларига солиб, етаклаб келган эдилар.

— Буларни икки чақирим наридан — карвон йўли устидан ушлаб келдик. Булар бизникилардан тўрт кишини ўлдириб кўмаётган эканлар, — деди отлиқлардан бири ўрисчада.

— Нима! Бўлиши мумкин эмас. Тўрт кишини-я! Собир билан Толикни ҳамми? Маразлар! Ўлдираман! — деб бақирганча, қапа ичидан чиқиб келганлардан биттаси жаҳл билан бориб, Мурод ва Маманазарнинг қоринларига милтиқ қўндоғи билан ура бошлади.

— Тўхта! Ўлдириш қочмайди. Биз буларнинг кимлигини яна нима учун бу ерларда санғиб юрганликларини аниқлашимиз керак. Афтидан, улар бизнинг бу ерда туришимизни олдиндан билганлар, — деди тўда бошлиғи.

— Шундай бўлишини билгандим. Яқинда ўтган карвондагилар бизни сотиб қўйишган. Уларни ўлдириш керак эди, — деди қароқчилардан бири.

— Бизникиларни ўлдириб, яна шу ерда бамайлихотир юришларига кўра, улар бизга яна таҳлика солмоқчи бўлганликлари сезилиб турибди, — деди тутқунларни етаклаб келганлардан бири.

— Шундай дегин, — деб тутқинларга яқинлашди тўда бошлиғи. У тутқундаги қўли боғлиқ, йигитларнинг кўзларига боқаркан, гапини давом эттирди, — Сизлар ким? Бу ерларда нима қилиб юрибсизлар?

— Бу саволга аввал сизлар жавоб беришингизлар керак! Юрт, тупроқ бизники! — деди, унинг ўрисчада берган саволига тушунган Маманазар ўрисчада.

— Шунақами? Катта саксовул дарахтларига боғланглар! — буйруқ берди, болшевик қароқчилари бошлиғи.

Мурод ва Маманазарнинг қўлларини орқага қилиб, ёнмаён ўсган катта саксовул дарахтига боғлашди.

— Ким санлар? Бу ерда нима қилиб юрибсизлар? — сўради қароқчилар бошлиғи, дон-дона сўзлар билан.

— Биз овчилармиз. Шу ерларда ов қилиб юрган эдик, — деди Маманазар.

— Нима? Кимни лақиллатмоқчисизлар? Максим, яхшилаб адабини бериб қўй, буларнинг. Шундагина тўғриси айтишди, — деди қароқчилар бошлиғи.

Қўллари орқасига қилиниб саксовулларга боғланган тутқунлар атрофида куймалашаётган қароқчилардан биттаси тутқунларга яқинроқ борди. Енгларини шимариб, кулиб қўйди-да:

— Мана энди ниятимга етаман. Собир ва Толик учун ҳам, қолган икки болшевик қуролдошимиз учун ҳам қасос оламан, ўлдираман! — деди қароқчилар бошлиғи Максим деб атаган, бўйчан қароқчи.

— Ур! Уравер! Менинг саволимга тўғри жавоб бермасканлар, башарасига туширавер, — деди қароқчилар бошлиғи, жиддий оҳангда.

Максим оёғида этиги билан Муродни ҳам, Маманазарни ҳам бир неча бордан тепкилади. Чарчагач, телишдан тўхтади. Маманазарнинг лаби ёрилиб қон оқа бошлади. Юзининг у ер-бу ерида кўкариш ҳосил бўлди. Муроднинг ҳам юзлари тепки зарбидан кўкариб, қон сизиб чиқаётган эди.

— Хўш, энди гапирарсанлар! Нима сабабдан бу ерларга келганларингни!

Тутқунлар индамадилар. Улар алам ва оғриқ билан, бош эгиб, жим туришарди. Уларнинг ҳеч нима демасликларини англаган қароқчилар бошлиғи:

— Эй йигитлар, иккитангиз анави қумтепа устига чиқиб, кузатиб туринглар. Булар ўзлариникилар ёрдамга келишига ишонаётган бўлмасинлар, тағин, — деди, баланд қумтепага ишорат қилиб.

Иккита болшевик хуфияси аъзоси баланд қумтепа томон югуриб кетишди. Хуфия гуруҳи бошлиғи эса яна Максимга қарата:

— Сен яна уришни давом қилдир. қийна, — деди.

Мурод ўрисларнинг нима дейишаётганини тушунмас эди. Шу боис Маманазарга қараб бурилди-да:

— Мерган, булар нималар деб валдираяптилар? Бу шоқолларга нима керак ўзи? — деди секингина.

— Эй ярамас, нима деб гапираяпсан. А? Ҳозир пешанангдан дарча очиб қўяйми? — деди Максим. У милтигини Муродга тўғрилади. Маманазар мудҳиш ҳодиса юз беришини англади. У Мурод полвон Максимнинг ўрисчада айтган бу сўзларига тушунмаслигини, билҳақ, унга жавоб ҳам беролмаслигини тушунарди. Шу боис, Максимга қарата:

— У сенга, «Қўли боғлиқ кишини уриш ҳар бир қўрқоқнинг ҳам қўлидан келаверади. Мард бўлсанг қўлимни ечиб, яккама-якка олиш!», деяпти, — деди ўрисчада.

Маманазарнинг бу сўзларидан сўнг атрофии ўраб турган кароқчилар кулиб юборишди. Кулгидан тўхтаб Максимга қарашди. Бу қарашлар эса, Максимга «Яккама-якка уришишдан қўрқасанми? Чиқ олиш!» дейишаётгандай маънони берарди, гўё.

Максим эса ҳозиргина тепки зарбидан мажруҳ аҳволга тушиб қолгандай — ҳолсизланиб, чўккала ўтириб қолган Муродга термулиб олди-да, ўзини ундан ўн чандон кучли сизди, шекилли:

— Қўлларини ечинглар! Яккама-якка уришаман, — деди ёнидагиларга.

Атрофдагилардан биттаси Муроднинг қўлларига боғланган арқонни еча бошлади. Арқонни нега ечиб, унинг қўлларини бўшатишаётганига тушуниб етмаган Мурод полвон Маманазар мерганга қарата:

— Булар менинг қўлларимни ечмоқдалар. Сени ҳам ечиб юбориб, бизни озод қилишмоқчи, ҳойнаҳой, — деди, секингина.

— Йўқ. Улар фақат сизнинг қўлингизни ечадилар ва қаршингиздаги тўнғиз билан яккама-якка, қонли олишувга қўшадилар. Агар у ғолиб келса, сизни ўлдирмоқчи. Фурсат етди дегунча ё сиз уни, ё у сизни ўлдиради, — деди мерган.

— Шуниси етмай турганди ўзи, — деди Мурод, қаршисидаги даванг ўрисга боқиб қўяркан.

Муроднинг қўли ечилгач, ўрнидан турди. У туриши билан унинг рўбарўсида турган Максим, унинг қорнига зарб билан тепди.

Мурод йиқилди.

Атрофии ўраб турган ҳангоматалаб болшевик қароқчилари «Балли, Максим! Яхши бошладинг!», деб қий-чув бошладилар.

Мурод қайта ўрнидан туриши билан Максим унинг тумшугига мушт туширмоқчи бўлди. Мурод чаққонлик билан унинг муштига чап бериб, ёқасидан ушлади-ю, ошириб, кураш усулини қўллаган ҳолди, ерга силтаб ташлади. Максим ерга чалқанча йиқилди. Мурод унинг орқа томонига ўтиб, елкасидан қайириб юқорига кўтарди. Рақибни ўрнидан хиёл тургач, орқасидан туриб, бақувват билакларини бўйнидан ўтказиб бўға бошлади.

Максим мажолсизланиб, типирчилашга тушди. Атрофдаги болшевиклар эса милтиқларини Муродга тўғрилаб отмоқчи бўлишди.

— Отманглар! Ўзи қутулиб чиқа олади,— деди болшевиклар бошлиғи.

Мурод ўз қўлларига «рақибининг» жонсарақлик билан осилиб, ундан қутулиб кетишга ҳаракат қилаётганига бепарволик билан Маманазарга бир қараб қўйди. Маманазарнинг унга қарата, секингина, бош чайқаши — «тугатинг!» маъносини берди, шекилли, у қўйнидаги каллани бир бурган эди ундан шиқирлаган товуш чиқди. Максимнинг қўллари, жонсиз танаси, елкасига осилиб қолди. Унинг бўйин суяклари синган ва жон таслим қилган эди.

Қароқчилар милтиқларини Муродга тўғрилаб, уни отиб ташлаш ниятига тушдилар.

— Отманглар! Қўлларини боғланглар! Ўлим булар учун — совға бўлади. Буларни ўлдирманг, қийноққа соламиз. Менинг саволларим жавобсиз қолишини хоҳламайман, — деди қароқчилар бошлиғи.

Уч-тўрт нафар қароқчи Муродга ташланиб, уни яна боғлаб қўйишди.

Қароқчилар бошлиғи, ўлиб ётган Максимнинг жасади устига борди-да, унинг киприklarини кўтариб, унсиз кўзларига тикилди. Бошидан фурашқасини олиб, бир зум тик турди. Қолган болшевиклар ҳам унга тақлидан шундай қилишди. Болшевиклар бошлиғи тутқунларга ғазаб билан боқаркан, ёнидагиларга, «Буларни қийнанглар!», деб буйруқ берди.

Қароқчиларнинг бир нечтаси иккала тутқунни роса уришди, тепкилашди. Бошлиқлари, «Бўлди қилинглар!» дегунига қадар қийнашди.

Хушини йўқотган икки тутқун — Мурод ва Маманазар кун ботиши арафасида ўзларига келиб бир-бирига термулиб «Хайрият, тирик эканмиз!» дегандек, мийғида кулиб қўйишди.

29. ПИНҲОНА СУҲБАТ

— Михаил, юр, уйга қайтамиз. Бу иссиқ чўлларда изғиб юргунча, ўзимизнинг бепоён Россиямизга қайтамиз. Туламизнинг ҳавоси қандай салқин эди-а. Ясногорскийнинг бепоён адирлари, ўрмонлари, ёмғирлардан тўлиб-тошиб турувчи жилгалар, қанақа эди-я. Эҳ! Юр, кетайлик.

— Юра, ҳали ёшсан-да, ука. Худо менга бир кунда мана шунча олтин инъом этди. Ясногорскийда қирқ йил ишлаб ҳам, бунчасига эришолмайсан, — деди иккинчи суҳбатдош, қўлидаги олтин солинган бахмал ҳамённи ҳаволатиб салмоқларкан.

Дарвоқе, бу суҳбатдошлардан бири болшевик ҳарбий қўшнилари вакили, хуфия хизматлари жосуси, Наманган ва Қўқонда ерлик халқнинг болшевикларга қарши кўтарилган қўзғолонларини бостиришда кўп бор иштирок этган, ҳозирда Бухоро давлатини босиб олишда хуфиёна хизмат қилаётган – Михаил Лебедов бўлса, иккинчиси, унинг укаси Юрий эди.

— Ака, бу болшевикларнинг мақсадини тушунмайман. Ахир яқин-яқингача Бухоро халқи Россия халқи билан иноқ эдилар. Россияда давлат тўнтариши бўлиб, ҳукумат болшевиклар партиясига қўлига ўтди-ю, улар бу ўлкаларда ҳам иғво ва урушларини бошлаб юбордилар. Афтидан бу урушлар бошида турувчилар катта манфаат кўрадилар. Биз эса, уларнинг манфаатга эришишлари йўлида қурол бўлиб хизмат қилмоқдамиз, — деди Юра, акасига тушунтирган бўлиб.

— Кимлар қанақа манфаат кўраптилар билмайману, аммо менинг манфаатим нақд, — деди Михаил ҳамённи қўлида уйнаб.

— Ахир одамларни ўлдириб, талаб, мана буларга ўхшаганларини қийнаб бойлик орттиришдан кўра, — деди Юра, ўзларидан йигирма қадамча наридаги, қўллари боғлиқ икки тутқунни акасига кўрсатаркан, — Ясногорский далаларига картошка эксак ҳам яхшигина кун кечирсак бўлади-ку. Айтишла-

рича, у ердаги дала хўжайинларининг аксариятини болшевиклар отиб ташлашган эмиш. Кўпчиликларини сургун қилганлар, баъзилари қочиб кетганлар. Далалар бўшаб ётибди. Биз бориб экин экамиз. Бундан онамиз ҳам хурсанд бўладилар, — деди укаси, куюнчаклик билан.

— Шундай қилсак ҳам бўлади-ку-я, аммо йўл узоқ. Поездда кетмоқчи бўлсак, «қочоқ» деб ушлаб олишади, — деди акаси, чўнтагидан папирос чиқариб алангалатар экан.

— Ахир ихтиёримизда қанча отлар бор. Йўлга чиқсак, бугун бўлмаса эртага етиб борамиз, — деди укаси, акасининг «шундай қилсак ҳам бўлади-ку-я» деганидан хиёл қувониб.

Акаси биз зум ўйлаб турди-да:

— Яхши йигитларим ўлди. Ихтиёримда қаланғи-қасанғилар қолди. Уларнинг ичидан иккита рус йигитини сақлаб, қолганларини гумдон қилиш керак. Шунда йўлга чиқсак бўлади. Россия чегарасига етсак, у икковини ҳам ... Аммо бунга ҳам ўйлаб кўрамиз, — деди ва ўрнидан туриб, «ётоқхонаси» томон юрди. У ўзи ётадиган қапа олдида бир зум тўхтади-да, папиросини отиб юбориб, тутқунлар олдида соқчилик қилаётган икки кншига қарата:

— Соқчилар! Ухлаб қолманглар! Қочиб кетишса бошларинг билан жавоб берасанлар! — деди ва эгилиб ичкарига кириб кетди.

Юра бир зум ёлғиз қолди, соғинч тўла ҳислар билан уйини, онасини, болаликда акаси билан ўрмонзор этагидаги ям-яшил далаларда югуриб-елиб ўйнаганларини эслади. У чуқур ва ширин хаёллар оғушига шўнғиган эди. Унинг учқур хаёлларини олдиниға наша чекиб олиб, сўнгра, тўрт кун бурун карвондан талаб олинган хурмо устида талашаётган соқчиларнинг «Менга ҳам хурмонгдан бер, нодон!» деган бақариқ овози жиловлади.

У соқчиларга қаради. Бироз кузатиб турди. Ўрнидан туриб акаси кирган «ётоқхона» томонга юрди.

30. ЧЎЛДАГИ НИКОҲ

Қизилқум узра тонг ёришмоқда. Ҳалигача, тўлин ойнинг ёруғида, хирагина ёришиб турган тун пардасини бутунлай очиб ташлашга уринаётган Қуёшнинг ўзи баралла кўринмаса-да, унинг бош кўтаргиси келмаётган чўлнинг сутдек оқариб бораётган ангоридан сезиб турибди. Тун билан атрофда тинмай

увлаётган шоҳол ва бўриларнинг овозлари, бойўғлиларнинг сайрашларин кескин камайди.

Қум хомалари орасида пинҳона макон қурган болшевик хуфиялари ўз капалари ичида ширин уйқуда.

Ҳатто улар асир олган икки тутқун олдидаги икки соқчи ҳам табиатнинг уйқу деб аталмиш тан оромидан лаззат олмоқдалар. Уйқу лаззати тутқунларга сира татимаган, шу боис улар бу маҳзун тунни турли мавзудаги аламли суҳбатлар билан адоғига стказиб, тонгнинг оқаришини қаршилаётган эдилар.

— Ота-онамнинг айтишларича, мен эрта тонг палласида тугилган эмишман. Шу боис, тонг отишини жуда ёқтирардим. Эрта тонгданоқ туриб, тош кўтариб, машқ қилардим. Тонг ҳавоси киши баданига роҳат, тароват бағишлайди. Афсуски, бу тонгнинг бизга нима олиб келишини ёлғиз Аллоҳ билади, — деди Мурод.

— Ҳа. Аммо менга қолса, қийнаб ўтиришмай, тарса отиб ташласалар эди, қутулардик, — деди Маманазар.

— Ундай дема, мерган. Аллоҳдан умр сура, у саховатли. Менку, оз бўлса-да, ҳаёт лаззатини тотиб кўрдим. Оила қурдим, ортимида номимни эслаб турувчи болаларим бор, — деди Мурод насихатомуз.

— Ҳа, бевақт ўлим деганидан Аллоҳнинг ўзи асрасин, — деди Маманазар.

— Ўзи асрасин, — деб қўйди Мурод ҳам пичирлаб.

Шу пайт капалар томонидан тутқунлар томонга бир киши яқинлаша бошлади. Келаётган киши тўда бошлиғи — Михаилнинг укаси Юра эди.

У атрофдагиларга сездирмаслик учун секингина одимлаб келди-да, Муроднинг олдига чўкди-да. Ўз тилида гапира бошлади.

— Паҳлавон, мен сизларнинг қўлларингизни ечиб юбораман. Эвазига, сизлар шу ердаги ўн битта болшевикдан тўққизтасини ўлдирасизлар. Фақат, мен ва акам Михаил тирик қолишимиз керак. Шундай қилсақ акам мен билан Россияга кетади, тушунарлими? — деди пичирлаб.

Ҳамма нарсани эшитиб турган ва гап нимада эканлигини аниқлаган Маманазар, ўрниси йигитнинг нималар деганини мутлақо тушунмаган Муродга қараб:

— Мурод ака, «да», деб айтинг, — деди.

— Нега энди мен бунга «да» дерканман. Нима дегани ўзи. Бироз туриб, «энди «ба» деб айт!» деб туриб олмайдимиз? — деди Мурод.

— «Да» деб айтинг, илтимос. Сиз шундай десангиз иккала-мизни қўлимизни ҳам ечиб юборар экан, — деди Мама Назар илтимос оҳангида.

Мурод олдинига ишонмади, сўнгра таваккалига «да» деб қўйди.

Рус йигити эса, кулиб қўйди-да:

— Ўзларингизнинг Аллоҳингиз номи билан қасам ичиинг, — деди, Муроднинг кўзларига тикилиб.

— Аллоҳнинг номи билан қасам ичаркансиз, Мурод ака, — деди Мама Назар, тушунтириб.

— Ана, айтгандим-ку «да»нинг изидан яна бир балоси бўлади, деб. Қасам ичиш Аллоҳ таолога ширк бўлади, ахир. Мен бундай қилолмайман, — деди Мурод, Мама Назар томонга юзланиб.

— Полвон ака қасам ичиш нодуруст бўлса-да, бундай ҳолларда мамнуъ эмас.

— Хўш, нима деб қасам ичмоғим керак экан? — сўради Мурод, бироз норози оҳангда.

— Бу ердаги газандалар бошлиги Михаил бу йигитнинг акаси экан. Қўлларимизни ечиб юборгач, бу йигитча ва акаси Михаилдан бошқасини ўлдиришимиз лозим экан. Шунинг учун қасам ичтирмақчи.

— Майли, қасам ичаман. Астафтурулло!, — деди Мурод ва бироз бурилиб, қибла томон термулиб.

— Бисмиллаҳир раҳмонир Роҳим. Мен – ожиз банда, қиблам — Каъбаи Шариф томон қараб, Роббим Аллоҳ, пайғамбарим — Муҳаммад алайҳиссаломнинг муқаддас номларини тилга олиб қасам ичаманки, Михаилга ва укасига, ҳар қандай вазиятда ҳам, озор етказмайман! Омин, ё Роббил Оламин! — деди.

Ўрис йигит Муроднинг гапини эътибор билан тинглаб турди-да, ўз табиатига кўра жилмайди, сўнгра, «Ҳозир!», «Ҳозир!» деб Муроднинг қўлини еча бошлади.

— Шароитга қаранглар. Ҳеч кимни ўлдирмай қочиб қутулсанглар ҳам хафа бўлмайман. Ҳар ҳолда, сизларни ўлдириб акамнинг қўли қонга ботмайди.

Юра шундай деб секин ғойиб бўлди.

У Муроднинг қўлини ечди. Мурод эса ўз наъбатиди Маманазарнинг қўлларини ечиб юборди.

Қўллари ечилган тутқунлар, сездирмай, ухлаб ётган икки соқчи томон юрдилар. Уларнинг ҳар бири бир соқчининг, оғзини ёпиб, бўйинини бураб, гумдон этдилар. Мурод ўзи тинчитган соқчининг милтигини қўлига олиб ўзларидан ўн-ўн беш қадамда нарида боғланган, эгардан озод этилмаган, Оқманглай томон юрди. Маманазар ҳам жонсиз ётган соқчининг милтиғини олмоқ учун қайишидан торган эди, тасодифки, милтиқдан ўқ отилиб кетди. Жонсиз ётган мурданинг бармоғи милтиқнинг тепкиси устида илиниб турган бўлса керакки, отилиб кетган милтиқнинг гумбурлаган говуши атрофни ларзага келтирди. Ўрис йигити айтган икки соқчини ҳисобламаганда тўққизтаси саросима билан, бақир-чақир қилишиб, қўлларида қурол билан ётоқларидан чиқа бошладилар.

Мурод ва Маманазар ўз отларига миниб қоча бошладилар. Кападан югуриб чиққан бир болшевик уларга қарата икки мартотаба ўт очди. Аммо ўқ ҳеч кимга тегмади. Маманазар мерган, бир бурилди-да, унга қарата ўт очди. Большевик қароқчининг қўлидан милтиғи учиб тушди. У кўксидан ўқ еган эди.

Тутқунликдан озод бўлган икки отлиқ Бухоро шаҳри томон от чоптириб кетдилар. Уларнинг орқасидан саккиз отлиқ таъқиб қила бошлади. Қувиб келаётганлардан биттаси Юра бўлиб, у қуролсиз ҳолда, шунчаки от чоптириб борарди. У қочоқларни қувлаб бораётган акасига қарата «Михаил, қайт орқангга!» — деб, ўқтин-ўқтин бақириб борарди.

Акаси эса, унинг сўзларини эшитса-да, парво қилмай қочоқлар орқасидан тўппончаси билан ўқ узар, ёнида ва орқароқда от елдириб бораётган болшевикларга қарата:

— Тезроқ чоптиринглар отларингни! Етиб олинглар! Отиб ташланглар! — деб, бақирганча буйруқ берарди.

— Мурод ака, отингизни тез елдирманг! Масофа юз қадамча бўлгани яхши. Михаилни отиб қўйманг, қасам ичгансиз! Унинг тўппончасининг ўқи бизга етиб келмайди, — деди Маманазар мерган. Ўзидан олдин от чоптириб бораётган Мурод полвонга.

Маманазар ва Муроднинг орқасидан қувлаб келаётганлар кўп ўқ уздилар, аммо улардан биронтаси ҳам қочоқларга тегмади. Бунга уларнинг ўз отларини ҳовлиқиб, эгар-жабдуқсиз

миниб олишгани сабаб бўлган бўлса, ажабмаски, бундай ҳолларда аниқ нишонга уриш тугул отда ўтиришнинг ўзи ҳам қийинчилик туғдирарди.

Маманазар мерганнинг милтиғидаги битта ўқ отилиб кетиб унда тўртта ўқ қолганди. Мерган тўртта ўқ билан тўртта таъқибчини қулатди. Энди унинг ўқи тугаганди. Мурод эса, учта ўқ билан биттасини аниқ нишонга уриб, унинг милтиғида эса иккита ўқ қолганди.

Қочиб бораётганларнинг бахтига, таъқиб қилаётганларнинг сони ҳам камайиб, тўртови қолди. Улардан икки нафарига озор етказмаслик лозим, чунки бу тўғрида Мурод Аллоҳ номи билан қасам ичганди. Шу боис, Мурод ҳам, Маманазар ҳам, бу икки кишига қарата ўқ узолмайди. Чунки, қувиб кслаётган тўрт отлиқнинг фақат иккитасигагина икки дона ўқ мавжуд.

Югуриб бораётган от устида нишонга аниқ уришни, бир неча бор машқ қилиб, анчагина ҳавосини олган бўлса-да, Мурод яна бир ўқ узди-ю, аммо таъқибчини нишондан қочирди.

— Мурод ака, нечта ўқингиз қолди? — сўради, унинг ёнгинасида от чоптириб бораётган Маманазар мерган.

— Бир дона бўлса керак! — деди, унга жавобан Мурод.

— Менда ўқ қолмади. Милтиғингизни менга беринг, биттасини ўзим гумдон қиламан, — деди Маманазар, ўзининг ўқсиз милтиғини улоқтириб юбориб, Муроднинг милтиғини олишга чоғланганда таъқибчининг милтиғидан отилган ўқ Маманазарнинг чап елкасига тегиб яралади. Маманазар ўнг қўли билан қон оқиб бораётган ярасини ушлаганча, от устида энкайиб қолди.

— Сенга нима бўлди, мерган?! Яраландингми?

— Йўқ. Ҳечқиси йўқ. Энди ўқимиз қолмади. Қочиб қутулишни ўйлаш керак, — деди эгилган кўйи, Маманазар мерган.

— Икки ўртоқ таъқибчиларидан қутулмоқ илинжида отларини янада илдамроқ югуриншга ундай бошладилар.

Қадимдан «От ва қуроли эр кишига кўрк ва виқор бағишлайди», деган гап бор. Айни дамда Маманазарнинг оппоқ тусли чиройли, чопқир тулпори бор эди-ю, аммо қуролидан айрилди. Маманазар мергандек кишининг қўлида, шундай таҳликали дамда, қуроли бўлмаса-я. Буни таърифлаш...

Маманазар иложсизликдан ўкиниб бораётган дамда унинг миясига бир фикр келди. У яна ўттиз-қирқ қадамлар олдинроқ-

да, кеча тўрт болшевикни отганида, биттасининг қуроли қандим шохлари орасига тушиб қолганини эслади. Шу боис, ўша жойга етиб бориши билан, ўзини қурол турган жойга томон пастга отди.

Қувиб келаётганлардан бири қуролсиз, ярадор қочоқни «Отдан йиқилиб тушди» деб ўйлаган бўлса керак, отини югуришдан тўхтатиб, қочоқ «ағнаб тушган» чуқурлик томон бурилди. Бу қисқа фурсатда Маманазар мерган қандим шохлари орасидаги милтиқни қўлига олиб улгурганди. У қум хомаси устида, ўзига яқинлашиб келаётган отликқа ўт очиб, отидан ағанатди.

Муродни қувлаб бораётган милтиқли болшевик ўқ овозини эшитгач, бурилиб қаради. Кўрдик, ўртоғи ўқ еб отидан йиқилди. Бу ҳайратомуз воқеадан сўнг, у орқасига қайтди. Маманазар турган чуқур томон, милтиғини тўғрилаб яқинлашди. Буни сезиб турган Маманазар, чуқурликда туриб бирдан бош кўтарди-ю, милтиқни бир қўлида ушлаган ҳолда, қароқчига қарата епкисини босди. Таъқибчи ўқ еб отдан йиқилди.

Мурод полвон билан нима кечганини англамоқ учун, уни кўриш учун Маманазар мерган қум хомаси устига чиқмоқчи бўлди, аммо ҳолсизланиб йиқилди. Унинг жароҳати оғир бўлма-са-да, кўп қон йўқотган эди. У ҳолсизланиб қолганига қарамай, қўлида милтиқ билан, қум тепа устига интила бошлади.

Маманазарнинг ярадор бўлгани ва отидан «йиқилганини» англаган Мурод отини тўхтатиб, орқага бурди. Ўзини қувиб келаётган Михаилга қарата милтиғини тўғрилаб турди-ю, аммо отмади. Унинг милтиғида бир дона ўқ қолди. Бу ўқ яқинлашиб келаётган Михаилга мўлжалланганди. Аммо у болаликдан мард ва бир сўзли эди. Аллоҳ номи билан қасам ичганида ҳам, Юрадек йигитга «Акангга озор етказмайман», деб, шунчаки ваъда берган тақдирда ҳам ваъдасининг устидан чиқарди, Михаилга қарата ўқ узмасди. Шу боис, Михаилни энди нишонда ушламади. Милтиғини пастга туширди. Рақиб эса, яқинлашиб келиши билан, «Милтиғингни ташла!» деб бир неча бор бақириб ўдағайлади. Мурод унинг ўрисча сўзлари тушунди, шекилли, милтиғини ерга ташлади. Михаил отидан тушиб, милтиқни олди.

— Энди сени бўрини отгандек, отиб ташлайман! — ўшқирди Михаил. У олдинига тўплончаси билан Муродни нишонга олиб, тепкисини босди. Ўқ отилмади. Чунки тўплончасининг ўқи тугаб қолганди. У «Ярамас» деди-да, наганни ерга ташлаб,

қўлига милтиқни олди.

— Энди сени тугатаман, эшитяпсанми?! Мен энди сени тугатаман! — милтиқни Муродга тўғрилаб ўшқирди у.

— Ака! Отма уни! У яхши йигит, уни отма! — деб от чоптириб яқинлашиб келди укаси Юра.

— Кечирасан ука, жангда душманни аяш — мағлубиятга олиб келади. Мен уни отиб ташлайман! — деди Михаил. У милтиқ тепкисини босишга ҳозирланди.

Мурод ҳаёт билан видолашмоқчи бўлиб, кўзларини юмиб олди. Ўқ овозининг гумбурлашидан унинг совуқ тер босган бадани сесканиб кетди. У бир зум кўзи юмуқ ҳолда турди. Сездики, унга ҳеч қандай ўқ теккани йўқ. Чирт юмуқ кўзларини очиб қараса, унга милтиқ тўғрилаб турган Михаилнинг кўзлари катагидан чиққудек, оғзидан эса қон оқаётганини кўрди. У шу алфозда, бир оз «тик» турди-ю, тобланиб чалқанча йнқилди.

Бу воқеа шундай юз берган эдики, Михаил Муродни огиб ташлаш мақсадида унга милтиқ тўғрилаган паллада, Маманазар мерган, ярадор бўлишига қарамай, қумтепа устига судралиб чиқиб олган ва узала ётиб Михаилни нишонга олганди. У милтиқ тепкисини босишда Михаилдан илгариланган ва дўсти Муродни ўлим чангалидан олиб қолган эди.

Мурод бир зум ўзига келмади. У ёқ-бу ёққа нохуш аланглаб, қумтепа устида ярадор ётган Маманазарга кўзи тушди. У ўнг қўлини юқори кўтариб, «Мен бу ерданман!» деб, силкиётган эди. Мурод Маманазарни кўргач, кўзларида севинч ёшлари билан, Оқманглайни у томон югуришга ундади.

Инсоният умумбашар бахти йўлида қанчалик уринмасин, барибир унинг бахтли дамларини мунофиқ кишиларнинг ифъоси ва мақкорлиги, бир зум бўлса-да, бузиб тураркан. Давлатлар ҳукмдорлари орасидаги зиддиятлар, амалдор кишиларнинг шахсий манфаат йўлидаги чегарасиз уринишлари, сиёсий қарашлар мутаносиблигининг бузилиши маҳорабаларга олиб келадикки, у қурбонларсиз кечмайди.

Юра йиқилиб ётган акаси ёнига от чоптириб келди-да, отни тўхтатиб улгурмай, ўзини акаси томонга ташлади. Чалқанча ётган акасининг бошидан ҳарбий бош кийимини олиб, бошини силади.

— Ака, ўлма! Ўлишинг мумкин эмас! Уйга қайтмоқчи эдик-

ку, ахир! — деди йиғламсираб Юра. У акасннинг юрак уришини эшитмоқ учун, унинг юраги устига қулоқ тутмоқчи бўлди. Акасннинг чап томон қўйнида нимадир борлиги ва у юракни эшитишга ҳалал бераётгани боис, Юра акасннинг қўйнига қўлини солди. Қўлига теккан дағал нарсани тортиб олди. Бу — тўрт кун бурун Соҳиб савдогарнинг карвонини талаб, қўлга киритган олтинлар ва қимматбаҳо узук солинган бахмал ҳамён эди.

Юра акасннинг юрагини бир зум эшитиб турди, сўнгра юқорига — кўкка кўз қадаб:

— Эй, ҳар нарсага қодир Худо! Ахир сен кечиримли эдинг-ку! Наҳот акамнинг гуноҳларини кечира олмадинг! Маврид топиши билан уйига қайтмоқчи эди, ахир, — деди.

У акасннинг бошини кўтариб, чап қўли устига қўйди — қўйнига олди. Сочларини силади, сўнгра мурданинг афтига термулиб гуриб, қўлидаги ҳамённи унинг устида тутиб турди-да :

— Мана сени ҳалок қилган нарса. Улар ҳеч қачон инсонга бахт келтирмаган, — деди ва ўтирган кўйи акасннинг жонсиз танасини бағрига тортиб йиғлади.

Бу орада, Маманазарнинг ёнига от чоптириб борган Мурод, отидан тушмасданоқ, «Хайрият, тирик экансан, ука», деди ва отидан ҳовлиқиб тушиб, у томон шошди.

— Худога шукур, тирикман. Аммо чап елкам устидан ўқ теккан эди, қийнаяпти, — деди Маманазар узала ётган жойидан туриб, қум устига ўтириб оларкан.

Мурод Маманазарнинг ярасини кузатаркан :

— Бундай яранинг қўрқинчли жойи йўқ, ўқ суякка шикаст етказмаган, бундай ҳолларда яра тез битиб кетади. Фақат, тоза мато билан ўраб қўйиш керак! — деди.

— Далда бўлаётганингиз учун раҳмат, Мурод ака, — деди Маманазар, кулиб.

— Йўқ ука, раҳматни мен айтишим керак. Сенга раҳмат! Агар сен нишонга аниқ урмаганингда, мен тирик қолмаган бўлардим.

— Яхшиямки, мана бу ерда, қандим шоҳлари орасида милтиқ борлигини менга кўрсатган эдингиз. Ана ўша милтиқ менинг ҳам, сизнинг ҳам жонимизга оро кирди.

— Биз ожиз эдик. Бу Аллоҳнинг қўллагани бўлди, — деди Мурод, қўйнидан тоза мато чиқариб Маманазарнинг ярасини боғларкан.

— Ҳа, бизни ўзи қўллади, — деди Маманазар.

Мурод Маманазарнинг қўлини беўхшовгина боғлаб қўйди.

— Қани йигит, ўрнингдан тур-чи, — деди ва Маманазарнинг ўнг елкасидан кўтариб, унинг ўрнидан туришига кўмаклашди.

Маманазар ўрнидан туриб, чуқур-чуқур нафас олиб, осмонга боқди.

— Янгидан туғилгандек бўлдим, Мурод ака. Ҳалигина қўлларимиз боғлиқ ҳолда, бизни қандай ўлим кутаётган бўлиши мумкинлиги ҳақида ўйлаётган эдик.

— Тўғри айтасан. Аллоҳнинг мадади билан бу тонгни ҳам тириклик билан қарши оляпмиз.

Маманазар атрофга қувонч билан аланглар экан, ўзларидан икки юз қадамча нарида, акасининг жасади устида андуҳ чекаётган Юрага кўзи тушди. Юзидаги қувонч белгилари йўқолди. Маъжус тортди.

— Мурод ака, чархнинг кажрафторлигига қаранг, биз «Тирик қолдик!» деб суюнапмизу ажойиб дўстимиз Юра акасининг жасади устида оҳ тортяпти.

— Буни ўйламаганинг маъқул. Агар уни отмасанг, у бизни отиб ташларди. Шундай экан, бу воқеликларнинг ҳеч бир жабҳасида на сенинг ва на менинг айбимиз йўқ. Саросимали бу дамларда кўрган-кечирганларингни унут! Ҳали яхши, қувончли дамлар кўп бўлади.

— Тўғри айтасиз, Мурод ака. Юринг, ўрис дўстимизга ҳамдардлик билдирайлик. У бизни тушунади.

— Ҳа, акасининг ўлимида бизнинг айбимиз йўқлигини унга тушунтириб қўй, мерган.

Маманазар Муродга эргашиб, Юра томонга тўрт-беш қадам ташлади-ю, бирдан тўхтаб қолди. У кўзларини Бухоройи шариф томон тикаркан:

— Мурод ака, қаранг карвон келяпти! Руқия келмоқда! Руқия! Руқия! — қичқирди ва карвоннинг истиқболига ўн-ўн беш қадам югураркан узала йиқилди.

Мурод югуриб бориб, йиқилиб ётган Маманазарнинг ёнига тиззалари билан чўкди, узала ётган йигитнинг сўлфин ангорини ўзига қаратиб, кечаги қийноқлардан қолган асоратлар — юзидаги кўк доғлар устига ёпишиб олган қум зарраларини сидириб туширди.

— Сенга нима бўлди, мерган? Кўзингни оч! Очсангчи кўзингни! Эй Худо! Балоларингдан ўзинг асрагайсан!

Мурод кўзлари юмуқ, ҳхушсиз бир аснода ётган Маманазарга узоқ термулиб турди. «Нафас олаяпти. Ҳушидан кетган. Карвон тезроқ келса эди», дея пичирлаб, карвон томон боқди.

Илонизи йўл тортиб келаётган карвоннинг олдидагилар, ўзларидан олдинда, қандайдир бир киши, иккинчи бир кишини, ўтирган ҳолда, бағрига олиб турганини кўришиб, улардан кўз узмай, яқинлашиб келардилар.

— Кўринишларидан мусулмонга ўхшайдилар, — деди Соҳиб савдогар.

— Ҳа. Аммо ким бўлишларидан қатъи назар улар ночор аҳволда қолганликлари аниқ. Ёрдам бермоғимиз шарт, — деди Қобил бобо.

— Ҳа, бу чўлнинг қонуни, — деди Соҳиб сарбон ва карвон аҳлини тезроқ юришга ундаб, — Қани, биродарлар, тезроқ бўлинглар! Олдимизда турган икки кишига ёрдам беришимиз керак, — деди баланд овоз билан.

Карвон аҳли туяларини тезроқ юритиш чорасига тушдилар.

Карвоннинг орқасидан эргашиб келаётган дарвешлар ва раият аҳли бир-бирларига «Аллоҳга шукурки, бизни Бухоройи Шарифни тавоф этиш шарафига етказди» дея шодон эдилар.

— Ассалому алайкум! Омонмисизлар, биродарлар? — деди, Мурод ҳамда ҳушсиз ётган Маманазарнинг олдида карвондагиларнинг барчасига қараганда олдинроқ етиб борган, Соҳиб сарбон.

— Ваалайкум ассалом! Худога шукур, омонман. Аммо ўртоғимнинг ҳуши ўзида эмас, — деди Мурод, Соҳиб сарбондан нажот истагандек бўғиқ овозда. Соҳиб сарбон отидан тушди-да:

— Қобил бобо, қани тезроқ бўлинг, карвондагиларнинг биронтасидан сув олиб келинг! — деди. У Муроднинг қўйнида беҳуш ётган йигитга тикилиб қолди. Сўнгра ийманибгина Муроддан сўради:

— Тақсир, беҳуш йигитнинг исми Маманазар эмасми, мабодо?

— Шундай биродар. Уни танирмидингиз? — ҳайрон бўлиб сўради Мурод.

— Муҳаммад Иброҳимбек жанобларининг уйларида тузнамак, ҳамсуҳбат бўлгандик.

— Сиз Соҳиб савдогар бўласизми, тақсир?

— Ҳа.

— Сиз туғрингизда Маманазарнинг илиқ фикрлар айтгани бор, эслайман.

Шу дамда отасининг «Карвондагиларнинг биронтасидан сув олиб келинг!» деганини эшитган Ориф, ёнида турган сув тўла кўзани олдида, туя устига ўрнаштирилган кажавадан сакраб тушиб, отаси томон чопди.

— Мана сув ота, — деди у, кўзани отасига узатаркан.

Соҳиб сарбон кўзани олдида, ундан кафига сув қуйиб олиб, беҳуш ётган Маманазарнинг юзига сув қуя бошлади. Маманазар хиёл тебраниб қўйди-ю, аммо ҳуши ўзига қайтмади.

— Маманазар, ука, кўзингни очсанг-чи, — дея Соҳиб сарбон Маманазарнинг елкасидан тутиб, ҳушига келтирмоқчи бўлди. Маманазар инграб юборди. Соҳиб сарбон эса қўллари қонга бўялганини сизди.

— Ахир у яраланган-ку! Билмай туриб ярасига тегинибман. Ўзи ҳам жуда кўп қон йўқотибди. Ориф, югур опангдан тоза рўмол сўра, Маманазар акангнинг жароҳатини тузукроқ боғламасак бўлмайди, — деди Соҳиб сарбон ёнида турган ўғлига.

Ориф югурганича туя устидаги кажавода ўтирган опаси — Руқиянинг олдида бориб:

— Опа, тоза рўмолларингиздан биронтасини бераркансиз! Отам айтиб юбордилар, — деди.

— Бўридай изғиб юрган талончиларга энди менинг рўмолим керак бўлиб қолибдими? — деди, ҳеч нарсадан хабари йўқ Руқия истеҳзоли оҳангда.

— У киши ўрис талончиси эмас, отамнинг танишлари — Маманазар ака эканлар, — деди Ориф, опасига тушунтирган бўлиб.

Маманазарнинг исмини эшитган қиз бирдан сергак тортди-да:

— Нима? «Маманазар ака» дедингми? Нима бўлган унга?

— Оғир яраланган, — деди Ориф, опасининг бу исмини эшитиб, ўзини қўярга жой топа олмаётганидан ҳайрон бўлиб.

— Эй Худо, ўзинг асрагайсан, — деди Руқия ва қўлига бисотидаги тоза рўмоллардан бир эмас, иккитасини олиб, кажавали туя бўйнидан сирғаниб, чаққонлик билан ерга тушди. Бор

кучини тўшлаб, югуриб бориб, карвон аҳлининг кўпчилиги ўраб турган ярадор йигит томон талпинди. У ярадор ҳолда, ҳушсиз ётган йигитни Маманазар эканини таниди.

— Маманазар ака! Сизга нима бўлди?! Кўзингизни очинг, Маманазар ака! — Руқия шундай деб, Маманазарнинг юзларини силай бошлади.

Атрофни ўраб турганлар кечаётган воқеадан ҳайрон эдилар. Ахир шу дамгача, бу ифбатли қиз эркаклар олдида юзига ташланган лардани очмаган эди. Ҳозир эса, у бу пардани унга иловаланган паранжиси билан бирга олиб ташлади. Бунинг устига кўпчиликнинг наздида «нотаниш» бир ярадор йигит устида айюҳаннос солиб йиғламоқда. Бундан, айниқса, қизнинг отаси ҳайрон бўлиб, саросимага тушиб қолди. Ёнидагилардан хижолат бўлиб:

— Қизим, бу нима қилганинг? Ахир, сен бу йигитни танимайсан-ку! Бориб ўрнингда ўтирсанг яхши бўларди! — деди.

— Ота, мен Маманазар акани яхши танийман. Биз Маржона орқали танишиб олганмиз. Мен уни...

Йигитнинг аҳволига ачиниб йиғлаётган қизнинг ўпкаси тўлганиданми ёхуд қизларга хос ҳаё устунлик қилдими, алқисса, гапи андак қисқа бўлди.

Руқия Маманазарнинг юзига сув сепиб, унинг жиққа ҳўлланган юзини ўзининг рўмолларидан бири билан арта бошлади. Маманазар ҳушига келди. Кўзини очиб атрофга боқди, Руқияга кўзи тушди.

— Руқия, сенмисан? — деди Маманазар. Унинг юзида қувонч ва бахт чизгилари намоён бўлди.

— Ҳа, менман, Маманазар ака, — деди қиз севиниб.

— Мана буни ичириш керак. Ўзини тутиб олади, — деди Даврон сарвар қўлидаги косани Муродга узатаркан.

— Нима бу? — сўради Мурод, суюқлик тўла косага ишорат қиларкан, Даврон сарвардан.

— Гулоб. Ширингина. Ичирсангиз, нафи бисёр бўлади, — деди Даврон сарвар жавобан.

— Менга беринг, мен ичира қолай, — деди Руқия, қўлларини коса томон чўзиб.

Даврон сарвар қўлидаги косани қизга узатди. Руқия косани олиб, ундаги шарбатни Маманазарнинг оғзига тутди. Йигит идишдаги шарбатни ярмини ҳаловат билан, сипқорди, Мама-

назар қаддини тиклаб, қум устига ўтириб олди. Руқия йигит кўйлагининг ўқ теккан жойини бир оз йиртиб, жароҳат устини очди, аниқ кўринаётган яра атрофини қўлидаги рўмоннинг учи билан тозалай бошлади.

Кечаётган воқеалар қизнинг отасини ўнғайсиз бир аҳволга солиб қўяётган эди. Буни сезган Мурод уни бу аҳволдан қутқармоқчи бўлиб, гапни узоқдан бошлади:

— Тақсир, сизлар Иброҳимбек девонбеги жанобларининг уйларига борганларингизда, ҳали айтганингиздек, у ерга Маманазар ҳам борган экан. Муҳаббатнинг йўли ойдин деганларидек, қизингиз Руқиябону билан укамиз Маманазар, маврид топиб, бир-икки учрашишган, келажаклари ҳақида суҳбат қуришган. Бир-бирларини севиб қолишган. Аммо сафарингиз қариб, сиз юртингиз томон қайтган экансиз. Сизларнинг йўлингизда эса, ўта хавфли болшевиклар тўдаси бор эканки, бу ҳақда хабар топган дўстингиз Иброҳимбек девонбеги жаноблари ҳарбий вазирга хабар бердилар. Ҳарбий вазир сизларнинг орқангиздан етиб олиш ва орқага қайтариш топшириғи билан мен ва Маманазарни чопар қилиб юборгандилар. Биз эса сизларни қидириб сарсон бўлдик. Биз болшевиклар билан юзма-юз келиб қолиб, жанг қилдик. Асир ҳам тушдик, кўп қийнашди. Аммо Аллоҳнинг марҳамати билан ўша тўда ичидаги бир ёш ўрис йигити қўлларимизни пинҳона ечиб юборди. Яна отишма қилишимизга тўғри келди. Маманазарнинг мерганлигига тасанно айтсангиз бўлади. У ўн бешта душманнинг ўн иккитасини ер тишлатди. Мен эса атиги учтасини.

Мурод гапининг сўнггида, ўз-ўзидан хижолат бўлиб, илжайиб қўйди.

— Қойил, тасанно сенга, мерган йигит! Демак, бизнинг олдимизни тўсадиган қароқчилар энди батамом тугатилган экан-да, — деди Соҳиб сарбон хурсандчилигини яшира олмай.

— Ҳа, шундай, — деди Мурод

Атрофдагиларнинг Маманазарга, шундай мард, жасур, мерган йигит билан танишиб, севишиб қолган Руқияга минбаъд ҳаваслари ортди. Улар бу икки ёшга меҳр кўзлари ила тикила бошладилар.

Шу пайтда акасининг жасадини кўмнб бўлган Юра йиғилганлар томон яқинлашди. Унинг бир қўлида акасининг бош

кийими ва ҳужжатлари, иккинчи қўлида бахмал ҳамён ҳамда металлдан ясалган сув идишчаси бор эди.

— Қаранглар! Ана, яна битта қароқчи келяпти, тирик қолган экан! — бақриб юборди, йиғилганлар томон келаётган Юрани кўрсатаркан, Даврон сарвар.

Ҳамма яқинлашиб келаётган ўрис йигитга қаради. Уларнинг баъзилари, «Қуроли борга ўхшайди» деб орқароққа тисарилдилар.

— У қароқчи эмас, у бизнинг дўстимиз. Ана шу йигитча бизга катта ёрдам қилди. У бизнинг қулларимизни бўшатиб, озод қилиб юборди, — деди Мурод, ўрис йигитни атрофлагиларга таништирган бўлиб.

— У қон тўкилишини, бировга озор беришни, бировнинг дилини оғритишни билмайдиган беғараз ўрис йигити. У бизнинг дўстимиз, — деди Маманазар ҳам, у томон меҳр билан термулиб туриб.

Ўрис йигити йиғилганлар олдига келди-да, қўлидаги бахмал ҳамённи Соҳиб сарбонга узатди.

— Бу меники-ку! — деди сарбон, ҳамённи қўлига оларкан севиниб.

— Соҳиб эсингиздами? Тўрт кун бурун, қароқчилар талаб, ҳамёнингиз ва узугингизни тортиб олганларида «Оҳ!» тортганингиз. Ўшанда мен «Сайҳа тортманг! Сиз ҳалол инсонсиз, омон бўлсангиз Аллоҳ яна етказур» деган эдим. Ана яна етказди, — деди Қобил бобо, хо-холаб кулиб.

— Ўзига шукур, — деди Соҳиб сарбон кулиб.

Маманазарнинг кўзи ўрис йигитнинг қўлидаги ҳарбий бош кийими ва ҳужжатларга тушди. У ўрис йигити акасининг жасадини кўмиб келганини, марҳумнинг ҳужжатлари ва бош кийимни уни хотирлаб туриш учунгина олганини тушунди.

Маманазар Юранинг кўзларига термулиб, гуноҳкорона бош эгиб:

— Дўстим кечир. Бундай бўлишини хоҳламаган эдим, — деди.

— Сенда айб йўқ. У гуноҳга ботган эди. Уни Худо кечирмади, холос, — деди ўрис йигити Маманазарга.

Бу орада Руқия Маманазарнинг яраси атрофини тозалаб, рўмоли билан боғлашга уринаётган эди.

Бунни кўриб қолган Юра уни а:

— Бир зум тўхта қизча, менда спирт бор. Спирт билан тозиланган яра газак олмайди, — деди-да, қўлидаги жез идишчанинг оғзини очиб, Руқиянинг қўлидаги рўмолнинг учига спирт томизди. Рўмолнинг ҳўлланган учи билан ярани бир неча бор артди-да, — Ана энди, боғласа бўлади, — деди ва рўмол билан яра устини боғлаб қўйди.

— Раҳмат сенга, дўстим! — деди Маманазар Юрага.

— Арзимамайди. Худодан жароҳатингни тезроқ битишини сўрайман, дўстим, — деди Юра.

Маманазар ва Юра қўл сиқишиб олдилар.

Шу тоб Муроднинг хотирасига Маманазарнинг «Полвон ака, мен учун, бир қизнинг қўлини сўраб берсангиз» дегани ва «Худо хоҳласа, чўлда ҳам, кўлда ҳам қўллайверади» деганлари эсга тушди, шекилли, Маманазар ва Руқияга қараб бир кулиб олди-да, ҳамманинг диққатини ўзига тортиш учун, баланд овоз билан:

— Биродарлар! Ҳалигина, мен сизларга Маманазар ва Руқиябонунинг севишиб қолишгани тарихини сўзлаб берган эдим-у, аммо бир нарсани айтиш хотирадан кўтарилибди. Мендан, укам Маманазар бир қизга уйланиш нияти борлигини, отасидан унинг розилигини олиб беришимни илтимос қилганди. Шунинг учун сизларнинг олдингида шаърий бир ишга қўл урсам. Ҳурматли Соҳиб акамиздан укам Маманазарга қизлари Руқиябонуни жуфти ҳалолликка беришларини сўрасам! Тақсир, илтимос, ёшларнинг истакларини ерда қолдирмай, хўп десангиз, — деди бош Эғиб.

Соҳиб сарбон бир-бирига талпиниб турган йигит ва қизга бир зум тикилиб турди-да:

— Даврон, карвоннинг орқасида келаётганлар ичида, кекса бир зоҳидга кўзим тушганди. Бориб чақириб келинг! Бу икки ёшга никоҳ хутбасини ўқиб берсин, — деди.

Даврон сарвар карвоннинг қуйруқ қисмида, кумга ўтириб олиб, хушчақчақ суҳбат қураётганлар ёнига югуриб борди. У югуриб борганидан нафаси қисиб, бироз қийналиб қолдими ёки раият аҳлининг ичидан кексароғини танлаш учун кўз югуртирган бўлди, ҳар ҳолда бироз сукут қилди. Унинг ҳовлиқиб келгани, гапиролмай турганини кўрган аҳли раият ва улардан нарироқда ўтирган тўрт дарвеш қўрқиб қолишдилар. Ўринларидан сакраб турдилар.

— Нима бўлди ўзи, қароқчилар келишдими?, — сўради раият аҳлидан бир киши.

— Йўқ, қароқчиларнинг ҳаммасини Маманазар деган бир йигит қириб ташлабди, — деди Даврон сарвар, Маманазарни азбаройи яхши кўрганидан, у ҳақда бирозгина бўрттириб:

— Ё Али! Ана Худонинг нажоткор юборгани, — деди яна бирови.

— Энди ўша йигитга сарбоннинг қизи Руқияни унаштириб қўямиз. Тақсир, Соҳиб сарбон сиздан никоҳ хутбасини ўқиб беришни сўраяптилар, — деди Даврон сарвар, раият аҳлининг Энг кексасининг олдига бориб.

— Биродарлар! Ана Аллоҳнинг карами. Бухоройи Шарифни тавоб этдигу йўлимиздан қароқчиларни юлиб ташлаш учун нажоткор юборибди. «Энди ҳар бир кунингга муборак шуур ёғади», деганлари рост бўлиб чиқди. Сарҳадсиз чўлда тўй буюряпти. Шарифни тавоф этдиму умримда бирор кез бахш этишмагани — менга никоҳ хутбасини ўқишдек муборакни бахш эттиришаяпти. Эй Эгам ўзингга шукур! Эй пирлар шаҳри, шаҳарлар шарифи ўзингга шукур! — деди қария гоҳ осмонга, гоҳ Бухоро шаҳрига қарата қўлларини чўзиб.

Даврон сарвар қарияни бошлаб, ўзи билан олиб кетди.

Қариянинг сўзларини эшитиб, раият аҳлининг барчаси, югуриб қум тепа устига чиқиб олиб, тиззаларини ташлаб Худога сажда қилишга тушишди. Дарвешлар эса, асо чалишиб, «Ё, Ҳақ! Ё, Ҳақ!» дея рақси самоъга туша бошлашди.

Даврон сарвар бошлаб борган қария Маманазар ва Руқиянинг никоҳ хутбасини ўқиб — иккала ёшни шаръий жуфти ҳалол қилиб қўйишди. Нон ва ширинликлар тарқатилди. Ўрис йигитини ҳам нон ва турли неъматлар билан меҳмон қилдилар, сийладилар. Ўз навбатида у ҳам бисотида бори — жез идишдаги оловли сувидан етганича қуйиб берди. Бу дамнинг шавқидан ҳамма хурсанд бўлди.

— Ота, мендан рози бўлинг, онажонимга саломимни ва узримни етказинг, — деди Руқия, йиғлаган кўйи, отасининг олдига тиз оёқ ташларкан.

— Албатта етказаман, кизим Тур, турақол. Илоҳи бахтли бўлинглар! Ҳа айтганча, мана бу ҳамён мендан сизларга сел ўрнида. Ундаги узукни эса, Муҳаммад Иброҳимбек амакила-

рингга топширинглар, — деди Соҳиб сарбон, қулидаги узукни Маманазарга топшираркан, уни бағрига босиб.

Йўли айри бўлажак, карвон аҳли ажойиб ўрис йигитига нон ва сув бериб, Маманазар ва Руқияга ҳамда Муродга бахт ва омадлар тилаган ҳолда хайрлашдилар.

Руқия, Маманазар, Мурод ва Юра ҳалигина уфқда бош кўтарган Қуёш томонга кетаётган карвонни кузатиб қолдилар.

Юра ҳам Мурод ва Маманазар билан қучоқлашиб хайрлашди-да, отига миниб, шимол томон йўл олди.

Мурод ва Маманазар ҳам отларига миниб олдилар. Маманазар узангидан оёғини чиқариб, Руқиянинг отга миниб олишида кўмаклашди. Руқия Маманазарнинг орқасига мингшиб олди. Мурод эса ўз отида, улардан хиёл олдинда, Бухоро томон юрдилар.

Мурод ўздан орқада келаётган келин-куёвга бурилиб қаради-да, кулиб:

— Одатда, келин-куёвга «Ёр-ёр» ва лапарлар куйлашади. Мен уйланганда ҳам шунақа бўлган эди. Мен унақасини ёд билмайману, аммо хўп десангизлар бир қўшиқ куйлаб бераман, — деди.

— Хўп. Яхши бўларди-да, Мурод ака, — деди Маманазар кулиб. Руқия ҳам кулиб олди.

— Бўлмаса, мен дуторимни созлаб олай, — деди Мурод.

Мурод шундай деб, елкасига осиеғлиқ милтиғини қўлига олди-да, унинг ўқларини чиқариб сочиб юборди, бир хўрсиниб олди-да, яна гап очди:

— Илоҳи! Бу ажал қуролини биз ҳам, фарзандларимиз ҳам, ушламасак эди, — деди.

— Илоҳи! Айтганингиз келсин! — деди Маманазар ҳам.

— Хўш, бу қўшиқни бир ҳамтенгим бобосидан ёд олган экан. Бу бобомерос қўшиқни у тез-тез куйлаб турарди. Мен ҳам ундан ёдлаб олганман.

Мурод шундай деб, қулидаги «дуторини» чертган кўйи қўшиқ бошлади:

Ҳаёт — маъносини англамоқ қийин,

Ҳайронман ҳаётга, нима ўзи бу?

Яшамоқ — еб ичмоқ ва ўлимми — у?

Йўқ дўстлар ҳаётни ўйламанг деб — шу!

Ҳаёт — уни тушунганнинг оғир синови..

Муроднинг овози сарҳадсиз чўлнинг узоқ-узоқларига тар-қал-моқда эди. Унинг тараннуми ҳатто Қуёшга қадар етиб, Қуёш «Ер» деб аталмиш заминга бугунги ташрифи қўшиқ билан бошланганидан мамун жилмаяётгандек эди, гўё.

МУРОД ПОЛВОН ПОЙКАНДИЙНИНГ КЕЙИНГИ ҲАЁТИ ТУҒРИСИДА

(хотима ўрнида)

Хўжжи чўпчи ва Наима момонинг ўғиллари — Рўзи — отам Исмоил Рўзиёвнинг оталари бўладилар. Берди савдогар — онам Муҳаббат Берди қизининг оталари бўлганлар.

1983 йилга қадар умргузаронлик қилган Рўзи бобомдан, ота-онамдан Мурод полвон Пойкандий ҳақида кўп ва хўп эшитганман.

Қолаверса, Сайёт қишлоғи ёки Пойканд ҳудудидаги бирон бир тўю маъракаларга бориб, қариялар даврасига тушиб қолсам, гапни дарҳол Мурод полвон Пойкандийдан очиб юборардим. Суҳбат қизди бўларди.

Бинобарин, мен Пойкандий ҳақида кўп нарса билардим. Аммо асарни шу ерда тугатишни лозим билдим. Чунки, мен биладиган бошқа маълумотлар: уйдирмалар, лофлар, афсоналар, боринги, бошқа тарихий воқеалар асар мазмунини ўзгартира олмас эди.

Шунинг учун ҳам, Мурод полвон Пойкандийнинг кейинги ҳаёти ҳақида қизиқувчи ўқувчиларим учун, қисқагина қилиб, яна қуйидагиларни маълум қилмоқчиман:

1920 йил сентябр ойининг 2-5 саналарида болшевик қўшинлари Бухоро давлатига ҳужум қилиб уни босиб оладилар. Бўлиб ўтган бу жангда Мурод полвон, Рўзи, Маманазар мерган, Ўрин чаққонлар ҳам қатнашадилар. Мурод полвон, Ўрин чаққон ва Маманазар мерганлар бу мағлубиятдан сўнг гоҳ у гоҳ бу халқ озодлик қўшинларига қўшилиб болшевикларга қарши курашиб юрганлар.

1926 йил баҳориди, улар қўшилган Жўра Амин бошчилигидаги халқ озодлик қўшини Бухоронинг шимоли-ғарбидаги

Ҳожа Убон мазори яқинидаги жангда катта талофат кўради. Қўшин бошлиғи — Жўра Амин, шу жангда ҳалок бўлади. Мурод полвон асирга тушади. Аммо уни сургунга юбориш пайтида, НКВД аъзоси Повловский деган киши номаълум бир киши томонидан берилган пора Эвазига, озод қилиб юборади. У ўзи туғилиб ўсган Сайёт қишлоғига қайтиб келгач эркин яшолмайди. Унга шу қишлоқда яшовчи НКВД отбоқари – Очилқул деган киши «Сен Амирнинг одами эдинг, сени НКВД аъзоларига айтиб қаматаман!», деб дағдаға қилавергач, оила аъзолари билан, онаси — Роҳат ойимнинг юрти — Олот мавзесидаги Буржоқ қишлоғига кўчиб кетадилар. Мурод полвон Пойкандий 1939 йилда вафот этади. Унинг қабри ўша қишлоқдаги «Буржоқ қабристони»да. Ундан Ҳамдам, Ҳайдар, Авлиёқул, Шарофат, Очилой деган фарзандлар қолган.

Ҳозирда, Қоракўл тумани Ёдгор Сафаров жамоа хўжалиги 4-бўлим, Қозон қишлоғида, Мурод полвон Пойкандийнинг қизлари Шарофат момонинг қизи Латофат ая яшамоқдалар. Мен у кишидан Мурод боболари ҳақида кўп маълумотлар олганман.

Юсуф Рўзи Байкендий
16 июн. 2006 йил.

Адабий-бадиий ншир

ЮСУФ РЎЗИ БАЙКЕНДИЙ

БУХОРОНИНГ ОЛД ПОЛВОНИ

Тарихий-сирмузишт роман

Муҳаррир

Даврон РАЖАБ

Бадиий муҳаррир

Баҳриддин БОЗОРОВ

Техник муҳаррир

Елена ДЕМЧЕНКО

Мусаҳҳиҳ

Алимурод ТОЖИЕВ

Компьютерда саҳифалончи

Феруза БОТИРОВА

Расмлар муаллифи

Даврон ЖАББОР ўғли

Босишга 20.11.2006 й.да рухсат этилди. Бичими 84x108 1/32.

Босма тобоғи 5,75. Шартли босма тобоғи 9,66.

Адади 1500 нусха. Буюртма № 260.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср явлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» босмахонасида босилди.

700113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.